

АЛЬМАНАХ

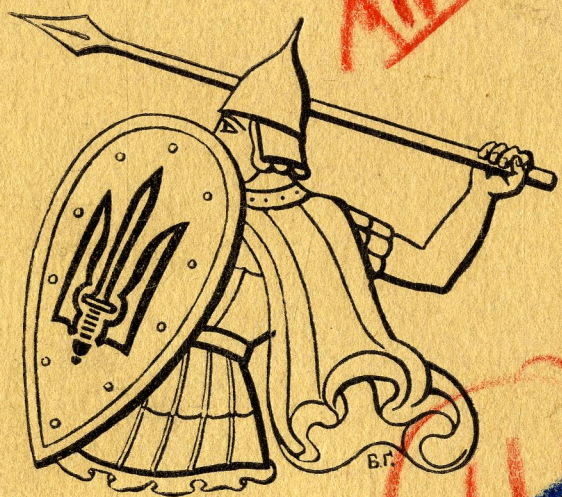
В АВАНГАРДІ

88

АЛЬМАНАХ

В АВАНГАРДІ

XIV

W.D.

14

3

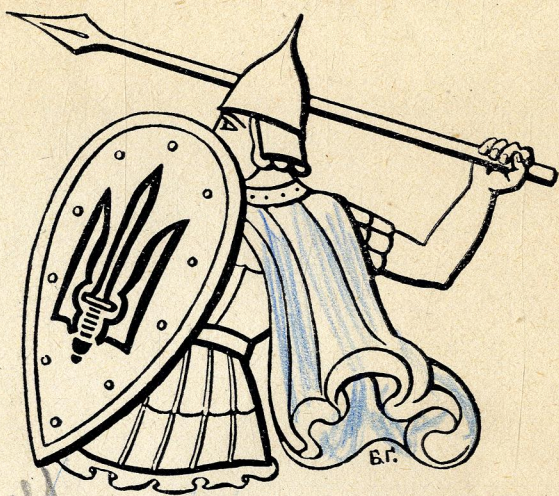
1938

1000

1000

06 10

АЛЬМАНАХ В АВАНГАРДІ

~~XXXX~~

Львів. обл.
(16(10)) - 1941

1938

Львів. бібліотека
Ан. УРСР

Львівська державна
наукова бібліотека

№ 2413

Чолом до життя — інакше дістанеш удар у спину.

242

До питань програмовості

За останні два десятиліття, поняття програмовості перейшло в нас велику еволюцію. Передвоєнне провідне українство — виховане на раціоналізмі, позитивізмі й матеріялізмі — бачило в партійній програмі універсальний середник перебудови життя й усунення всіх його суперечностей. Програма — це була догма! Але догматизовано в ній не одвічні закони духа й волі, не ідеї — що є органічними підставами життя — тільки змінливі матеріяльні форми суспільного існування. Змістом (а ще краще — ідеалом) програми була **матерія**, освячена псевдо-божеським культом і «льоґічно» (бож про все рішав «розум»!) розложена в паперових параграфах. Ці останні мали рішальне значення!

Соціал-демократ не хотів нічого чути про Україну доти, доки не діставав задовольняючої його відповіді, як застосується вона до марксівських теорій «додаткової вартості», соціальної революції, і т.д.; ес-ер також махав рукою на справу державності, коли не мав певности, що вона «розділить» землю саме на таку точну кількість десятин, чи моргів, як це вказано було в його програмі; збентеженим чув себе й поміркований демократ, коли йому здавалося, що в небезпеці його виборча «пятихвістка»...

Це догматичне, вузькоглядне й наскрізь утілітаристичне розуміння програмовості, привело нашу революцію до катастрофальних наслідків. Українське партійництво мало цілі стоси паперових рецептів «ущасливлення» народу, але в його програмах бракувало тільки одної... дрібниці: живого духа й підставової національної ідеї, що єдині могли зрушити старе й створити нове життя. Під колесами подій — розторощено всі програми, а з ними й їх бездушних творців. І як часто буває в часі великих історичних здвигів і катастроф, в українській опінії створилася реакція — критична переоцінка світоглядних вартостей, врахування похибок, шукання нових шляхів. В цій загальній ревізії минушини, зрушено з божеських висот непогрішимості й програми... «Програма» (як і партійництво) стала майже лайливим словом, рівнозначним поняттю безголова, деструктивізму й анархії.

Перший, хто всі ці нескристалізовані настрої почав укладати в певну систему світоглядних вартостей, був український

націоналізм. Він зродився незалежно від обставин, як явище органічне саме в собі, що вилонилося з глибин нації, як зрілий плід нового часу, нової епохи. Розуміти націоналізм тільки як реакцію на пережиті невдачі (саме так розглядають його наші противники) є глибокою похибкою. Але, samozрозуміло, він не міг не зазнати й безпосереднього впливу цих невдач у своєму оформленні.

Пережите відчувалося ще занадто гостро й боліло; шкідливі рештки минувшини ще вперто чіплялися за життя, не бажаючи признати своєї смерті. Для переможного прямуювання в будучність, необхідно було усунути те все, що стояло їй на перешкоді. Історія вчить, що такі великі суспільні реконструктивні завдання ніколи не здійснюються півзаходами, благодушним «добросусідством» і кволою толеранцією. Для цього потрібна боротьба — рішуча, в методах часто безоглядна! Так приневолений був чинити й український націоналістичний рух. Цю його поставу противники назвали деструктивною, анархічною й нігілістичною. На ділі ж вона була необхідною, методичною й наскрізь конструктивною. Неможливо сіяти здорове зерно на нерозораному полі з хабаззям! Не міг і націоналізм закладати міцного фундаменту величної розбудови України без того, щоб не ломити її старі, спорохнявілі підстави...

Основне завдання націоналізму полягало в унутрішньому переродженні українства, в приверненні його до, зневажаного старим партійництвом, світу природних ідей і духових цінностей. Всяка справжня віра неподільна, непримирима й всеобіймаюча. Таким став і світогляд українського націоналізму. Його основоположники й творці були скорше подібні на апостолів*), ніж на політичних діячів. Сферою їх думок і чинності були височини духа й чистих іматеріялізованих ідей, тому до «програм» (в їх партійному розумінні) вони ставилися з нехиттю, коли не з відразою. В їх емоціях і свідомості саме слово — програма — асоціювалося зо зненавидженим, вульгарним поняттям матерії, культивування якого в старих партійних догмах завдало нації так важкі втрати! Ці настрої мали не тільки психологічну, але й фактичну підставу: в тих початкових часах свого розвитку, націоналізм ще не ставив перед собою практичних завдань матеріального устрою нації. Він увесь був насамперед поглинений боротьбою за її душу, за оформлення й поширення свого світогляду.

Роки минали, а з ними ставали перед націоналістичним рухом усе нові завдання. З ідеологічної течії, з носія певних ідеалів — він перетворювався в діючий політичний чинник української дійсності. Ця дійсність, її обставини й відповідальність за будучину, видвигнули потребу сформулювання програми націоналізму, що не тільки давала б йому можливість означувати

*) Хай наших клерикалів не обурює це порівняння: вживаємо його метафорично.

свої засадничі й тактичні позиції до різних ділянок політичної практики, але й служила б провідним критерієм у розрішенні перспективних проблем буття нашої нації у власній державі. Інакше й бути не могло!

Покликаний, правом свого ідейного багатства й невинного зростання, до ролі не тільки духового, але й політичного провідництва нації — наш рух не міг оминати й її «буднів», що складаються з соціальних, економічних та загально-устроєвих проблем. Нам скажуть — значить український націоналізм пішов слідами партій?.. Ні, не пішов! Його розуміння програмовості засадничо відрізняється від партійного, і не тільки тому, що він свою програму будує не на частковій (як це бачимо в партіях) класовій чи груповій, а на **всенациональній основі**.

Суть різниці в тому, що для партій програма має характер догми, яка найвищі цінності й самоціль бачить у конкретних формах **матеріального устрою** суспільства. Націоналізм також догматичний і виходить із визнання абсолютних цінностей, але вони зосереджені в світі його ідей, у духовому світосприйманні, в його національній місії — отже в тому, що ми називаємо **націоналістичною ідеологією**. Ця ідеологія рішає при визначенні конкретного змісту програми нашого руху, але не є нею самою. Бо коли ідеологія є для нас **незмінним законом**, то програма тільки пристосованою до цього закону **доцільністю**; вона змінлива по самій своїй матеріальній природі й тому не може бути догматизована.

Програма — це конкретизація певних соціально-політичних ідей. Але самі ці ідеї та їх матеріялізовані вияви в житті, в історичному процесі перебувають у постійному русі; вони народжуються — створюючи нові устроєві форми, потім зникають — уступаючи місце другим. Всі суспільні системи й правні інститути — як вислід певних ідейних концепцій — здійснювалися в житті й задержувалися в ньому так довго, поки виправдувалися самим життям і не входили в суперечність із його змістом, розв'язуваними завданнями та новою суспільною етикою — щоб змінитися, або й цілком зникнути, коли минав їх час.

Цей шлях соціально-устроєвої еволюції характеризує весь історичний суспільний розвиток. Він із достаточною очевидністю заперечує погляди тих, що схильні лише якусь **одну** соціальну (програмову) схему приймати за незрушимою закон та намагаються під його трафарет підтягати минувшину й будучність. Цим особливо грішить соціалізм, з його тенденцією застосовувати до всіх — безмежно різноманітних у своїх причинах і змінливих у часі та просторі — суспільних явищ життя, все той самий «діалектичний» критерій.

Українському націоналізмові чужий такий програмовий догматизм. Кермований живими принципами власного світогляду — своєю провідною соціальною ідеєю та її, діючі в житті, програмові форми, він визначає на підставі безпосереднього вчування в завдання й потреби нації, що є для нього ідейним началом

усіх начал. Зміст програми та її окремих постулатів обумовляється в нього насамперед їх доцільністю, життєвою своєчасністю й пристосованістю до національних потреб; він не вагається їх корегувати чи міняти, коли це диктується загальними інтересами нації. Такий еластичний підхід націоналізму у визначенні програмових постулатів не тільки не утруднює йому творення самої програми, але робить її чулою, пристосованою до життя й органічно звязаною з внутрішньою суттю нашої ідеології. Проте існує межа для цієї еластичности. Вона кінчається там, де зміст програми служить прямим засобом здійснення в житті самої ідеології. В боротьбі за реалізацію цих своїх основних суспільних і політичних ідеалів — націоналістична програма імперативна й непримирима.

В повище зясованому розумінні — як платформа чину й його теоретичний дороговказ — програма для нашого руху необхідна. Без неї націоналізм був би лише вірою, емоцією, але не провідним політичним рухом, що має поширювати свої впливи не тільки в сферах духовости нації, але й в усіх ділянках її матеріяльного (державного, соціяльного, економічного, і тд.) існування та ставить перед собою широкі визвольні й суспільно-реформаторські завдання.

**
*

Треба ствердити, що частина наших провідних кадрів ще не цілком здає собі справу, наскільки важною для націоналізму є програмова окресленість. Коли в початках розвитку нашого руху, його тодішня еліта виявляла до програмових питань певний індеферентизм із причин свого поглинення в сферах чистої, чи абстрактної ідеології, то тепер цей індеферентизм деяких представників націоналістичного активу є наслідком їх нахилу до емпіризму й популярних загальників.

Перебуваючі в безпосередньому контакті з масами, обтяжені навалою практичних організаційних завдань — вони до «теоретизувань» (себто програмових студій) ставляться з певною легковажністю, гадаючи, що завдання й зміст націоналістичного руху цілком вичерпують його основні ідейні гасла, реалізовані в, повному посвяти й духо-волевого напруження, чині. Загальні популярні гасла, воля до боротьби й чин — це вирішальні фактори; що ж до глибших програмових конструкцій — думають вони — то на них ще прийде час. При цьому залюбки покликаються на італійський фашизм, що «здобув Рим, не маючи ніякої програми»...

В своїй основі, це наставлення базується на правильному вчуванні в нашу дійсність та її актуальні вимоги. Справді, в роботі ідейного перевиховання мас і творення з них ударної сили національної революції — вирішальне значення мають не кабінетні теорії, а безпосередній підхід до душі масової людини; вміння захопити її чуття й уяву простими, при всій їх великості, істинами націоналізму, пірвати її прикладами героїчного, волевого чину.

І коли розглядати наш рух однобічно, лише як чинник мобілізації національних сил до боротьби, то згадане наставлення треба признати за наскрізь здорове, життєве й оправдане. Але воно не покриває змісту націоналізму, як **універсального фактора національної розбудови**, що ставить собі завданням не лише боротьбу, але й надзвичайно складну, багатогранну місію суспільного конструктивізму (реформізму). В цій місії, самими гаслами й волею до активізму не обійтися; тут уже стають потрібними й кваліфіковані знання, інтелектуальний досвід, теоретичні дослідження, вироблені суспільно-політичні концепції, іншими словами — все те, що складає поняття програмовості руху.

Абстрагуючи наразі від перспектив, вкажемо, що недооцінка програмово-теоретичного оформлення — виявлювана частиною нашого активу — вже тепер дає небажані наслідки. За 10 років існування організованого націоналістичного руху, ми зуміли створити чисельні й зразкові, під оглядом ідейності, моралі й динамізму, провідні кадри. Слабше стоїть справа з їх інтелектуальною підготовкою. Хибний погляд, ніби від націоналістичного провідника вимагана тільки активність, воля й характер, а не «теоретизування» — ставить перешкоди квалітативному вихованню, себто побільшенню ерудиції.

У людей витворюється нехоть до систематичної праці над собою, поважна література видається їм нудною (і навіть зайвою!), з'являється шкідлива звичка підтримувати свій розвиток тільки газетними статтями, і то як можна більше «легкими» (популярними) — такими, що вимагають якнайменшого мозгового напруження. У висліді такий індивід не тільки не росте інтелектуально, але й примітивізується.

Епоха демолібералізму, з її раціоналізмом і позитивізмом, зродила анемічний, обездуховлений і безплідний інтелектуалізм. Ми є проти нього. Але ми рішучо за розвинений **інтелект**, в якому воля, характер і розум (знання, досвід) еднаються в здоровій, творчій гармонії. Лише такою представляється нам індивідуальність **справжнього** націоналістичного провідника, і творення цих індивідуальностей є одним із найголовніших завдань нашої пропагандивно-виховної роботи серед кадрів.

Коли програмова окресленість є потрібною вже тепер, в ділі виховання кадрів і визначення напрямних практичної діяльності руху, то тим більш важною стане вона для нас у перспективах. Хибно думати, ніби відмінний від партійних ідеологій і програм зміст націоналізму означає, що він узагалі відкидає раціональні програмові концепції й свою соціальну чинність базує на самій метафізиці. Природа націоналізму справді метафізична, але, даючи пріоритет духові, вона не заперечує й матерії — тільки розставляє ці два елементи на властиві їм місця.

В соціально-політичному пляні, націоналізм виступає як носій нових устроєвих (програмових) принципів, виявляючи в процесі їх здійснення великий реалізм, практичний обрахунок

і плянову, теоретичну систему. Доказом цього служить якраз італійський фашизм, на якого покликаються... ігноранти програмовості. В початках свого розвитку, фашизм справді не мав програми, але зовсім не з причин її легковаження, тільки тому, що (як молодий рух) не мав часу її творити в запалі революційної боротьби. Але — «здобувши Рим» — одразу приступив до свого програмового оформлення, виявивши справжній організаційний геній! Хто ж, як не фашизм, дав ті основні програмові зразки (соціальна солідарність, надклясовість, корпоративізм і тд.), що стали вже клясичними, як рецепти соціальної перебудови, для всіх націоналістичних рухів?

Для нас виразні програмові постулати особливо важні. Ведені спільними цілями, московський більшовизм і світовий демолібералізм намагаються представляти націоналізм за реакційне, під соціально-політичним оглядом, явище. Ця кампанія провадиться настільки неперебірливо, так настирливо й в таких грандіозних масштабах, що масова опінія часто забуває, хто ж такі самі її автори?.. Вона забуває, що галас про «звірства фашизму» робить кривавий, варварський режим сталінської деспотії; що солодким співцем «свободи й прогресу» виступає, чорноракційна на ділі й деструктивна по самій своїй природі, фінансова плітократія демолібералізму... Це запоморочення умів ще слідне й серед українського суспільства.

Ми знаємо, наскільки лицемірна й брехлива ця кампанія! Ми знаємо, що коли вираз — **радикалізм** — приймати не в примітивному, фальшивому й звульгаризованому розумінні нашої еміграційної ес-ерівщини, чи галицької радикальщини, а як **конструктивне поняття**, що означає вміння тримати руку на живчику соціального життя, чуло прислухатися до його вимог і змінливих процесів, бути здатними корегувати його в інтересах широких суспільно-виробничих мас, усувати його дефекти в ім'я внутрішнього здоров'я нації — то ніякі інші доктрини й ніякі інші політичні течії, як саме націоналізм — **зокрема націоналізм український** — є справжнім **радикальним** рухом соціального прогресу й суспільної етики.

Цю істину про наш рух, цю правду про його виключну конструктивну соціальну місію — нам треба, через голови чужих і доморослих демагогів, донести до свідомості українських народніх мас. Вони повинні знати, що націоналізм не ігнорує пекучих соціально-економічних проблем і має програмовий плян їх корисного для нації розрішення. Цим напевне на правильний шлях чимало блукаючих душ і отверезимо багато запоморочених ворожою отрутою голів. Чи ж була б можливою така пропагандивна акція, коли б ми не мали власної програми?

Національна революція вимагатиме зосередження всіх народніх сил у одному стратегічному пункті: боротьби з окупантами. Бо тільки успішне виконання цього основного історичного завдання відкриє реальні можливості корисного впорядкування внутрішніх відносин нації. Було б трагічно, коли б у цій вирі-

шальнім і відповідальнім моменті, енергія народу знов розпорошилася б у хаосі соціальних конфліктів і егоїстичних групових інтересів, коштом своєї зовнішньої відборонності. Було б справді фатально, коли б знову повторилася історія партійницьких експериментів, що позначали національне провідництво в 1917-20 р. р. Це привело б нас до нової катастрофи. Солом'яний вогонь соціально-групової анархії, засуджуючи Україну на нову поразку, водночас гартував би сили окупантів для нового розшматовання наших земель.

Іде про те, щоб не повторилася анархія гуляй-поля; щоб протирічності й пристрасті не поховали основну вирішальну мету: **боротьбу за державу в ім'я нації**. Власне тут від новоствореної державної влади вимагатиметься в рівній мірі й еластичний такт, і безкомпромісова твердість у кермуванні подіями. Це **завдання зможе виконати тільки влада організованого націоналізму**, що самий є виявом народньої стихії й втіленням її інстинктів, прагнень, молодой енергії й буйної волі до життя. Правом свого **первородства й органічності** — лише він матиме силу й авторитет уложити в залізну систему загальний процес революції та спрямувати її гін у властиве русло — **плекаючи кожний прояв революційного конструктивізму, а водночас жорстоко караючи найменше збочення з її основного шляху**.

Стверджуємо: націоналістичний рух не може допустити нових «практик» старих партійних демагогів, що ще животіють у запліснівелих щілинах західно-української й еміграційної дійсності. Він не зможе допустити творення нових формами, але старих змістом, партійних комбінацій, під якими б високими кличами вони не фабрикувалися й як би їх автори не кричали про його «антидемократичність», «диктаторство» й своє власне... «народолюбство». Вказати їм властиве місце в подіях зможе тільки тверда рука українського націоналізму. Але для цього він знов таки мусить протиставити їм **власний програмовий плян**.

Наш нарід належить до тих, що засуджені були історією на довгі віки не тільки національного, але (і якраз завдяки йому) і соціального поневолення. Вікова боротьба українських мас за право вільного розвитку та можливість одержання справедливого продукту праці дуже розвинула в них **соціальні почуття**, що набирають для них надзвичайної гостроти. Це власне й кинуло їх в початках революції під впливи квазі-радикальних партій, що в пралісі своєї програмової казуїстики самі не знали, чого вони хочуть; а від них — в обійми московського більшовизму (що, в протилежність нашим партіям, чудово знав свою мету...).

Досвід навчив після цього український нарід багатьох правд, які ще недавно були закриті для його свідомости. В його найглибших прошарках визріває національне почуття, оформлюється державницька ідея, скріплюється переконання, що без політичного визволення нації неможливе й її гідне соціальне буття. Це духове й розумове переродження народу й створило під-

стави для організованого націоналізму, бо без цього він не міг би стати **масовим рухом** і був би ще певний час засуджений на ролю обмеженого гурту сектярів, що голосять свої ідеї лише вибранцям.

Українська нація йде по своєму хрестному шляху до такої перемоги, яка розгорне перед нею нову сторінку її історії. Історії вільного розвитку її духової, політичної й культурної сили, матеріального поступу, нових етичних форм суспільної організації й творчості — отже того всього, що зможе упідставити й здійснити її місію державної нації. А це можливе буде тільки тоді, коли устředі форми нашої державности **будуть виповнені конструктивним і ясним для кожного громадянина соціальним змістом.**

Соціальні раби не бувають державно-творчим чинником; уклад суспільного життя ніби опанцирює їх серця й душі від ушляхотнюючих впливів любови й обов'язку. Їх уділ: терпіти й ненавидіти, до часу, поки не приходить для них пора сліпого вибуху, виповненого такою силою смертоносної злоби й спрагою руйніництва, що він за короткий час перетворює життя в кладовище (приклад большевицької революції). Цю історичну правду варто б тямити тим «аполітичним» недоумкам, які люблять афішуватися заявами: «Нам, мовляв, все рівно, який політичний і соціальний устрій матиме Україна: головне, щоб була самостійною... А про устрій є ще час думати»...

А ми кажемо — ні, не все рівно! І думати про це треба вже тепер, бо «потім» буде запізно! «Самостійність», при якій ворожі окупації заступить «свій» режим різних «консерватистів» (ось, наприклад, в стилі скоропадщини), які нетерпляче чигають «висечь розгамі» українського селянина й робітника за їх участь у минулій революції — така самостійність змін до кращого для нації не принесе! Вона лише знову зворохобить маси й згасить у них вогонь віри у власну державу, як символ **Правди, Права й Справедливости.**

Український націоналізм — це не лише фактор державно-політичного визволення; це також і чинник **соціального реформізму.** Тому його революція буде водночас і **національною, і соціальною.** Вона принесе з собою основні реконструктивні здвиги, спрямовані до встановлення найкращих форм розвитку всіх здорових суспільно-виробничих верств ув устředі системі **націократії.**

В цім напрямі, перед нами стоять дуже тяжкі завдання! Щоб бути здатними їх здійснити — треба вже тепер пильно вивчати всю сукупність, зв'язаних із Україною, суспільних проблем, мати на їх генезу ясний погляд і знати шляхи їх розрішення. Цим вимогам і має служити програма.

В авангарді героїчної доби (ДО ПРОБЛЕМИ НАЦІОНАЛІСТИЧНОЇ КУЛЬТУРИ)

У закрутах тинкових оздоб, в срібних кучерях перук, розгубилася потуга духовости, що винесла на собі десять віків європейської історії. Галянтний дворак і обважнілий дідич мали представляти тепер колишні суворі чесноти лицарського феодалізму.

Друга творча сила середньовіччя — Церква, лежала в стагнації між Римом і Царгородом, приголомшена ударом, завданим їй розвитком природничих наук, і безсила протиставити їм давнє напняття простого внутрішнього горіння.

Розважний практичний протестантизм, здобувча енергія молодого меркантильного міста, постійний поступ емпіричної філософії та науки давно вже творили свою Європу. Вона йшла крізь контори торговельних станиць, порти й салі бірж, по варстатах фабрик і рейках залізниць, здвигаючи статуї Свободи, еволюційну теорію й реалістичний роман.

Але всередині лібералізму наростали внутрішні противенства. Умасовлення народньої освіти, духова активізація широких робітничих мас, робили їх здібними протиставити свої інтереси капіталістичним. В своїх ідеях соціальної рівности, соціалізм заперечує програмово капіталістичне суспільство, як раніше молодий лібералізм заперечував феодалізм. Але внутрішньо, лишається він у полоні ліберальної духовости, з її філософічними, моральними й естетичними мірилами. Він бере на свою службу й реалістично-натуралістичне мистецтво, і повільно нидіючи разом із лібералізмом, дрібніє в імпресіонізмі й попадає в духову депресію декадентства на зломі XIX і XX століть.

В духовій дійсності зміщаються все різні пережитки старого й початки нового. В світовій війні, сторони протиставили собі з обох боків, лише в різній мірі, стагнантні феодалні пережитки й самочинну господарчу енергію лібералізму, разом із зародками майбутнього суспільного розкладу. Дух не витав над цією війною. Вона прийшла на світ у часі великої ідейної депресії, якої познакою в мистецтві були без сумніву футуризм і дадаїзм. Тому розвинулася вона в справжню кризу й стала межевим каменем нової доби.

Світова війна, де нації боролися між собою зо змертвілими консервативно-ліберальними гаслами на прапорах, не просвітлені ніякою живою вірою чи пристрастю, викликала грізний маразм у переможених і в переможців. З нього зродилася остання ідейна

активізація соціалізму, в формі большевицької революції в Росії та комуністичного ферменту в Західній Європі

Та з найглибшої моральної депресії й кризи, саме в переможених, повстала нова духова дійсність — ідеалістична духовість націоналізму, що відкрила для Європи й цілого світу справжню нову епоху.

Відтепер культурний процес визначають такі чинники: 1) оборона старої демоліберальної культури, разом із консервативними пережитками; 2) наступ на неї «пролетарської» культури комунізму; 3) переможне поборювання обох цих витворів ліберально-матеріалістичного ідейного світу з боку нової націоналістичної духовости.

Всі ці явища, про які тут говоримо в загально європейському мірилі, мали свій (відповідний до питоменностей середовища) прояв і в Україні. Виснажена в героїчному патосі ХУІ-ХУІІ віків, Україна кінцем ХУІІІ століття засипає «малоросійським» сном по садках здідичилої козацької аристократії, виливаючи всю снагу колишнього героїчного духа в мелянхолійний (чи жартовливий) народній ліриці. Бурлескна поезія на переломі ХІХ століття, а далі сентиментальна оперета народофільського просвіщенства — так упав колишній високий стиль козацької героїчної думи й класичної драми.

Романтична реакція частково поставила перед очі ще раз буйну й яскраву українську минувшину, однак порівнюючи скоро поминула. Проте й позитивістичний ХІХ-ий вік (що знайшов свій вислів у українській культурі в нашому кволому народництві, з його реалістичною мистецькою продукцією) видав ув Україні титанічну постать Шевченка, одну з тих фігур історії духа, що вміщуються в століттях. Його засяг ув українську духовість, хоч ряд десятиліть латентний, з тимбільшою силою проявився пізніше. Є й інші виключення, що їх треба віднести на карб впливу визвольницьких стремлінь українського народу.

Український натуралізм та декадентсько-символістичне письменство, що виповнювали початок ХХ ст., через той струс, якого зазнала українська духовість у війні й національній революції, зникли основно. Сонна, але глибоко здорова нація, «збуджена в огні» (вживаючи пророчих слів Шевченка), запалала таким полум'ям духового горіння, що відразу попередила свою добу. Та глибина пережиття, яка випала на долю українського народу в його боротьбі, поразці й пізнішій визвольній акції, так стимулювала його духове переродження, що відтепер Україна стає в авангарді наступу нової світової духовости. Тому розглядати світовий культурний процес ув Україні дасться зручніше, ніж де б не було.

Культурна функція **консервативної духовости** в українському суспільстві надто незначна. Українське минуле є народницьке. Української крові консервативні елементи були заступлені малоросійським дворянством, опорою московського трону, і під тою адресою йшли всі змагання цих кол. То ж і політичний

вияв їх не знайшов свого культурного еквіваленту. Національна революція й більшовизм на Східніх Землях змили цей елемент. Лише на Західніх Землях Україні певні кола, виховані в католицькому впливі (головно духовенство), творять для консерватизму такий сякий ґрунт. Спроба формування консервативної української духовости dokonується й на еміґрації. І вже звідти, в атмосфері каяття та містичних шукань причин понесеної поразки, приходить ця ідеологія й зацеплюється на ЗУЗ. Одначе характеризує її, як увесь європейський консерватизм, духова статичність та інерція. Культурного вияву ця духовість не знайшла. Зводячись на ЗУЗ практично до клерикалізму, оперуючи поняттями християнської етики та старими консервативними цінностями, вона, крім історичної розвідки та журнальної статті, не знайшла ширшого вислову. Про вплив на літературу та плястичне мистецтво й говорити не приходитьсья; наразі маємо до діла з кількома прозовими творами та поезіями друго- й-четверторядних авторів.

Протиставлючись духовости лібералізму й комунізму, а крім того й націоналістичним впливам — український консерватизм психологічно й в культурній практиці через свою неповність западає й співживе з ліберальним світом.

Демоліберальна культура, що зросла на ґрунті в першій мірі позитивістичної та матеріалістичної філософії, інспірована політично ідеями французької революції та різними доктринами соціалізму — з якої то культурою українська нація вступила в світову війну та свою революцію — зазнала страшного удару! Поперше, не витримали її ідейні основи в політичній площині. Українська демократія й соціалізм, несучи на собі відповідальність за національну поразку, скомпромітували всю світоглядкову основу демолібералізму. Але вже сама природна духова реакція має у революції від початку розійшлася з цією духовістю, даючи революції стиль високого героїчного напняття, чину й жертви. Жорстока дійсність, що запанувала на просторах України по поразці, перетопила розслаблену XIX століттям українську душу на давній історичний метал. На Східній Україні ліберальна психіка була радикально усунена большевицькою дійсністю, що викликала проти себе ще твердшу й ще дальшу від понять і прикмет ліберальної психології націоналістичну духовість. Так поле резистенції ліберальної духовости й культури було обмежене на західні українські території та еміґрацію, але й тут перестарілі суспільні ідеали лібералізму, охлялість його ідейних стимулів, спричинюють його постійний відступ на полі культури перед націоналістичною духовою творчістю. Релятивізм вартостей, слабкість ліберальних реакцій (на все, крім націоналізму, що ліберальному світові в цілості загрожує) безпрограмовість та безпляновість у роботі — є дальшою причиною.

Гасло «мистецтва для мистецтва» на полі літератури затрималося тільки дуже незначно, несене хіба частково рештками старої письменницької генерації. Взагалі, можна казати, що в літе-

ратурі лібералізм є майже зліквідований. Це гасло покутує одна-
че ще й досі в ділянці театру. Звичайна відірваність від життя та-
ких мистецтв, як плястичне та музика, спричинює їх відставання,
так що значна частина продукції в цих ділянках не переростає в
світовідчуття й спільних засад ліберальної доби й тягнеться в
хвості за псевдомодерними, а в дійсності упадково-реакційними
зразками ідейно відсталих культурних центрів Заходу (кубізм
та сюрреалізм у малярстві, безперспективний формалізм у музи-
ці). До речі, прикре й нездорове явище ліберального світу, є про-
тягання на західних українських територіях розкладової євро-
пейської оперети й ревії, та навіть їх українських наподоблень.

Поле української науки в ліберальному посіданні стало те-
реном застосування відповідного варіанту згаданого принципу
«самоцілевости». Хоч у своїх стимулах українська наука дуже
сильно відбиває тиск національно-державної ідеї, проте через
своїх людських носіїв (політично перебуваючих ще в путах лі-
беральної ідеології) в практиці застосовує теж таки гасло «на-
ука для науки». Так політична функція наукової роботи (маємо
зокрема на увазі еміграційні наукові інституції) заперечує свої
патріотично-державницькі стимули. Наукова ділянка, треба при-
знати, попри всі добрі наміри своїх робітників, політично най-
більш соромна сторінка сучасного українського культурного
життя.

Теж у просвітній ділянці та шкільництві, український лібе-
ралізм, вірячи в політичну «самочинність» освіти, намагається за-
стосувати безглузду засаду «просвіти для просвіти», хоч, завдя-
ки діянню націоналістичного чинника та здоровій реакції маси,
це мало де йому щастить. Взагалі, ліберальна культура є в по-
стійному й скорому відступі перед натиском націоналістичної.

Марксо-комуністична духовість, оперта на матеріялістичній
філософії, вилонилася, як пряма функція ліберально-капіталі-
стичного світу. Зв'язок її з цим світом остільки тісний і остільки
органічний, що між ними є плинний перехід. Зокрема на Заході,
комуністична культура тісно зазублена й черпає свої соки з
демоліберальної.

Льокалізації комунізму в московському його огнищі, треба
завдячувати сучасний його зміст, де старі марксівські ідеї й
принципи були спочатку постійно викривлювані лєнінською ін-
терпретацією, щоб пізніше придбати подобу сталінізму.

Комунізм у культурній ділянці від початку став на дуже ок-
ресленому становищі, що культура «тільки одна з частин загаль-
ної справи пролетаріату»... Це становище значило: безоглядна
ідеологічність, службовість культурної праці, організація та
пляновість культурного будівництва — від мистецтва починаю-
чи й на освіті та вихованні кінчаючи.

Проте в комуністичній дійсності було забагато протиріч. Ма-
теріялістична ідеологічна база комунізму суперечила добі, яка
й на ньому позначилася, даючи йому ціхи нового революційного
руху. Як це не парадоксальне, але комуністична революція мо-

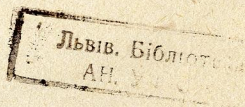
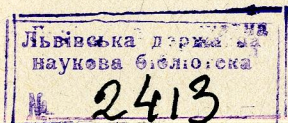
же найліпше доводить керівну ролю ідей в житті. Цю революцію винесли на плечах не ведені своїм матеріялістичним інтересом пролетарські маси, а декласований інтелігентський елемент — доктринери й фантасти — перейнятий плянетарними ідеями й романтикою громадянської війни. Так на матеріялістичній світоглядній базі виросла зовсім несподівана надбудова — в суті своїй волюнтаристична й романтична. Ця природня людська риса в комунізмі, що дала йому весь розгін, включно до «вождізму», була проте суперечна його механістичній ідеології. І це зо свого боку визначило засудженість комунізму. Він був ідейно перестарілий, щоб порозумітися з життям.

Згадані явища добре помічаються в мистецтві. Зокрема в советській літературі, імпресіоністично-романтичне співвідчуття позначилося дуже сильно й єдине щось давало твореному під маркою комунізму письменству. Проте, компартія, відчуваючи згадані суперечності, скоро проscribeувала ці тенденції, програмово запровадивши, як стиль соціялістичної культури, співзвучний ідеологічній базі комунізму, так зв. «пролетарський реалізм». Цим моментом датується смерть большевицької літератури й мистецтва взагалі. Все, що від тоді було створене вартісного (зокрема ворожою українською стихією) було звернене проти соціялістичного реалізму. Як таке, протягом років вимагало воно від советської влади постійного поборювання та фізичного усування.

В області науки, випрацював комунізм свою докладну методологію, і треба сказати, що з її становища зробив чимало основних дослідів, зокрема поставив свою теорію мистецтва та багату марксівську літературно-мистецьку критику. Проте життя, і життя мистецтва зокрема, надто розходилося й суперечило доктринерським побудованням, щоб не повстала криза й в цій ділянці. Старанно винищуючи, в ім'я «чистоти» марксівської теорії, «буржуазний соціологізм», «біологізм», «формалізм» і тому подібне в суспільних науках, в теорії літератури та мистецтва — большевики з часом зайшли так далеко, що мусіли почати відворот. В метаморфозах боротьби з лівим ухилом, сталінізм опинився на позиціях, що мали вже виразний характер реакції. Раптом вся творчість десятиох лєнінських літ стала «троцькізмом», «лівацтвом», «формалістичним трюкацтвом» і т. д.

Битий життям, чуючи це з власних провалів, переляканий світовим натиском націоналізму (а в себе вдома в першій мірі націоналізму українського) большевизм примушений був до радикального перегляду й залишення свого становища. Формально він цього не зробив, назверх зберігаючи матеріялістичну (марксівську) ідеологічну бутафорію, але в своїй життєвій, зокрема культурній, практиці розірвав із попереднім періодом.

В літературі, під закидом «формалістичного трюкацтва», зліквідовано футуризм, що довго грав на своєму формальному радикалізмі, а також реалістичних авторів, що своїм ортодоксальним підходом до проблем довколишньої дійсности okazалися за-

надто марксістські, отже «троцькістські». Аналогічне відбулося в ділянці плястичних мистецтв і музики, де зліквідовано недавній модернізм і запроваджено ультрареакційні ідеали. В зв'язку з цим почалося форсування «клясичної спадщини» — звичайно московської — в усіх ділянках советського мистецтва. В літературній та мистецькій критиці рівнобіжно переведено тіж потягнення, ліквідуючи численні виплекані кадри марксістських літературознавців.

В області науки, в першій мірі в суспільних дисциплінах, розгорм був неменший. За троцькізм (рівняється ленінізмові) розгромлено доробок за десять літ — людей і твори. Нова большевицька історія, географія і т. д. стушує клясові моменти, підносить історичну вагу християнізму, московського імперіялізму, соборности «руських» земель, ролі московського національного почуття та ідею «батьківщини» (розуміється — «спільної»). Теж саме переводиться в вихованні молоді й широких мас.

В зв'язку з тим треба підкреслити явище бльокування й щораз більшої фузії комуністичної культури з ліберальною. На західноєвропейському ґрунті, це загально відома річ. Політично це явище знаходить собі вияв у так зв. народніх фронтах; культурно ж воно значно старше. Демоліберальний світ, душачись у ідейній мертвоті, шукав відсвіження в розмасі та стихійности комуністичної революції. З розгортанням націоналістичного наступу, він ще посилився тими елементами, які боялися його заглади з боку націоналізму й справедливо відчували в ідеології комунізму більше собі спільного. Цікавіше одначе це явище в советах з советської ж ініціативи. На Заході воно є зрозумілим засобом московської політики в її боротьбі проти «міжнародного фашизму», протє робиться це й в СССР, що вказує на спільну глибшу причину. Советський політичний «демократизації» відповідає певна культурна політика, і викликана вона відходом большевизму від комуністичної доктрини до демоліберального міщанства. В літературі це виявилось, між іншим, в ставці на «безпартійного» письменника — отже елемент, вихований ще перед революцією, в своїй основі демоліберальний, який майже єдино зберігся тепер, після того, як власний доробок большевизму був винищений сталінізмом. В драматургії можна ствердити форсування міщанських ідеалів, індивідуалізму, особистої наживи й карєровичівства. В школі бачимо відновлення давньої методи зачотів, хатніх праць і т. д.

Варто підкреслити безсилля московського большевизму еволюціонувати в напрямку до більш поступового руху, яким є націоналізм. Сталінізм, це не розвиток до модерного московського націоналізму, а відворот до передвоєнного зразку російського імперського «ура-патріотизму». В майбутнім зударі, стануть супроти себе передовий новітній український націоналізм із застарілим державним патріотизмом московським. В цьому теж запораку перемоги України.

Націоналістична духовість, зроджена з глибокої повоєнної

кризи, відбиває все напняття шукань і ввесь патос віднайденної правди нації. Покликали її банкруцтво ліберальної духовости й ворожа загроза, теж пізніше збанкрутованої, комуністичної духовости. На місце релятивізму й матеріалізму попередніх ідеологій, зроджується живе, органічне пізнання, що тільки велика ідея і велика віра творить життя.

Це пізнання й відчуття скоро почало чинити й в ділянці культури. Першою була література. Вже в двадцятих роках народжується нова українська поезія, яка стає авангардом наступу націоналістичної культури, торує їй шляхи. Ця поезія головно зросла на еміграції та на Західніх Землях. Саме вона навязала до духовости княжої України, вперше від двохсот літ підносячи її близькість сучасності. Політичні умовини на СУЗ були надто тяжкі, але й при них над Дніпром, в нечуваній боротьбі, пробивалася й зафіксувала себе націоналістична проза (значно слабше під мистецьким оглядом заступлена на захід від Збруча). Теж і театр на Східніх Землях дав цінну практику націоналістичного воюючого мистецтва, за що й був фізично розгромлений. Рівнож у області інших мистецтв, тиснення націоналістичної духовости позначилося (як ув Україні, так на еміграції) дуже сильно, створюючи українську школу графіки, глибоко вводячи національний елемент у велику музичну форму і т. д.

Слабше стоїть наукова ділянка. Можна говорити тільки про журнальну націоналістичну літературно-мистецьку критику на ЗУЗ та про націоналістичні тенденції («протягування») в літературно-критичній роботі над Дніпром. Тіж тенденції позначилися й в теорії мистецтва, стягаючи на себе (після їх викриття) жорстоку розправу силами фахових науково-критичних марксистських кадрів (ще перед тим як вони самі були зліквідовані). Зо зрозумілих причин, прояв націоналізму на Східніх Землях у науці рівнож міг виявитися тільки частково (у формі «ухилів» та «протягувань»), як ми це знаходимо в усіх ділянках знання: економіці, історії, соціології, етнології, археології і т. д. За це кількакратно розгромлювано Академію наук, редакції спеціальних органів, цілі видавництва, тощо. На ЗУЗ та на еміграції наукова діяльність з природи речі є для націоналістичного елементу «люксусовою», виявляючи загально лише тиснення націоналістичної духовости. Ділянка масової освіти натомість із самого початку в усій Україні стала тереном жорстокого зудару демоліберальних та комуністичних сил з одного боку, і націоналістичних з другого. Ця боротьба щодалі, то все більше загострюється, недвозначно розвиваючись на користь націоналізму.

Становище націоналізму в ділянці культури визначене мовним націоналістичною філософією та свідомістю суспільної функції культурної творчости. Націоналізм зобов'язує тут тіж ідейні й моральні мірила, що визначають цілість суспільного життя, якого культура є найглибшим висловом і водночас творчим знаряддям. Духовістю націоналізму є духовість героїчного типу; такою ж є його культура, етика, право, наука, мистецтво.

Сучасності ближчий Гомер — ніж Золя; «Лісня про нібелюнгів» — ніж Рільке; «Слово о полку Ігореві» — ніж «Наталка Полтавка». Це духовість молодих здобувчих легендарних епох.

В цій глибині героїчного напруження націоналістичної духовості лежать її далекі історичні перспективи та незмірні культурно-творчі потенції.

Український націоналізм творитиме отже культуру героїчної доби — культуру націоналістичну, що значить **українську культуру** — найглибше й найбільш українську. Визначають її ці дві координати: національність і героїчність. В цьому зміщається тверде опертя на національній традиції.

Стоючи на базі тотальности, націоналізм визнає її також у ділянці культури та переводить її плянову організацію, що має три аспекти: організацію творчості, продукції й споживання. Кожна з цих організуючих чинностей повинна мати свої методи. Найтонша з них — творчість, має спиратися на ідейній організації й засягу в кожную ділянку мистецтва чи науки націоналістичного культурного робітника, що творитиме зо свого власного становища. Позатим потрібне пророблення націоналістичної філософії поодиноких ділянок культури й, нарешті, форсування відповідної проблематики та плянування праці.

Український націоналізм свідомий, що перші десятиліття не зможе перебрати на себе в цілості культурно-творчої роботи. Доведеться рахуватися з тим, що певна її частина буде виконуватися обивательським, ідейно неоформленим елементом. Ця недосконала культурна творчість (свого роду «півтовар») всеж потрібна, бо творить ґрунт для глибшого, націоналістичного мистецтва й науки. Проте в тенденції націоналізму буде чим скоріше перебрати на себе ядро культурної праці. В жадному випадку він не збирається зовнішніми механічними засобами режиму примушувати духово чужий собі культурний актив давати фальсифікат націоналістичної продукції, як це робив, наприклад, в своїх цілях большевизм.

Героїчна доба, в передовій стежі якої найшлася, завдяки глибині свого переродження, Україна, гряде! Чуємо її непереможний могутній хід. Бачимо весь безмір простору, що відкривається людині героїчної духовості. Коли крига західньої сціпенілої Європи тріщить і колеться від натиску двох островів, що повстали з дна на її півночі й півдні, то Україна є тим третім вулканічним островом, на яких трикутнику зіпреться історія нового європейського духа.

Через свою експонованість проти найбільш активної цитаделі старого матеріалістичного світу — Московії, Україна стягає на себе головну боротьбу за новий світ, і з повноти напруження цієї боротьби черпає свою духову міць і своє провідництво.

Стоючи — силою свого духового напняття й творчого багатства — в авангарді нової людської цивілізації, українська нація знаходить у цьому своє історичне покликання й сатисфакцію.

Доба націоналізму

1. ЕВРОПА, ЯК ІДЕОЛОГІЧНА ЦІННІСТЬ

Європа! Уявлення, що вяжуться з цим словом, різномодні — бо неодностайні окреслення самого цього поняття. Вони сягають від географічних стверджень аж до ідеологічних поглядів, і в багатьому собі суперечать. Вже географічно, поняття Європи, спірне; політичні ж моменти побільшують непорозуміння. Наприклад — належить СССР до Європи чи ні? В школі вчили нас, що Урал є границею між Європою й Азією. Сьогодні ж на просторі між Збручем і Каспієм точиться боротьба власне за пересунення границь Європи на схід! Знищення турецького панування в південно-східній Європі стерло азійські впливи з європейських народів і поставило Туреччину між азійськими державами Близького Сходу. Але сучасна Туреччина Кемаля Паші сама змагає до духового й цивілізаційного зближення з Європою. Еспанію й Португалію донедавна французькі історики називали країнами, яких можна сміло залишити поза увагою при розгляді останніх 50 років історичного розвитку Європи. А з 1936 року, Еспанія стала її забором перед силами руїни; Португалія ж при боці Еспанії. Дискусія над поняттєвою інтерпретацією Європи триває в усіх площинах і певно не скоро скінчиться.

Європа стоїть перед нами як многогранна (географічна, расова, політична, господарська й культурна) проблема. Саме тому, так важко охопити її, як цілість. Що більш розумово підійдемо до цієї проблеми, то складнішою стає її розв'язка. Європа — це скорше душевне її визнання. Європа все відкриває нові карти історії людства. Як така, вона проломила кордони власного простору, через чужі континенти й океани. А всеж вона вкорінена в самій собі, коли не має вмерти й зректись свого післанництва.

Європа неодностайна й її не можна звести до спільного знаменника. Вона не була й очевидно не буде одним політичним табором. Європа, як певне визначення, узмістовлюється в різномодності історичних націй нашого континенту. Європу переживається найсильніше тільки у власній нації. Це пережиття є одною з наймаркантніших рис українського націоналізму. Європа Хвилювого, Європа Донцова! Слово «Європа» вимовляється сього-

дні з особливим значенням, як післанництво; Європа — це сьогодні знов чудесна реторта, в якій відбуваються фавстівські процеси народження нового. В історії світа записуються перші розділи доби націоналізму — доби, в якій відчувається чисто європейський дух і стиль.

Українська національна революція повинна бути європейською не тільки в розумінні духової постави її носіїв і не тільки своєю повязаністю з тим усім, що хвилює Європу; тою повязаністю, в якій наша творчість має бути сповненою почуттям владу власної цеглини в історію розвитку європейського духа. Йде насамперед про виразно окреслене місце «Європи» в гієрархії наших ідеологічних цінностей; Європи — в різних її виявах: релігії, культури, цивілізації й політичної доктрини. Чи це все сьогодні необхідне й доцільне? Чи не загрожує це нашому рухові втратою внутрішньої правдивості власної ідеї? Ми підходимо тут до одної з найважливіших проблем доби націоналізму, а відповідь на поставлений запит мусимо шукати в наступних міркуваннях.

Існування й свідомість належать до двох різних площин, і не завжди покриваються з собою. «Нація», як дійсність, існує, відколи є історія. Нація, в своїй внутрішній суті, є явищем метафізичного порядку. Чи вона має виразну окреслену (національну) самосвідомість, чи ця свідомість ще нескристалізована — це залежить від різних умовин. При існуванні національної свідомості — можливі знову два випадки. В першому — нація своє національне кредо й назовні називає власним імям; в другому — вона може своє завдання й силу бачити в реалізації певного понаднаціонального принципу.

В цьому другому випадку (напр. впливи французької революції 1789. року, або московського комунізму) необхідно розрізнити значення цих ідей для націй, які їх видвигаютъ, і їх діянн назовні. Ідеї французької революції піднесли духове й політичне значення самої Франції в світі на ціле століття. Для інших же націй, що стикалися з впливами Франції, вони не мали такого значення з багатьох причин. Зокрема тому, що витворювали ту чи іншу залежність від «метрополії» цих ідей (Франції), а також не характеризувалися тою прикметою, що для батьківщини «свободи, рівності й братерства» була найважливішою — зовнішньо-політичним післанництвом. Подібно з московським большевизмом. Він конає сьогодні не тільки тому, що опинився в сліпому куті, в якому мусить опинитися кожна розкладова ідея, але й тому, що не оправдав себе як імперіалістичний інструмент московської нації назовні (зокрема супроти поневолених націй). Необхідно ствердити, що в діянні цих понаднаціональних ідеологій, як вияву свідомості даної нації, згадані зовнішньо-політичні моменти відбиваються й на внутрішній політиці. Сьогоднішня внутрішня криза провідних демоліберальних держав і СРСР в значній мірі спричинюється тим, що ідейні впливи обох революцій (1789. і 1917.) втрачають своє зовнішньо-політичне значення.

Доба націоналізму вносить у світову дійсність новий засадничий момент: сучасна нація не може рости коштом ідейного поневолення свого оточення в тій формі, як це було в століттях понаднаціональних принципів. Поодинокі нації доби, яка вже минає, могли мати ідеології, що не виправдуючи себе внутрішньополітично, тим не менш забезпечували їм світове панування; засуджена на компромітацію ідея — жила далі, зрівноважуючи зовнішньополітичними осягами свій внутрішній «дефіцит». Натомість доба націоналізму — це самоконцентрація націй, зусилля видобути з себе максимум енергії — отже примат унутрішньої політики. Але те, що зветься закордонною політикою, не могло зникнути!

І націоналістичні нації змагаються з оточенням — в обороні, або в наступі. Цей змаг мусів би відбуватися в чисто матеріальній площині, бо ж як можна ідеєю націоналізму, названою власним ім'ям, голою національною правдою, обезброїти чи духово поневолити другу націю в оборонній чи агресивній цілі, коли ця ідея апелює власне до кожної нації бути сильною, змагатися й рости? Ця остання обставина матиме, можливо, деякий вплив на форми росту націй коштом оточення. Італійський фашизм розуміє імперію «як духове й моральне поняття. Імперію, себто націю, що кермує другими націями, можна розуміти так, що до цього непотрібне здобуття ні одного квадратного кілометра землі»¹⁾).

І в добу націоналізму ніяка нація не може зректися засобів духової боротьби, але, в протиставленні до минулого, це діється в парі з тотальною (загальною) мобілізацією націй. Отже, коли йде про ідею поступу й досконалення людського життя на світі, то доба націоналізму, так мовити б, справедливіша. Бо вимагаючи максимум енергії від поодиноких націй, інтенсифікації життя «спецієс», і не визнаючи самого екстенсивного росту назовні — вона посуває людство більше вперед, ніж минула епоха лібералістичних імперіялізмів.

Ми бачимо в італійському «післанництві Риму», в італійському «латинстві», в нордійському післанництві III. Німеччини, (що пристосоване для неї, як для нації з перш за все континентальними аспіраціями) первні з другої площини, як абсолютна правда про націю. Коли ми говоримо про «Європу» в українській націоналістичній ідеології, то з того погляду, щоб ця ідеологія була звернена не тільки на внутрішнє, але й щоб переходила до ідейного наступу на оточення з більшою й більше реалістичною, ніж досі, свідомістю шляхів цього наступу. Московська Протиевропа, українська (зовсім нового порядку) місія на чужонаціональних теренах теперішньої московської експансії, і, нарешті, необхідність мати нам, в стикі з другими європейськими націоналізмами, світогляд, що не виказував би порожнечі в ніякій сфері, і був би заповнений життєвим бойовим змістом —

¹⁾ Беніто Мусоліні: «Доктрина фашизму».

ось моменти, які кличуть нас за «Європою», що вже відчута й вимовлена, але ще неповні усвідомлена й розбудована, як органічна ідеологічна цінність.

2. НІМЕЦЬКА РАСОВА ТЕОРІЯ

Німецький расизм²⁾ є типовим прикладом для порушеної теми, а зв'язаний він найбільше безпосередньо з імям німецького вченого Ганса Гінтера. В 1920. році, в час усіх нещасть, що стрінули Німеччину після поразки в світовій війні — демоліберального розкладу, пацифізму й послаблення національного інстинкту, поступаючої супрематії жидівства, заведених надій і шукань нових шляхів — в цей саме час з'явилася книжка 29-літнього тоді Гінтера п. н. «Лицар, смерть і чорт»³⁾. Книжка оспівувала ідеал «героя», безпощадно критикувала ціле ХІХ. століття, вертала до «високої поганської моралі вікінгів», до перших німецьких цісарів, лишаючи на боці «Римське цісарство німецької нації», що розтратило німецькі сили — кликала до «німецькості» в усьому. Авторіві йшло про героя, що «сприймає життя, як ризико» в розумінні ідеалів кожного націоналістичного світогляду.

Героя розумів автор як єдність душі й тіла — героя мистецтва й сили, боротьби й свята, здоров'я й величі духа, свідомості й глибини інтуїції. «Коли хочемо знати — писав він — що це значить жити героїчним духом... треба вглибитися в будову наших мов. Їх назвали індогерманськими: вони є мовами племен нордійської крові, що все несли з півночі на південь аж до Азії свої мови й обичаї чужим народам... Треба б уже зовсім перестати балакати про те, що не може бути нічого такого, як рівність людей... рас, у їхній істоті, обдаруванні й цілях... Кожна поодинокa раса мусить інакше думати й діяти, мусить інакше бажати й хотіти, ніж усі другі раси...»

«Глянути тепер на людей, — читаємо далі в «Лицарі...» — що їх вихлюпнув на пост державного проводу німецький переворот 1918. року й порівняти їх із мужами, які вибудували наш Райх — що за жажітливий упадок раси, що за обличчя, що за черти... Це була б повчаюча книжка з образами, які відображували б творчих мужів, що думали про німецький Райх і творили його, побіч (цих) людей...». І далі: «Ключ до світової історії мусимо мати раніше в руках, заки зможемо творити щось ясного... Імперська ідея німців... повинна бути нордійською ідеєю, інакше не буде взагалі ніякого Райху. Ми повинні расове питання ясно розв'язати й, як відповідь, віднайти німецьку державу нордійської раси».

Отже це було переступленням порогу минулої епохи, коли

2) Обговорюємо німецьку расову теорію обширніше, бо, як знаємо, досі ніде її в українській публіцистиці докладніше не з'ясовувано.

3) Hans Günther: Ritter, Tod und Teufel.

йде про власну національну інтроспекцію. Ідеал «героя», «європейської людини» — до нього звернулися всюди, де перемогали нові ідеї! Мужі, вкорінені в націю, чинять історію, а не «часи» й «окруження»... На середньовічні універсалізми не пора. Зле є з нацією, де панують не найкращі; зле, коли нація заживділюється — про це говорить історія недвозначно. В науці лібералізм старанно розмежував т. зв. духа від національно звязаної людини. Під кличем «об'єктивної науки» поставлено річ «саму по собі» на трон; тоді, коли неможливо працювати над правдою, однаково зобов'язуючою й зрозумілою для всіх народів. Лібералізм клав врешті все на карту т. зв. образування, а характер полишав на боці. Його не журило зявище, яке заїснувало в європейських країнах за останні десятиріччя, що родини, досягаючи певного шабля на суспільній драбині — починають бути вбогі на дітей. Лібералізм множив установи для образування, вірив свято в силу освіти, а не знаходив розв'язки проблеми вимирання суспільства.

Всі ці й низка других хвилюючих проблем, що їх залишило конаюче XIX. століття, найшли свій вислів у Гінтера, як знаходили вони в других, що стукали до воріт нової доби. Дальший шлях Гінтера був від «героїчної ідеї» до природничо підбудованої, «нордійської ідеї». Це був шлях, який проклав німець для Німеччини, але цей шлях у різних виявах відбуває кожна націоналістична ідеологія, оскільки вона досягає стадію зрілості: від внутрішньої політики до зовнішньої — в органічному пов'язанні обох аспектів. Антропология, про яку тут іде, існувала від десятиліть — Гінтер потрактував її перший — поза певними тезами французького расолога А. Гобіно⁴⁾ й знімченого англійця Г. С. Чемберлена⁵⁾ — під аспектом історії, політики й моралі. А. Гітлер⁶⁾, А. Розенберг⁷⁾ та В. Дарре⁸⁾ розвинули теорію Гінтера — перший у політичну доктрину, два другі в новий німецький національний міт; всі вони разом доклали зусиль до того, щоб нордійська теорія стала для німецької нації оруддям змагань за зовнішньо-політичні цілі й завдання.

В чому суть нордійської ідеї Гінтера? «Раса представляється нам — каже він у своєму «Расознавстві німецького народу»⁹⁾ — у виді одностайної людської групи, що, через властиве їй зєдинення тілесних познак і душевних прикмет, різниться від кожної іншої (в такий же спосіб складеної) людської гру-

4) Arthur Gobineau: «Essai sur l'inégalité des races humaines».

5) Huston Stewart Chamberlain: «Die Grundlagen des XIX. Jahrhunderts», «Rasse und Persönlichkeit» та др.

6) Adolf Hitler: «Mein Kampf».

7) Alfred Rosenberg: «Mythus des XX. Jahrhunderts».

8) Walther Darre: «Das Bauerntum als Lebensquell der nordischen Rasse» і «Neuadel aus Blut und Boden».

9) Hans Günther: «Rassenkunde des deutschen Volkes».

пи й плодить усе лише рівних собі». Основна субстанція німецького народу нордійська; до неї вдерлися ще: вестійська, остійська, динарська, остбалтійська, фелійська й судетська раси¹⁰). Висновок для популяційної політики: поодинокі раси мусять множитися окремо, при чому нордійська, як найцінніша раса в світі взагалі — найсильніше.

Як бачимо, Гінтер підкреслює, що з певними формами тіла дідично звязані теж певні духові й душевні прикмети, як теж риси характеру; вони щоправда при сильному мішанні можуть бути дідичені відділено, але в непомішаних расах тісно звязані між собою. Отже з цього випливає, що з певними расами сполучені певні культури й політично-історичні події, та що разом із загином або новим вливом якоїсь раси, з переверстуванням або змішанням двох чи більше рас — ростуть або падають здібності, змінюється спосіб думання й діяння даного населення. Расознавство це ключ світової історії; кермування расою — це клич до світової політики.

Роди, що творили історію — заявляє Гінтер — були впродовж усього її розвитку, нордійської крові, починаючи від Індій (а навіть найранішого періоду Східної Азії), через Персію, Грецію, Рим, Францію, Русь¹¹) аж до Німеччини. Ці роди були нордійськими хвилями що одна за одною йшли з території теперішньої північної Німеччини (над Остзее) в світ. І навпаки — з загином нордійської раси — приходить до загину народів. Нордійська теорія є очевидно проти «духових рас». В Гінтера й ще більше в Розенберга знаходимо дуже гостру критику всяких других месіанізмів, крім нордійського: «руської людини» Достоевського, «післанництва сходу» взагалі й усякої «азійської магії»... Зокрема, сильна протисловянська нота помічалася вже у француза-расольога Гобіно: «Слов'яни — писав він — є одною з найстаріших, найбільше зужитих, найбільше змішаних і звироднілих родин, які лиш є. Вони були вичерпані ще перед кельтами»...

Доктрина націонал-соціалізму відкидає денационалізацію чужорасового елементу й насильне поневолення чужої нації. Форми нової запліднюючої нордійської хвилі з території над Остзее мусіли змінитися. Цій доктрині йде про те, щоб усі народи відчували, що вони мають завдячувати нордійцям; для всіх їх, нордійці — це фундатори їх держав, їх колишньої величі й слави. І сьогодні, коли нордійці й не хочуть ніким насильно володіти, вони все ж готові помагати поодиноким націям у їх життєвій боротьбі й державному будівництві, але вчитися треба в

¹⁰) Гінтер описує точно тілесні й відповідаючі їм душевні прикмети поодиноких рас.

¹¹) Расова теорія очевидно вповні підписується під т. зв. норманську теорію походження Руси, пояснюючи пізніший занепад української держави тим, що нордійці, які прийшли з півночі й створили державу над Дніпром, змішалися з місцевим расово менше вартісним населенням; тоді й не стало носія держави.

них, наслідувати їх, ставити перед собою їхні ідеали. Ця тенденція — при європейській діаспорі німців за останні століття, коли вони всюди станули б свідомі своєї нордійської місії — може бути основою імперії в тому розумінні, як це ми бачили вище в Мусоліні. В німецькій расологічній літературі наводяться широкі таблиці німецьких прізвищ визначних людей у Росії, в балтійських державах, Польщі, Чехії, Малярщині й т. д., великий відсоток німців у Новому Світі — всі ці тисячі й мільйони не були нордійсько свідомими. Але коли всі вони вже стали б свідомими нордійцями, то не потребували б кидати своїх теперішніх націй і держав — німецька імперія фактично існувала б, заснована в світовій реалізації нордійського післанництва, до якого надхнув і очолює його — Третій Райх.

Нордійська раса не сповняла за останні часи своєї місії не тільки через брак свідомости, але й з других причин. Як передова в усьому, поносить вона найбільше жертв теж у всіх війнах. Бо напр. старшин в арміях найбільше нордійців, а старшин гине відсотково куди більше, ніж рядовиків. Після війни економічна криза найбільш вдарила знов таки нордійців, — і їхні родини приневолені були обмежити число дітей, і т. п. Висновок із цих усіх фактів може бути один — нордійці мусять стати расово свідомими й посилити свій еugenічний зріст. Франція негроїзується, другі романські й словянські народи давно перестали бути нордійськими — єдина надія на народи германської мови, що повинні нонаво знордизуватися. Отже місія німецького націонал-соціалізму в своєму метовому призначенні понаднаціональна — йде про рятунок дегенеруючого людства. Цю місію перебирає на себе перед світом наразі німецька нація під знаком гачкового хреста. Вона стає таким чином носієм і реалізатором високої історичної функції.

Дальший хід думок Гінтера в основному такий: Нордійська раса є найціннішою расою індогерманського німецького народу — отже треба її заховати й розмножити. «Треба сказати ясно — читаємо в нього¹²⁾ — що всередині німецького народу — нордійська кров мусить бути «бажаною», а не-нордійська кров «менше бажаною»... Такий погляд... не звертається проти поодинокі не-нордійської людини... він має на меті охоронити бажану нордійську кров перед загином і що бажану кров рішуче, як це тільки можливо, попірати. Ствердження науки про діичність, що вартість одиниці, самої по собі, різна від її вартости, як життєдателя — це ствердження буде основою для всякого розваження. Є й бувала нераз тілесно гірше або зле випосажена одиниця, що дала німецькому народові високі духові цінності, але вдумчива людина не схоче, щоб вона оставила чи мала б оставити своєму народові нащадків. Її вартість, як одиниці, є власне різною від її вартости, як життєдателя — що одначе її, як одиницю, не може якнебудь обезцінювати».

¹²⁾ Hans Günther: «Rassenkunde des deutschen Volkes».

Гінтер витягає з своєї теорії висновки й для розуміння мистецтва¹³⁾. Так само в ділянці історіознавства — на місце «спіритуалістичної» з одного боку й «матеріалістичної» — з другого, Гінтер видвигає «антропольогічну» історіософію. В ділянці виховання ставить за взір грецьке «гімназіон»: «Необразованим уважали й того, хто не вмів плавати... хто не вмів оцінити людського тіла під оглядом краси й здоров'я». Грецьку «кальоскагію» ставить він як приклад типово нордійській. Чи злочинець і геній родяться вже собою, чи має взагалі ще якесь значення виховання? — на ці питання Гінтер дає таку відповідь: «Виховання має надавати досягненій добром людині з високовартісними дідичними нахилами — напрямом, зорієнтований на цілість — нарід і державу. Сам добір ще не будує доброї держави»¹⁴⁾.

Гінтер і Розенберг у найгострішій опозиції до християнства. Вони протиставлять нордійський ідеал «чести» християнському ідеалові «любови». В одному з своїх останніх творів «Побожність нордійського роду»¹⁵⁾, розвиває Гінтер ідею нордійської релігійності з її цьогосвітньою побожністю, з почуттям батьківщини й прямуюванню до шляхотності, з бездогматичністю й безпосередністю супроти Бога, з її культом тіла (однаково чужим як для гріха, так і для спасення), а передусім — звязаністю з вічними законами природи в звичаях, праві й думанні. «Геленець почував себе людиною, що мала творити цінності в божеській природі; середньовічна церква вчила, що людина може творити цінності тільки **проти природи**, яка видавалася їй небожеською, низькою, що тягне до гріха» — каже він.

Гінтер видвигає нордійство в Заратустри, у греків від Гомера до Плятона, в первісному Римі, в Ісландії й Норвегії «заг», в германів з-перед Карла. Майстер Екегардт, Кеплер, Галілеї, Коперник, Дарвін і Гекель — «окричані орієнтально-римською церквою еретиками»; Фрідріх Великий, Гете, Геббель, Ніцше — ось уосіблення нордійської побожності. В нордійця світ це божеський лад, в якому людина живе в роді й триває в черзі плодження. Расовий культ є для неї безпосереднім наслідком цілого світового ладу. Зате в християнстві земля вважається «падомом сліз», а жінка «посудою гріхів». Побожність християнська «з того світу», нордійська ж — «з цього».

«Індогерманська побожність не ставила ніколи черти біля смерті одиниці: світовий лад був безчасовий... не мало бути кінця світа або настання «божого царства», що змінить усі речі — для здійснення якого люди мають уже сьогодні відвертатися від світа й думати про свою останню годину. Як довго завдяки боротьбі людини по стороні Бога проти протибожеських сил вдержується повний глибокого глузду лад — є для нордійця думка

¹³⁾ Hans Günther: «Rasse und Stil».

¹⁴⁾ Hans Günther: «Rassenkunde des deutschen Volkes».

¹⁵⁾ Hans Günther: «Frömmigkeit nordischer Artung».

спасення незрозумілою. Спасення від якого лиха й задля якого іншого життя?.. Кращого життя, ніж життя заприязнення з Богом і самозаховання... не могло бути»...

Так, в короткому начерку, представляється німецький расизм. Як наукова теорія, він не видержує критики, але став повновартною наукою для самих німців. Зрештою, йому надається ірраціональний характер міту, і, як такий, він сподіється прокинути «нордійців», де б вони не були. У поодиноких висновках расизму, головню в елементах його реакції на минулу добу, найдемо багато моментів, що звязують його тісно з нашим часом. Расизм у своїй внутрішній політиці, як проблеми популяційної практики, еugenіки, антисемітизму й т. д. у висліді мало чим різниться від кожного другого націоналізму. Але для нашої теми найважливіше наступне: німецький націоналізм оперує ідеологією, яка просякнена понаднаціональними первнями, що дають йому в різних площинах (з релігійною включно) ширшу, ніж національна, рацію спротиву або агресії на оточення. І не йде тут про якінебудь штучно вимудрувані для кожного випадку зокрема аргументи, а про органічну цілість ідеології, що обіймає зором усе внутрішнє життя й зовнішні обрії нації.

Так виглядає одна з ідеологій доби націоналізму. Нація, яка мала б стрінутися віч-на-віч з такою чужою ідеологією — мусить бути спроможна протиставити їй свої концепції, що сягають у понаднаціональну сферу, бо йнакше буде зіпхнута до оборони. Українське розуміння цінностей Європи (які включають у собі й багато з німецького «нордійства» чи італійської «римськості», пропущених крізь суверенну призму) має бути нашими духовними шанцями на заході для криття плечей в наступі на сході. Маємо на думці перш за все наступ проти Москви, яка вже сьогодні користується проти українського націоналізму антирасистськими аргументами; завтра можемо стрінутися з якою небудь пансловянською або подібною аргументацією проти расизму. В протиставленні одному й другому — ми повинні поставити власну розбудовану націоналістичну ідеологію, де «Європа», до якої Україна все належала й в дусі якої сповняла свої історичні завдання — найшла б своє органічне місце!

3. ДОБА МІТІВ

Вказуючи на понаднаціональні первні націоналістичних ідеологій, ми підкреслили, що хоч вони є звязані перше за все з ділянкою закордонної політики, то всеж примат унутрішньої політики є основною рисою кожного націоналізму. Остаточною життєвою дійсністю великих природних людських спільнот-націй, є держава. «Державна форма буття є завершенням життєвої туги нації» — як каже Келлен¹⁶⁾ — ця «туга» в добі націоналізму мусіла стати перш за все справді тугою, а не зраціоналізованою й зматеріалізованою державною ідеєю лібералістичного

¹⁶⁾ Rudolf Kjellen: «Der Staat als Lebensform».

типу XIX ст. Держава в своїй істоті є всеж раціональною установою. Власне тому, щоб не втратити життєздатності — вона потребує пов'язання з праріччями, з прapідставами буття націй, що лежать поза межами раціонального порядкуючого хотіння.

Між усіма державними устроями «найбільше розумовою» є без сумніву демократична республіка; з другого боку, ніякий устрій не є більше «нерозумовим», як напр. легітимна дідична монархія. Але всеж навіть ця остання вміє бути тривалішою від республіки. Причина в тому, що демократична республіка, як найраціональніша державна форма, надто далека від усякого міту, справжня ж легітимна монархія таким мітом розпоряжає.

Королівський міт найдавніший і бував різний: в Єгипті король — це інкарнація божеськості; в Геляді й сьогоднішньому Ніптоні він є божим нащадком; в християнських державах він називає себе «з божої милости», в Мадярщині носить король корону святого. Такий міт вкорінює державу в глибини ірраціонального, в тогочасно-релігійні основи й надає незмисловому своє живе, особове втілення.

Споріднений із цим мітом є міт вождя (Мойсей, Александер, Цезар і Октавіян, Магомед, Кромвель, Хмельницький, Наполеон, Ленін, Мусоліні, Гітлер). Вождь наділений особливим післанництвом чи то від особового Бога чи безособового провидіння, від генія нації, чи то, як у Леніна, від імманентної (й тому по суті не менше ірраціональної) розв'язувальної «закономірності». Вождь є особово й часово обмеженим — для нього не існує слово про «невмірущого короля» (*le roi est mort, vive le roi!*) Де він хоче це обмеження розсадити, там діялося це здебільша шляхом переміни вождівського міту в королівський: Александер проголошує себе сином Аммона, Цезар покликується на божеський початок свого роду, Хмельницький каже єрусалимському патріархові проголосити себе «князем усієї Руси» й наближується родинною політикою до монархічних родів, подібно Наполеон коронується цісарем і через друге подружжя прилучується до династії «з божої милости».

Тісно з вождівським чи королівським мітом, з ірраціональним у політичному бутті нації, зв'язаний міт месіанізму, про який була вище мова, як питомий для нашої доби. Міт месіанізму конкретизується в імперіальному міті. Класичний імперіальний міт створила була римська імперія: з божого веління є вона уповноваженою злучити в «імперії мира» під володінням римського народу всі народи замешкалаго світу (*Pax Romana*) Потім еволюціонує цей римський міт у «священну римську імперію» середньовіччя, сьогодні уособлює його фашистський імперіальний гін. Іншим типовим прикладом є міт ісламської й османської імперії. В останнім часі з'являється, заснований у національно-московському месіанізмі, імперіальний міт большевизму — матеріялістично сповторений, але всеж правдивий імперіальний міт, з жахливою силою діяння. Маємо врешті німецький міт крові.

Як не ворожа була доба раціоналізму всьому ірраціональ-

ному й як не намагалася вона розумово розв'язати всяку містерію — але й вона державам, які оснувала, надавала міти. Зєднанім Державам Північної Америки — міт свободи; Франції — міт прав людини. Вповні чужою для міту стала лібералістична думка вже в другій половині минулого століття; вона позначила своє тавро й на деяких створених по світовій війні нових державах. Ці держави (наприклад — Польща, Чехословаччина) переживатимуть найважчі кризи, бо їх існування не гріє тепло міту! Демократичні держави намагаються сьогодні за всяку ціну творити з «демократії» (як приставлення націоналізмові) свій міт; це може й мати на певний час якесь зовнішнє політичне значення (демократичний бльок проти націоналістичних держав) але нація, що згубила свій міт, сьогодні не знайде його вже в демократії!

Націоналістичні держави розпоряжають і розпоряжали в початках своїх революцій мітом; він окрилює тепер також кожну поневолену націю: це туга за переможним підйомом із упадку, в якому нація, що стає на шлях націоналізму, знаходиться. Коли ми говоримо — «Українська Самостійна Соборна Держава», то чи не вяжеться в нас із цими словами такий емотивно-духовий комплекс, як заповіти минувшини, помщення загинутих за Ідею героїв, визволення з національного гнету й пониження, власна правда у власній хаті й т.д., а щойно потім, в далеко меншій ступні, комплекс розумовості?

Ця туга тісно зв'язана з мітом майбутнього: «Третій Райх, воскресення Imperium Romanum, расовий чи імперіальний міт. «Творити нове життя на грані двох світів» — ось міт майбутнього України. Він тісно пов'язаний із цінностями «Європи», як ми казали, скорше з «душевним визнанням» цієї Європи, ніж з її розумовим сприйманням. Врешті — воскресення міту Вождя — мітично вивищеної індивідуальності провідника нації. Свою особову й часову обмеженість Вождь перемагатиме ймовірно назначенням свого наступника, при чому ця його функція носитиме риси не менше містичні. Можна собі сьогодні вповні уявити воскресення містерії: «Le chef est mort, vive le chef!».

Справді, чи можна взагалі свідомо «творити» міти й як це знаходять вони ще сьогодні вірних серед нашого, від століть раціонально обтяженого, роду? Воскресення міту можливе було тільки в парі з оцим зворотом людини від раціонального до ірраціонального, що довершується в нашій часі. Все було так, що людина творила міт — і не може й сьогодні бути йнакше. Творець міту мусить тільки вслухатися в тугу й бажання свого часу. Він мусить бути пророком, якого поява в сучасності тісно пов'язана з загином раціоналістичної доби.

Ще приклад із політично найтверезіших народів, яких знаємо. «Все ще при вступленні в свій уряд нового (велико-бритійського) короля — пише Дібеліус у своїй книжці про Англію) — визиває герольд усіх, хто заперечив би легітимне право монарха, на двобій на життя та смерть і, все так жадна сензації

лондонська товпа, слухає це з найглибшою богобоязливістю. Не прийде нікому на думку використати нагоду для знаменитого гумбугу проти монархії й монарха». — Невмірущий державний міт англійців дає їм зовсім окреме місце між націями, що їх не зараховуємо до націоналістичних.

Тут водночас бачимо приклад тісно пов'язаної з кожним мітом, наставленої на емоціональність, обрядовості, якою так багаті всі націоналістичні революції. Чи то зв'язана з особою вождя чи з культом поляглих героїв, чи з тріумфами боротьби — містика, романтика панують сьогодні в усіх націоналістичних рухах. Зокрема символи прапора та гербу й там, де це можливо, —однострою (чорні, брунатні і т. д. сорочки) відіграє дуже важливу роль.

Міт протиставляють сьогодні подекуди (напр. у Німеччині) ідеології. Ця остання, це, мовляв, примат думки й понять, по яким треба формувати дійсність. Міт це щось із чуда й одночасно примат живого життя над «поняттями». М. ін., коли ми застановимося над тим, в якому значенні в нас вживається слово ідеологія, то прийдемо до переконання, що йде тут скорше про раціональний опис того ірраціонального, що складається на образи й емоції українського націоналізму. Самого міту ідеологією не назвемо. Тому слова «ідеологія й програма українського націоналізму» не вичерпують цілості явища. Найважливіше є те, зрештою, що українська національна революція має свої сильні міти — які дають їй її історичну силу.

4. ТВОРЧІСТЬ НАЦІОНАЛІСТИЧНИХ РЕВОЛЮЦІЙ

В усіх великих революціях новітнього часу повторюються два їх типи: творчий й розкладовий. Наразі треба відповісти на питання: коли можна говорити взагалі про революцію, саму по собі, без огляду на її будуючу або розкладову силу?

В бурях кожної справжньої революції зустрічаються з собою історичні сили, тенденції двох епох, непримиримі життєві по туляти покоління у вирішальному бою. Завжди йде тут про «або-або», завжди стоїть за розгорілою боротьбою, що тривала може вже десятиліття у виді певних терть — **доля**, переконання про «грань двох епох». Отже коли десь в Андорі громадяни горляють на вулиці, або в південній чи середній Америці відбувається один із безчисленних пучів, повалення якогось пануючого клану, зміна державної форми, стрілянина між військом і масами, барикади й т. п. — то все це **може**, щоправда, бути супровідним явищем революції, але само по собі це ще не справжня революція.

Справжня революція, це реалізація постулату — безумовно змінити даний загально-духовий лад аж до глибин, як у його формах, так і в його попередніх життєвих передпосилках, та замінити його новими цінностями. Коли революції не вдається підпорядкувати своєму новому революційному законові ціле думання народу, його культурне наставлення, форми його духо-

вості, вислів його політичного й соціального хотіння — а разом із цим теж різноманітність організацій, які дають можливість діяти тим духовим, душевним і політичним функціям; коли їй не вдається перемінити мас, в їхньому найглибшому наставленні до дотеперішніх способів думання, коли вона не в силі надати часові нового обличчя — тоді вона не має права на назву революції. Щойно коли вона мобілізує найглибшу тугу й найпристрастніше хотіння нації для нової політично-духової мети й щойно коли вона змобілізувала для досягнення цієї мети націю в усіх її силах — політичних, культурних і духових — щойно тоді даний рух має революційний характер. Революція мусить принести нову ідею, яка була б у силі захопити людей на лад релігійного переконання, що для неї варта жертвувати все, а вмерти за неї є щастям і ласкою. Вона мусить запалити своїх прихильників до величезної надії, до віри, що гори перевертає, що спалила б на попіл всю пасивність і недовірство, розумну осторожність і принципи в роді: «моя хата зкраю». Її постулат саможертви без решти й повного самозаперечення мусить бути таким великим і освячуючим, щоб його сприймали не як тягар, а як зов найшляхотніших чеснот.

Все це спрямовує революцію до виключности, до постулату тотальности, передусім тотальности влади — але вже перед тим вона мусить бути наставленою на всеціле опанування певного, здібного до відданости, людського типа. Цей людський тип не думає про ніщо друге, як про своє революційне зобов'язання (це може тільки холодним рибяче-кровним духовим міщухам видаватися «обмеженням індивідуальности»...). В zenіті всіх революцій — все одно чи в наслідках були вони будуючі чи руйнуючі — входили в гру найхоробріші сторони характеру; йшло про той людський гатунок, в якому дрімає готовність до великої віри й здібність одчайдушної жертви. Рішальними носіями революцій не є ті сумнівні егізистенції, що не мають нічого до втрачення й усе до виграння. Правда теж, що й після правдивих революцій виступають революційні «гієни». Але для вибраного революційного гатунку людей, що був носієм революції — не є типовими ні авантюристи, ні гієни, а ті, що дали революції етос — ті що їх піввала стихія, ті що запалюють, ті, що творять... Їх стрічаємо однаково в будуючих як і в руйнуючих революціях. Не від цього залежить до яких наслідків доходить революція. Коли вона правдива, себто така, що переорює, перевертає горі дном, що насичена ідеєю й наділена силою встригнути в хід історії, то ці вибранці надають рухові вирішальних імпульсів — все одно, чи йде про революційні орди «інтернаціоналу» чи творчу революцію «Джіовінецци».

До революційної ідеї й перепаленого нею оцього типу людей належить врешті ще одна суттєва познака кожної справжньої революції — без огляду на її наслідки: провід із певними якостями. Всі революційні рухи мають свій безпосередній початок у політичній сфері. Коли вони обмежуються тільки до неї самої,

то залишаються в межах тільки політично-реформаторського руху. Є річчю проводу, чи рух зуміє охопити й другі вирішальні ділянки життя. Провід справжньої революції мусить уміти поширити революційну мету до постуляту — підпорядкувати новому закону зміст цілої доби в усіх її — політичних, суспільних і духових — прикметах. Останні десятиліття принесли нам приклад «революції» професорів 1848 р., що була тільки ідейною революцією поза сферою політичних реальностей, як і другий приклад «революції» парламентарних політиків, напр. березнева «революція» в Росії, 1918 року в Німеччині, — що хворіли знову протилежною хворобою.

Необхідно розрізнити ще революцію від револьти. Революція встраєє з новими великими постулятами в біг історії й повертає його. Револьта, яка має щонайвище тільки найповерховніші прикмети справжньої революції — є нічим другим, як тільки чисто негативним рухом незадоволення, що саме з себе нездібне зродити великі цілі. Теж справжня революція проходить крізь стан незадоволення — бо вона дістає свої бойові імпульси теж із поведінки здискредитованих систем або, як у випадку поневоленої нації, з ворожої політики займанця. Але револьта не виходить поза стан незадоволення й бунту, бо вона — у відрізненні від духово заснованої революції — не в силі сама із себе плянувати щось, не кажучи вже — творити. Прикладом може бути револьта Пілсудского 1926. року.

Застановімся тепер над суттєвою різницею між руйнуючою й будууючою революцією. Взором розкладової революції є революція кінця XVIII. ст. — сьогодні представляє такий самий приклад революція большевицька. Як кожна справжня революція, розпочали обі вони бурхливими постулятами виключности, розмахом, що міг запалювати, імпульсами, що перетоплювали дотеперішнє, поривауючою пристрасстю. Всеж пережили вкінці жакливе заломання й стали — в історичному впливі своїх ідей на власні суспільні тла — розкладовими по сьогоднішній день. Як це сталося?

Державно-суспільне будівництво є творчістю, що має метою здвигнення ясної організаційної будови, ясної гієрархії. Це вимагає від одиниці й від групи — обмежень, примусу над самим собою, законности, жорсткості — отже визнання найпервіснішого закону державницького наставлення. Але власне суттєвою познакою розкладової революції є те, що ідея, яка її опановує, являється у виді ідеології «свободи». Кличі, якими вона вербує собі прихильників, це не тільки спротив старій закостенілій чи національно-ворожій системі, але понад це — визов самому державно-творчому й заховуючому державу закону. Ославлений клич революції 1789. року — «свобода, рівність, братерство» — це фрази, які в своєму остаточному висновку ведуть до нівеляції. Проте ж ніяка політична спільнота, ніяка тривала форма людського життя не до подумання без гієрархії, без закону й без обовязуючого ладу; держава й подібні до неї форми нале-

жать (своїми принципами включення одиниці в певний лад і підпорядкування) до найпервісніших установ людського рода. Проповідування свободи мусить, коли вірити в нього гаряче й до останніх висновків — вести до декомпозиції, до розпаду всяких суспільних пов'язань.

Ідеологія «свободи» розвиває, як один із перших своїх виявів — нічим негамовану спекуляцію на масі; демократична нота спільна всім розкладовим революціям. Кожна революція зв'язана з народними масами, які вона мусить перемінити в пристрасний чинний фактор. Але розкладова революція, під впливом ідеології свободи, віддає розбурханим масам «рішення в руки». Як і кожна революція, мобілізує вона сили до боротьби проти існуючої влади, але потім залишає накипаючий рух на поталу розв'язаних інстинктів. Маса прагне сповнення всіх можливих благодатей; в нахилі мас ловитися на міражі, спекулювати дуже легко. Коли хтось накидає масам боротьбу проти існуючого авторитету певної системи, а не ставить їм ніякого нового авторитету, як обов'язуючого обмеження — то це доводить до вибування спротиву законові й державі, проти порядку й організованості взагалі. Так переходять революції, що почалися під кличем необмеженої свободи, в хаосі деструктивних інстинктів. Настає анархія, яка поволі кличе на овид гільотину, веде до взаємного масового вимордовування носіїв влади, що намагаються один одного привести під сокиру, бо ніяка з-поміж численних амбітних голов не вибивається на справжнього вождя.

Бо теж і провід цих розкладових, опанованих ідеологією «свободи» й у своїй найглибшій основі анархістичних, революцій — є особливого покрою. Він вміє розпутати рух, що збирається, наче буря, вміє викликати його стихії, але не може його формувати й підпорядкувати. Батьками цих революцій все були інтелектуалісти, що мали дуже рухливі духові здібності, але були позбавлені мистецтва й здібності політичного проводу. Французьку революцію розбурхали адвокати, пів-учені, інтелектуалістична шляхта; большевицьку революцію в Росії чи Еспанії — теж інтелектуали, адвокати чи літерати, отже люди виключно слова й пера, а не творчі, дужі інстинктом, політики — обдаровані волею організувати й виконувати владу. Вони не вміли осідлати маси й вона висовгувалася їм із рук у вир анархії. Бо розпоряджали вони, щоправда, шліфованими словами, але не гострим мечем проводу в кріпких руках.

Коли ці революції впадають в анархію — чекає їх погубна доля, що перекреслює всі їхні цілі й ідеології, великі слова й палкі тиради. На спустошеному полі бою заявляється узурпатор, який із безоглядною жорстокістю опановує невдачницький і до решти розложений рух, щоб запрягти його для власних цілей, для власної, особистої концепції, в ярмо насилля. Революції в ім'я ідеології свободи кінчаються — через анархію — деспотією, що ніякою творчою формою правління бути не може. Похмілля «свободи» парижан змінив терор небагатых амбітних; через їх-

ню недолугість ця будівля панування анархії заломилася, і над хаосом з'явилася постать Наполеона. На зміну початкових перспектив большевицького «раю» прийшли роки жахить, терору ГПУ, СССР починає тріщати не тільки на немосковських територіях, але й в Московії, — врешті приходиться до слова Сталін, «червоний цар». Узурпатор є все тим, що витягає властиву користь із революцій в ім'я свободи. Визнаючи право панування **одного**, — ставить він рух на свої особисті послуги. І стара ідеологія свободи, рівності й братерства, ушасливлення людей, спасення народів, «раїв» — як була досі, так і остає надалі, хіба тільки побожним сном...

Проблема проводу й все, що зв'язане з цим, відрізняє засадничо творчу революцію від розкладової. Коли в розкладових революціях, опанованих інстинктами мас, вперше з'являється людина політичного чину, людина з інстинктом, що розуміє примат влади, порядку, наказу, твердості в державному житті (хай із чисто егоїстичних стимулів деспота) — вона виступає як узурпатор — якраз у кінці революційної катастрофи. Ця людина бере «за чуба» революцію й починає формувати її в своєму стилі, після того, як вона вже настільки розложилася, що її первісний провід взаємно себе винищив і первісна ідеологія розгубилася в хаотичній плутанині. В будуючій революції вже в початку стоїть людина з політичним хотінням, з інстинктом державності й проводу. Найважливіша передумова творчої революції це вожд; її характеристична риса — факт, що, змобілізована до боротьби за нові революційні ідеали, маса ніколи не висовується прововоді з рук. Не комітети балакунів і літератів, не клуби й не «совети», як це буває в революціях «свободи», кермують тут рухом, а *par excellence* політична, організуюча, авторитарна воля, що творить революційний настрій, континуує його, розпалює або охолоджує — але все держить під своєю строгою контролею. Ця революційна, а водночас авторитарна, вождівська воля створює рух, збудований на дисципліні, що має зближений до військового характер. Революції з-під знаку дисципліни, це властиві протибігуни революцій з-під знаку ідеології «свободи». Від початку поставлені під закон карності, революційні групи не підпадають, як розперезані маси розкладової революції, п'яним настроям моменту; їх опановує військовий дух організованості й підпорядкування.

Ясно, така авторитарна засада не може найти примінення до великих, внутрішньо аморфних мас. Революція «свободи» звертається до всіх, прирікаючи їм «блага»... Творча революція прикликує свідомо тільки меншість, яку вона виконує найважчими вимогами у вповні надійне, жертвенне й непримириме ядро. Звичайно, намовляти й оп'янювати, мобілізувати й кидати в бій маси може й творча революція, однаково, як і розкладова. Але в цій останній екстаза є взагалі **єдиною** поведінкою, тоді як карну творчу революцію скермовує до чину насамперед ясне розуміння важкого, неприкрашеного завдання боротьби. Тільки рі-

шучі й готові вмерти ударні сили розуміють це завдання найкраще. Оця рішуча меншість є властивою зброєю революції. Де такі рішучі й на все готові, строго зорганізовані й дисципліновані організації визначають біг революції — там і маси стають здібними до державно-творчого чину.

Творча революція спрямована на державність та на строгий суспільний лад і заперечує кличі нічим незв'язаної свободи, що кінчиться анархією. Коли революція карності домагається тотальності, то тільки для покликання до життя сильної держави, для того, щоб у суспільстві стало пануючим державницьке думання. Її мета — влада; її намір — поставити цю владу на послуги впорядкованої національної спільноти. Тут ми вертаємо до попереднього ствердження, що творчі революції (якими є всі націоналістичні революції) визнають примат внутрішньої політики. Вони спрямовані в першій мірі на організм власної держави. Революції «свободи» визнають натомість примат зовнішньої політики, переходять зо своїми мріями й надіями кордони, обіщуючи «щастя» цілому людству — але внутрі банкрутують. В добі націоналізму вони не можуть мати успіху й будучности.

5. АВТОРИТАРНІСТЬ — МАСОВІСТЬ

В революції, що (як історичний процес) триває роки, найважливішим для її соціал-психологічної аналізи є момент пробою, «рішального бою» — бо в ньому найбільш-ярко освітлюється її історичний глузд. Ця стадія революції така маркантна в своїй образовості, така переконлива в своїй символіці, внутрішній гін її процесу настільки ясний і вломивий — що в усьому тому, наче в чудесному дзеркалі, з'являється те вирішальне, що характеризує напруження цілої епохи. Панівний закон даного часу, його емоції й натуга волі, коротко — суттєве внутрішнє й зовнішнє обличчя епохи зведене в подіях революційного зриву до яскравої вдаряючої формули.

Націоналістична революція в стадії свого вирішального виступу виказує відразу ясне наставлення на примат гієрархії, карності й виховання одиниці. Ці принципи опановують революцію й в дальшому її розвитку та мають метовим призначенням авторитарно ведену національну спільноту. Виховувати націю в національну спільноту, що, заснована на глибокому внутрішньо-особистому пережитті, обновлює свою етичну й соціальну поставу й свій світогляд, — стає перманентним завданням тієї меншости, яка здобула владу.

Що це є національна спільнота? Поминаючи те, що вона є протилежністю «народу», як це його розуміє абсолютизм чи лібералізм — національна спільнота це перш за все — **завдання**. Спільнота не є сумою ізольованих одиниць, що остають у відношенні до себе, або до спільноти, перед обличчям якої вони стоять, в правно нормованих відносинах. Спільнота стає дійсністю тим шляхом, що люди, які є її членами, надають вислів і здійснення її власному пережитті — спільним **діянням**. Отже фактом

стає вона не завдяки річевим елементам, яких наявність мала б бути критерієм її існування (як напр. поняття держави через науку про державні елементи), тільки через діяння її членів.

Одиницю береться тут під увагу, як індивідуальність, не для самого її існування, але як діючого носія духа спільноти. Тому людська група не є вже сама по собі спільнотою — а постільки, що в ній має місце внутрішнє пережиття спільноти її членів, яке здійснюється в їх поведінці, **в чині**.

Другою основною рисою досконалої спільноти є відношення: **вождь** — **спільнота**. Відношення людей між собою не вичерпує поняття спільноти. Погляд, що спільнота це рефлекс у нутрі індивіда — вистачає для вияснення процесу її творення. Її діяння, що формує оточення, стає зрозумілим щойно тоді, коли над нею стане **вождь**. Вождь є найліпшим членом спільноти, він іде перед нею й надає їй напрямок, в ньому бачить кожний втілення того, що порушує його до глибини. Вождь не є отже протиставленням членові спільноти, а стоїть напереді перед ним. Відношення, **вождь** — **спільнота**, є противенством до відношення: **пануючий** — **піддані**. Наказ **вождя** не так є актом влади (**панування**), як скорше актом **проводу**, що здійснює мету спільноти.

Бачимо тут ясний зворот від раціоналістичних тенденцій «типізувати», «ізолювати» й «відіндивідуалізовувати» в суспільному житті. Націоналізм бачить живу людину з її внутрішнім обличчям, а не атоми й «поняття». **Вождя** й **спільноту** вяже не механічна норма, підпорядкування якій забезпечене відповідною карою, що виводиться з титулу влади (**панування**), а **вірність**, як обостороннє відношення, сперте на взаємному довірі. Прийняття в **спільноту** дає **одиниці** честь; **зрада** **спільноти** й **вождя** веде до поменшення чести — аж до її втрати. Виключення з **спільноти** є найвищою карою в очах її членів. Це, що зветься **правом**, набирає тут зовсім нового значення.

Тому й в цьому розумінні, **спільнота** є все наново ставленим завданням — вона реалізована не шляхом установлення певного зовнішнього стану річей. **Спільноти** не можна організувати, даючи людській групі «**вождя**». Зв'язок **спільноти** є безпосереднім особистим зв'язком між **вождем** і її членом, **спільноти** **мужа** з **мужем** — а не штучним стосунком між суб'єктом нормативного ладу й якоюсь точкою, придуманою на місці природнього носія **проводу**, що йому імя — **вождь**.

Така національна **спільнота**, як мета націоналізму — вимагає перманентного виховання, що лежить у першій мірі на тій меншості, яка є ядром революції. Національна **спільнота** — **нація** в **спільноті** — не є комбінацією більшого числа **спільнот**, а виявляє в повній чистоті суттєву рису безпосереднього зв'язку між собою й **вождем**. **Вождь** є **вождем** кожного члена **нації**. **Вождь**, як **вождь** **нації** й кожної **одиниці** зокрема, видає **напрямні діяння**. **Форми**, в яких довершується це діяння, можуть бути різними, але важно, що «**влада**» набирає нового характеру: **людина**, **індивідуальність**, **особа** — **нагорі** й **надолі**, а не «**суб'єкт**» і

«обект», «орган» і безобличний «індивід». Тому, що вождь не є узагальненим органом, а — за кожним разом — живим неповторним еством, він дознає мітичного вивищення, як дар для нації — якоїсь вищої для неї ласки, вищої волі існування націй взагалі.

Так стає національна спільнота тою формою, в якій вперше в історії свідомо призначена роля масі. Еліта необхідна для ведення держави, але динаміка держави можлива тільки тоді, коли маса й еліта зв'язані між собою в рямцях національної спільноти. Отже націоналізм є рухом авторитарно-масовим у своєму настанненні. При чому **число** трактує він не у виді анархічної «свобідної» маси, яка котиться в ярмо свого деспота чи чужого займанця, а у виді національної органічної єдності — що оперта на основах цілевого, загального й підпорядкування.

Тісно зв'язана зо справою виховання нації в національну спільноту й соціальна позиція націоналізму — подекуди називана навіть соціалізмом. Так є напр. в Німеччині, при чому націонал-соціалізм («німецький соціалізм») не є «національним» соціалізмом у протиставленні до «інтернаціонального» соціалізму Маркса. «Національний» соціалізм був би тільки протиставленням щодо шляху: тут — національного; там інтернаціонального.

Обидва вони мали б метою тільки **соціалізм**, т. є. господарське й культурне піднесення лише одної частини народу — «пролетаріату». Метою ж націонал-соціалізму є життя, політичне існування нації, як цілоти; шляхом же до цього є національна спільнота, підпорядкування всіх частин службі цілому.

Дуже просто каже про властиве розуміння соціальності націоналізму Гітлер¹⁸⁾. «Питання «націоналізації» (себто виховання в національному спільноту — прим. Я. О.) даного народу є в першій мірі питанням створення здорових соціальних відносин, як основи можливостей виховання одиниці. Бо тільки той, хто завдяки вихованню й школі пізнає культурну, господарську, і передусім політичну велич власної батьківщини, зможе здобути й здобуде внутрішню гордість із того, що він має честь належати до такого народу. Бо боротися я можу тільки за те, що я люблю, любити тільки те, що я шаную, а шанувати те, що я принаймні знаю».

Тому, що націоналізм верстає свій історичний шлях не тільки в боротьбі з протинаціональними ворогами, але й у боротьбі з протисоціальною, лібералістичною реакцією, що в різних країнах своєю політикою нехтування соціальних моментів уможливила й вможливило стати Марксові, Ленінові чи Сталінові адвокатами соціально пригнічених верств — то націоналістичну революцію можна назвати теж революцією з-права й з-ліва одночасно. Соціальність націоналізму приходить на практиці до вислову в новому ладі соціального життя, організації продуктивних сил і функціях держави в ділянці господарства й багатства — все це під аспектом інтересів цілоти.

¹⁸⁾ Adolf Hitler: «Mein Kampf».

Демократія розглядає масу, як агрегат поодиноких індивідів, що їх протилежні особисті інтереси мусить хоронити держава. **Комунізм** звужує наперед інтереси всіх одиниць у партикулярний інтерес одної класи, яка протиставиться державі, а потім (як це бачимо в ССРСР) доводить коли не до гієрархії посідання, то гієрархії влади розпоряджати людьми й річами, що наводить паралелю хіба в деспотії Ксеркса чи Джінгісхана. В нинішніх Сове-тах бачимо на ділі три класи, як у давніх Атенах: класу 100-відсоткових громадян, аполітичну класу метеків і вповні безправну класу невільників. Націоналізм визнає індивідуальний і частковий інтерес тільки постільки, поскільки він не суперечить загальним інтересам нації; він ставить одиницю в цілості маси й робить її творчим елементом. Тільки свободна нація запевнює максимум свободи всіх її верств і членів — що можливе взагалі в наставленому на тривалість і поступ суспільному житті.

Націоналістична держава визнає різnorodність членів нації й їхніх груп. Їхню працю визнає вона також важною й вартісною для національної спільноти, здаючи собі водночас справу, що досягнення поодинокого робітника (мізгу чи м'язів) є різні. Ця природна різnorodність творчості членів нації мусить — при захованні здорового духового й господарського суперництва на служби національній спільноті — вести до щасливої гармонії сил цілої нації. «Корпоративне сумління», «соціалізм», «загальне добро понад особисте», «нація понад усе» — всі ці принципи, що є нічим іншим, як різними висловами одної засади — наказують націоналістичним державам органічну гієрархізацію національної спільноти.

Соціяльність націоналізму походить не з мотивів співчуття й добродійства, а має на меті зробити справедливість основою, опанованої етосом, нації. В «корпоративній», «становій» чи в зближеній до цього принципу державі — націоналізми бачать ідеал зорганізованої національної спільноти. Конкретні ж форми будівництва в поодиноких націй різні, в залежності від умовин, вимог хвили, національної психології, тощо.

Корпоративна чи станова держава стоїть на перехресті між державною й господарською політикою. Органічна сполука обо-їх, що не визнає ніякої так назв. своєзаконності й виводить «закони» тільки зо змінливих потреб нації — це спільна прикмета всіх націоналізмів і опанових їхнім світоглядом державних ідей. Господарство є функцією, і підпорядковане державній політиці, яку треба в свою чергу провадити, оглядаючися на господарські завдання нації. В націоналістичній державі органічна сполука між господарською й державною політикою знаходить свій класичний вислів.

6. НАЦІОНАЛІЗМ У СВІТІ

Слово «націоналізм» означає (в найширшому розумінні) визнання нації за фактор історії, при чому й саме розуміння нації, і концепція її життя, і цілість світогляду, в якому нація є

певним елементом — можуть бути якнайрізномордніші. В такому розумінні, міг казати Донцов, що він протиставляє декадентському націоналізмові XIX століття свій — волевий. В такому розумінні, говориться в Італії чи Німеччині, що націоналізм — це фашизм, чи націонал-соціалізм. Але тому теж на практиці не каже в Німеччині націонал-соціаліст про себе, що він націоналіст. Бо націоналізм — розуміється тут націоналізм XIX. століття — це нота династицизму, нехтування соціальних моментів, «вічно-міщанське», опортуністичне. Альфред Розенберг оперує таким зіставленням: «Націоналізм наших днів це націонал-соціалізм». І в такому розумінні, кажеється, говориться напр. про «націоналсоціалізм у світі», або про епоху «націоналсоціалізму», підрозуміваючи італійський, англійський і т. д. фашизм, німецький, голяндський, мадярський і т. д. націонал-соціалізм, еспанський фалянгізм і т. д. Так само уживають італійці слова «фашизм».

Український націоналізм оперує терміном «націоналізм» у тому розумінні, як націоналізми німецький і італійський терміном «націонал-соціалізм» чи «фашизм». Сталося це тому, що коли в других націй існувала потреба відмежуватися — то в нас її немає, або майже немає. Духовий рух та його політично-організаційний вислів, що створили поняття «український націоналізм», були коли не першим, то в дану добу одиноким фактором, що втілює націоналізм у в Україні. Так залишилося й сьогодні, а коли десь виявляється якась кон'юнктурна спроба конкуренційного «руху», то **він** мусить відмежовуватися, а не **від нього**. Завдяки цьому всьому, існує в нас м. ін. можливість оперувати найвлучнішим терміном, що окреслює явище націоналізму XX. сторіччя, як у в українському, так і світовому масштабі, терміном — націоналізм.

Націоналізми: фашизм, націонал-соціалізм, український націоналізм і т. д. це різні національні вислови одного духа, що в наступі проти своїх противників (демолібералізму з одного, і комуно-большевизму з другого боку) борються революційним шляхом за найвищий розвиток власної нації в ім'я нового власного світогляду — основаного на цінності нації — і власних суспільно-устроєвих концепцій, які в загальному можна окреслити словом «націократія»¹⁹). В такому розумінні, націоналізм є світовим явищем і тому можна говорити про світово-історичну добу націоналізму.

Моменти: боротьба з комунізмом і лібералізмом, новий власний світогляд і нова власна суспільно-політична концепція та революційний історичний шлях, себто наставлення на тотальне діяння вшир і вглиб — є основними для тих націоналізмів, які є

¹⁹) Те, що слово «націократія» в нас, конкретно в книжці М. Сціборського під повищим заголовком, стало окресленням суспільно-устроєвої доктрини українського націоналізму — теж дуже щаслива розв'язка. Бо націократія стає в нас влучним поняттям для своєї власної й усіх чужих націоналістичних суспільно-устроєвих доктрин.

фактичними репрезентантами нашої доби. Крім них треба рахуватися теж із певними неповновартними явищами, в яких бракують або недорозвинені поодинокі повищі характеристики. В цих випадках, існують або якісь негативні причини в даних націй, що внеможливлюють націоналістичну революцію в повному розгорненні, або існуючі світогляди й устрої не вимагають наразі повної переміни (Англія, Ніппон). Всеж і ці зявища є *signum temporis*; подібне бувало, зрештою, в кожную добу, де панівна течія приходила не всюди одночасно й не всюди з постулатами тотальности. Ясно, не входять тут у рахубу ті випадки, коли десь (напр. в боротьбі з большевизмом) заїснює тиранія кліки, що не має ґрунту в нації, чи поліційний режим, які теж претендують іноді на еґземплів духа нашого часу, а на ділі ж є тільки тим кращим підложем для большевизму.

Мусоліні писав недавно: «Багато держав у Європі марширує шляхом фашизму, навіть тоді, коли твердять щось противне. Всюди йдуть назустріч тій політичній організації національних суспільностей, яку Мусоліні багато років тому окреслив «організована, сконцентрована, авторитативна демократія на національних основах». Кожна нація матиме «свій» фашизм; це значить — фашизм, що підходитиме до властивої ситуації даного народу: немає й не буде ніколи якогось фашизму на експорт у стан дартизованих формах, але є комплекс доктрин, метод, досвідів, способів реалізації, що поволі й поволі вдаряють і вдираються в усі держави європейської спільноти й які репрезентують «новий» факт у історії людської цивілізації»²⁰⁾. Зокрема, назвав Мусоліні Ніппон і Бразилію, в звязку з цими ствердженнями про добу націоналізму.

Націоналізм, як політично-устроєву доктрину, дасться характеризувати певними спільними моментами, що виступають у всіх випадках, як 1) наслідок боротьби з тими самими противниками в ім'я того самого найвищого ідеалу нації, і 2) наслідком певних взаємних впливів, що безперечно мають місце й мусять мати в інтересі кожного окремого націоналізму. Ці впливи не означають наслідування. Побоювання, що даний націоналізм, як доктрина, що впливає на чужий націоналізм, може діяти імперіялістично, відпадає, бо така доктрина в своїй ідеї все наставлена на суверенність і ріст власного субекту — нації самої по собі, отже кожної зокрема. Понаднаціональні моменти «післанництва» є зброєю духового наступу націоналізмів на другі нації, а не самі устроєві доктрини.

Повстають у нашій добі рухи, які ведуть боротьбу в ім'я служення центральній цінності: нації. Хоч означення цього поняття різне, то це не змінє самого поняття нації в рямцях світоглядів. Нація, Україна, *popolo, italianita, Volk, Deutschland* і тд. — ось вічні, абсолютні цінності, супроти яких усі другі вартості видаються тільки релятивними й другорядними.

²⁰⁾ «Il Popolo d'Italia»

Важним є запевнити існування й зріст цієї абсолютної цінності. На цій меті сперті державні ідеї всіх націоналізмів. Вони різно формовані — бо навіязують до різних національних і історичних традицій. В одних націоналізмів наука про державу ставить державу на першому пляні перед нацією (напр. в італійському фашизмі), в других підкреслена служача функція держави (напр. в німецького націонал-соціалізму) — але це не суттєве для самої позиції держави в рядах світоглядів.

Воскресення мітів повязало життя націй із ірраціональними праосновами. Вождь і національна спільнота — ці оба поняття, яких не можна розділити — є висловом синтези авторитарності й масовості, в розумінні включення в націю маси творчих індивідуальностей, що перейняті національною ідеєю. «Нація понад усе» і засада «*sum cuique*» вможливають гармонійний розвиток і внутрішній зріст нації. Гієрархія й вождівство походять у своїх найглибших основах із героїчного сприймання життя й такого ж розуміння політики, що стала ворожою крамарському духові політики минулої епохи. Цей героїзм визнає ідеалізм і його творчу силу в історії. Націоналістичні революції наставлені в ім'я своїх правд на тотальність; їх авангардом є еліти — меншості.

Український націоналізм займає сьогодні між другими націоналізмами окремішне місце постільки, що він є в першій мірі ідеєю визволення з-під чужонаціонального ярма. Але в своїй суті українська національна революція неодинокі не тільки тому, що існують націоналізми других поневолених націй в СРСР, але й тому, що (як це бачимо напр. в Іспанії) націоналізми в світі змушені сьогодні перемагати в боротьбі не тільки ворожі сили власного національного тла, але й ворога, що приходить з-за кордону. Так характеризує сьогоднішній етап нашої доби той «двоподіл світа», якого свідками ми є.

Важно тут ствердити тільки те, що постулять революції — підпорядкованість і карність — про який була вище мова, в такій ситуації подвійно важливий, бо йде про мілітарно-збройний чин і суцільний фронт нації назовні. На ідеологію «свободи» і т. п. тут не може бути місця ні на хвилину. Український націоналізм наставлений на тотальну мобілізацію нації — в ім'я боротьби за творчі цілі державності, національної спільноти, за буття нації; соціальність українського націоналізму є одною з найсильніших його нот, але її не затирає ніколи демагогія «раю» і «свободи», в змислі наркотизації мас розкладовими впливами. Бо доба націоналізму навіть після повної перемоги над силами минулої епохи — не перестане бути добою перманентного потовіля націй!

На прямій дорозі

І. ДЖЕРЕЛО СИЛИ

Будучи найповнішим виразником волі нації до свободного розвитку — націоналістичний рух безпосередньо не охоплює менш вартісних, кволих, зопортунізованих українців; дарма, що й ними в меншій чи більшій мірі кермує та сама відвічна національна стихія. Бо хоч на всіх, яких можна обняти назвою українців, позначає свій вплив національна ідея (визнання цієї ідеї властиво рішає про приналежність до української нації), то всеж конкретні вияви її в інтензивності почуття й ділання окремих типів українців настільки різні, що творять між ними прирвута ставлять їх у положення тези й антитези. Український націоналізм протиставляється всім нищестепенним типам українства, починаючи від темної етнографічної маси до здеморалізованих чужими доктринами й зломаних ворожими впливами опортуністів різного гатунку.

Прийнявши, що націоналізм, як життєва функція нації, є виявом найбільшої активності й суспільної зорганізованості, приходимо до висновку, що всі українці, які є поза організованим націоналізмом, є ними (українцями) постільки, поскільки своїми внутрішніми прикметами зближаються до націоналістів. Бо в чим меншій мірі люде проявляють себе в чинному служенні ідеї нації (що є основою націоналізму), в тим меншій мірі вони можуть претендувати на високе звання її членів. Хто, будучи з походження українцем, не спричинюється хочби мінімально до росту нації й навіть не має потенціональних даних це колинебудь в будуччині робити, той є вже поза її кругом; його евентуальний поворот до неї в часі переможного походу наших ідей та духовости, буде вже тільки асиміляцією чужинця.

Будучи антитезою провансальства й внаслідок своєї виключности протиставляючись декадентському народництву, націоналізм — як синтеза змагань нації, для якої вся народня маса є резервуаром, а zarazом резонатором — посередньо обіймає й його. Формулюючи, кристалізуючи та реалізуючи підсвідомий гін народньої маси до скріплювання своєї спільноти, націоналізм виступає як еманация нації, в якій концентрується вся енергія цієї спільноти. Тому, мимо догматичного, виключного наставлення націоналізму, між ним і іншими складниками суспільности існує глибока спорідненість (потенціонально — кожний українець

є націоналістом; інакше не є взагалі українцем), що в міру виховання суспільности, доведе до панування націоналістичного світогляду в найширших верствах. Це дає повну підставу розглядати український націоналізм, мимо ексклюзивних прикмет його чину, як **синтетичне, інтегральне явище**. Звідси впливає **понадпартійність, всеобіймаючість, самотність і органічність** українського націоналізму. Він існуватиме доти, доки буде в нації бажання жити, доки битиметься в грудях останнє українське серце. Ріст нації буде виявом побідного походу націоналізму, а могутність її відзеркалюватиметься в його силі. Бо синонімом українства є український націоналізм.

Похибку робить той, хто часові невдачі організованого націоналізму, звязує з упадком націоналізму взагалі. Заступити його в даній спільноті ніщо не зможе, хіба, що дана нація перестане цілком існувати. Націоналізм є функцією нації. Коли, винищуючи націоналізм у якійсь нації, твердять, що вона свобідно розвивається, то це є розповсюджуванням оманних фікцій, в роді підсоветської України.

2. ЗАВДАННЯ Й ЛЮДЕ

В одній суспільности націоналізм очеркує себе дуже яскраво (націонал-соціалізм, фашизм), в іншій виступає він часом без формальної назви, а навіть під назвою, що назверхньо суперечить його внутрішньому змістові. Назагал, націоналізм проявляється в загострених формах частіше там, де суспільна організація розслабла й потребує ясних кличів, здібних протиставитися їй — спричиненій баламуцтвом різних шкідливих утопій і проти-суспільних доктрин — внутрішній хворобі. Чим глибший упадок даної спільноти, тим виключніший, догматичніший характер набирає її націоналізм. І чим більший упадок та затяжніша боротьба за оздоровлення — тим глибше треба переорати душу нації тим довший шлях до перемоги. Санація йде в прямій пропорції до бойового ударного характеру ідеї відродження.

Розглядаючи з цього становища наше положення, мусимо ствердити яскраву диспропорцію між завданнями, що ми собі ставимо, і силами, якими диспонуємо. Мимо всієї жертвенности численних кадрів борців, мимо потенціональних можливостей українських мас, — оборонна постава нашої нації ще не є вистачаюча супроти натиску ворогів; подібно, як не була такою й в недавніх визвольних змаганнях. Вся притягаюча сила репрезентованої нами ідеї, вся яскравість її кличів, весь ентузіастичний відгук нашої боротьби серед мас, ще не привели українське суспільство до стану такої політичної й духовної відпорности, яка могла б рівнатися з агресивністю окупантів. Безперечно, ми досягнули багато! Ми вказали шлях і спонукали суспільність йти по ньому милевими кроками. Але цей поступ ще зглядний, в порівнянні до нашого упадку й немочі; він ще не такий, якого вимагають обставини й бажають наші серця.

Диспропорція мрій про майбутню українську імперію (що

її ідеал ми леліємо в наших душах) і реальної трагічної дійсності — стрясає нераз і сильніші індивідуальности, а щож говорити про широкий загаль! Сумніви, знеохочення, отупіння, байдужність закрадаються в душі навіть конструктивних одиниць, коли вони бачать, що їхні труди ніби не дають видимих успіхів, сліди їх зусиль засипає порошок забуття, а навколо царює давня мертвеччина. Справа представляється ще гірше, коли, глянувши правді в очі, ствердимо, що деяка кількість одиниць, працюючи під прапором націоналізму довгий час і зо значними успіхами, пізніше — внаслідок до часу укриваної слабости духа — відривається від нього, приносячи своїм заломанням велику шкоду ідеї.

Людською є річчю попадати часом у сумніви. І найкращі одиниці іноді переживають ці хвили; йде лише про те, щоби вміти їм протиставитися, не дозволяти себе подолати, не випустити керму своєї волі. **Таким чином, вся проблема зводиться до абсолютної вартости людей.**

Завдання нації велике: ломити чужу агресивність, будуючи власні вартости й агресію. Поза патріотичним наставленням, це вимагає великого волевого напруження, сильних нервів, теоретичного й життєвого досвіду. Все це вгармонійній сполучі творить тип провідника, що побіч невгнутої непохитности в прямунанні вже обраним шляхом, потрапить винайти нові, їх показати й повести за собою інших.

Недосконалости не може бути в націоналізмі. Проте впливи вікової неволі, мимо нашої вищости над загальом, тяжать і на нас. Усвідомленням своїх браків, ми повинні прагнути до дальшого увартіснювання авангарду відродження нації, бо лиш **високої внутрішньої вартости орден** зможе подолати завдання часу.

Ідеї оживлюють маси не своєю абстрактною правдою, але практичною реалізацією справедливих гасел. Найкращі й найжиттєвіші ідейні концепції вмирають, або в кращому випадкові лише дрімать у суспільности (Шевченко й його доба), коли не знаходять хоч малого гурту консеквентних, героїчних реалізаторів. З другого боку, фанатики нездійснених утопій й доктрин (комунізм, соціалізм) вміють робити їх вірою численних. Тому кожний суспільний рух, щоби стати живою силою, мусить, поза свою життєву правду, мати своїх жреців, апостолів і мучеників. Щоб вірити в догми, треба не так розумово їх пізнати й носити в голові, як насамперед прийняти їх серцем і мати в крові. Такий психічний стан повстає під діланням зворушення (індукції), яке уділюють масам піонери руху. Внаслідок високого напняття власного духа, що випромінює з них, ці піонери запалюють вогні, з яких повстає пожежа, коли їх ідеї падають на пригожий ґрунт. Напруга психічно-волевого наставлення, виявлювана під **непереможним** диктатом світогляду для його утвердження, повний посвяти чин, непохитна прямолінійність, героїзм — все це зворушує людські душі, підносить їх на вищий щабель, створює

запал, що стрясає життям і на його старих основах буде новий лад. Лише та ідея перемагає й переорює життя, для якої пролита кров її фанатичних і героїчних звеличників. Від вартости визнавців — залежить перемога ідеї.

3. ПРОВІДНА ВЕРСТВА.

Є ясним, чому — бажаючи дійти до найкращих вислідів наших задумів — ми зосереджуємо свою увагу насамперед на провідній верстві нашого руху. Виховання й витворення верстви провідників, що станули би на висоті свого призначення й завдання — є найважливішою проблемою. Не вільно, під загрозою тяжкої компромітації ідеї, приймати в ряди авангарду визволення й передовиків відродження, людей, відносно яких не маємо певности, що вони доросли до цієї відповідальної місії. Точне визначення вимог, які належить ставити до націоналістів, буде помічним в практичній розв'язці цієї проблеми.

Три головні елементи мусять бути в націоналіста, що справді надається на провідника й до виконання організаційно-виховних обов'язків. **Це: гін о влади, інстинкт агресії в ім'я творчих замислів, і змагання до внутрішньої досконалости — ось складники вартостей націоналістичного провідника.**

З них, гін до влади проявляється найзамітніше й часто рішає про вирізнення. Заслуговує на увагу, як рушійний чинник усяких починів, як енергетичний засіб духа проявитися в повній силі й утвердити свої зусилля. Але, коли вміння підпорядковувати собі оточення не є на службі якогось творчого пориву — ідеї, воно стає звичайним насильством, що лише випадково може спричинитися до створення вартости, як побічного продукту. Також і брак гармонії між інстинктом агресії та ідеєю, так захищує й надщерблює духову рівновагу, що у відповідних обставинах людина може завести. Коли сама агресія є голою силою, то інстинкт творчости є духовою диспозицією, що послуговується агресією тільки для реалізації конструктивних вартостей. **Творення їх є вислідною гармонійного співділення жаги влади, що дає силу, і ідеї, що зуживає цю силу на творення добра.** Але вартість людини неповна, коли силу характеру (творчу агресію) не доповняє його кристалевість. Велику ідею можуть ставити лише чесні серця й чисті руки. Хробачливі думки й чорні похоті носіїв ідеї плямлять і оскверняють її саму та легко можуть привести до надужиття влади. Тому боротьба з людськими слабостями, похотями й хибами, змагання до досконалости — є третьою кінцевою прикметою націоналіста.

Розглядаючи людей в зв'язку з їх наставленням до завдань нашої боротьби, стрічаємо так зв. «деструктивні» й «конструктивні» типи. В першому випадку, в людині переважає лише негация чужого та інстинкт агресії, часом без достаточного інтелектуального обґрунтування; в другому — недовроковий інтелектуалізм, без боевого запалу. Оба ці типи є нездорово одинічними й лише їх злиття дає гармонійно зрівноважену, повновартісну

єдиницю, що може бути придатна до відвічальної, розважної й водночас ударної акції. Агресію супроти чужого, виправдує при-
в'язаність до свого. Ненависть до ворожого та його нищення від-
бувається в ім'я любови до рідного й його будування. Де любов
і ненависть, будування й руйнування, не зв'язані в унутрішній
єдності — там маємо надтріснуті душі й надірвані уми.

В наших рядах зустрічаємо скорше типи агресивні, чим
інтелектуалістів без агресії. Це зрозуміле, бо лише люди чину ма-
ють місце в рядах борців. Але сама енергія, починовість, дина-
мізм ще не вистачають для опановання людей і ситуацій. Вузь-
кий, хоч і чинний, осібняк-«технік» все домагатиметься інструк-
цій, цілого кодексу конкретних вказівок у всіх справах, щось в
роді військового регуляміну, де булиб шабльоново передбачені
всі можливі випадки та подані відповідні зарядження до них. Ша-
блону, приказів, схеми, вказівок потребує їхня вдача військо-
вого послуху та механічного виконування. Позбавлені творчої
іскри — гону до влади, бажання підпорядкувати оточення, зводять
акцію на технічну площину. Це вузька ділянка, що не відпові-
дає вповні нашим ідеологічно-програмовим заложенням і їх не
вичерпує; що не розгортає всіх перспектив визволення й не об-
хоплює всіх його проблем. Прагнення націоналізму до ґрунту
переорати душу народу, виплекати в ньому конечні для самостій-
ного державного життя суспільні чесноти — викликає револю-
ційне кипіння, що вибухає й минає, як реакція товпи. Не диво,
що коли революційна акція довший час не дає наявних успіхів,
в душах «техніків» часом настає заломання, а то й дезерція.

Осягнути владне становище супроти оточення можна лише
великим, творчим зусиллям. Брак твердих критеріїв думання, точ-
ного очеркнення відношення одиниці до світу, відсутність таких
світоглядних основ, що творили б монолітний тип людини, яка
завжди вміє знайти себе в змінливому, многогранному житті, з
безліччю його непередбачених ситуацій й комплікацій — все це
не дасться заступити тільки енергійною працьовитістю, коли во-
на оперта на плитках духовних основах. Без глибокої духової
культури, без багатства переживань і думок, без творчих зусиль
інтелекту — самий інстинкт агресії не упорається з завданнями
життя, не дасть собі ради з натиском проблем, спростачить, ви-
кривить, звульґаризує найкращу програму, заведе в сліпу вулицю
себе й своїх людей, а вкінці зневіриться й потухне.

Вести, організувати, дійсно творити може особа, що, бажа-
ючи різьбити свою волю на оточенні, багато пережила й пере-
травила; що замкнула в собі цілий світ мрій про правду й добро,
і непохитно змагає встановляти його в дійсності. Це є тип про-
відника, який ніколи не заведе, який вказує шляхи, буде й тво-
рити епохи. Хто хоче доказати великого — самий мусить стати
великим.

Наше завдання в наближенні до ідеальної внутрішньої до-
сконалости. Будучи людьми, з вадами й слабостями — змагаймо
до поменшення їх. Хто не бореться зо своїми слабостями, не ви-

корінне їх — цей їм піддається. Малий промах тягне більший та веде до упадку. Погляньте на тих, що в дрібних справах показали свої хиби, егоїзм і несолідність. Чи можна бути певним, що вони не заведуть у великому? Коли прослідимо минуле поломих душ, дезертирів і перекинчиків — найдемо в ньому позначки пізнішого банкруцтва власне в дрібних відрухах і вчинках. Лихе не виходить із «нічого». У таких людей воно існувало в потенції від давна, і тільки якимсь стрясенням показує його в цілій наготі. Змагання до чистоти думок і вчинків, контролю імпульсів і мотивів ділання дають змогу пізнати себе й зарадити злому, що нас опанує. Обсервація вчинків і поведінки людей в приватному й суспільному житті дає нам можливість виробити собі уяву про їхню вартість. Отже, творчу агресію провідника мусить завершувати його особиста моральна праведність.

У людей, яким хочемо довірити провідну функцію, мусимо все дошукуватися трьох елементів вартости: 1) вміння наказувати та підчиняти своїй волі оточення; 2) безупинне творче зусилля в шуканні добра й правди, що виходить із твердого світогляду, і може знайтися в усіх змінливих ситуаціях; 3) змагання до внутрішньої досконалости. **Великі завдання подолає лише людина, що відповідає цим обов'язковим прикметам провідника.**

4. ВСЕСТОРОННЯ САМОДІЯЛЬНІСТЬ

Всі ділянки національної творчости, в яких тепер беремо чи в майбутньому братимемо участь, є виявом самодіяльности нації, що є ознакою її живучости, хоч би вона ще й не мала власної державности. В часі поневолення, нація, виявляючи свою самодіяльність незалежно й всупереч формально-правним визначенням (що їх накидують їй окупанти), творить відповідні інституції для обслуговування своїх потреб.

Прояви самодіяльности посилюються й слабнуть в залежності від внутрішньої сили нації та зовнішнього на неї натиску. Але коли в нації є жага жити, вона протиставиться й найжорсткішому натискові, скорше чи пізніше здобуваючи свою самостійність. Її самодіяльність є конкретним виявом самостійницького наставлення й змагає завершити себе державністю.

Але й в умовах самостійної державности, самодіяльність національної спільноти не припинюється. Бо хоч тоді суспільство, виділивши відповідні установи та інституції, не потребує безпосередньо турбуватися всіма публичними справами, то всеж певні ділянки життя залежать від самодіяльности громадянства й його тісної співпраці з органами влади. Зле в тій нації, де життя сцентралізоване тільки в руках урядуючої бюрократії. Інтереси всебічного розвитку нації вимагають, щоб певні суспільні ділянки обслуговувалися приватною ініціативою й громадськими установами. Охоплюючи й контролюючи всю національну творчість позитивною усторовою системою, і зосереджуючи в себе ті завдання, що переходять сили громадських чинників — держава му-

сити водночас забезпечити суспільству можливості підприємчості й самодіяльності.

Цією самодіяльністю кожна поневолена, але здорова, національна спільнота підготовляється до нових змагів, творить — відповідні її духові й завданням — вартості, росте й могутніше. Для недержавної спільноти це має тим більше значення, що вона позбавлена власних публичних органів, які робили б за неї й в її імені. Самостійне задоволення життєвих потреб національного організму, сполучене зо змаганням до державності — як передумови переходу його зо стану імпрорізованої організації до нормального (державного) функціонування — має корінь саме в цій самодіяльності нації, що прямує до максимального розгортання всіх своїх сил.

Таким чином, між (хибно названим) так зв. органічним сектором і, зверненою до здобуття державності, революційною акцією, немає ніякої суперечності. Лише духові каліки, ведучи керму в поодиноких ділянках цього органічного росту нації, своєю непередуманою діяльністю повертають ці — наскрізь позитивні й творчі — об'яви на її шкоду. Подібне, як в так зв. органічному секторі, це може статися й в революційному русі.

Здорова національна суспільність у кожній ділянці життя нормально розвивається й кожний з них присвячує стільки енергії, скільки вони варті в гієрархії цілого ряду національних завдань — ніколи не легковажучи жадної з них. Кожна органічна потреба мусить бути узглядна, бо кожна з них впливає з того самого коріння; і хоч деякі з цих потреб є найважнішими та зосереджують на собі спеціальну увагу суспільності, то всеж не вільно занедбувати цілості. Всі прояви діяльності нації творять комплекс її життя, що охоплює і так зв. органічний сектор, і революційну діяльність, яка також є органічним виявом національних прагнень.

Таким чином, в умовах поневолення, самодіяльність нації розпадається з одного боку на тимчасову, імпрорізовану розбудову суспільної організації, що задовольняє її життєві потреби й вже сама по собі є фактом росту нації; з другого — на імпрорізоване змагання забезпечити найкращі можливості цього росту, шляхом здобуття власної державності. Ясним є, що головна наша увага мусить бути спрямована на здобуття державної незалежності, яка автоматично піднесе все життя на рівень великої нації. Але змагові за державність, тимчасові форми суспільної організованості (себто органічний сектор) зовсім не є перешкодою. Противно, в боротьбі за державність, органічний сектор мусить служити посередньо — виховуючи, організуючи, скріплюючи морально й матеріально суспільність.

Велика шкода повстала б із того, коли б усі свої сили ми спрямовували без решти тільки на політично-революційну боротьбу, залишаючи облогодом всі інші ділянки суспільного життя, що при правильному до них підході можуть самі по собі служити твердою базою для цієї боротьби. Звужуючи так життя нації й

наші власні завдання, ми допровадили б до духового виявлення мас, штовхнули б їх на низький рівень, а це фатально відбилося б і на морально-бойових вартостях революційних кадрів; на якість, що в рівній мірі складаються як з елементів духово-волевого наставлення, так і з соціальної виробленості та духової культури. Така однобічність була б не менш шкідливою, як і «реальна політика» старого культурницького українства, з його тактикою «збереження здобутків», здобування концесій і т. д. Для нас є потрібна всестороння самодіяльність суспільства, що тимчасово обслуговуючи його органічні потреби, головне своє зусилля спрямувала б на здобуття державності й тому змаганням підпорядковувала б усе національне життя — проте не занедбуючи й не легковажучи жадний з його проявів. **Всі органічні функції національного суспільства повинні кожночасно виявлятися, бо саме в цьому лежить передумова життя нації й її росту.**

5. ПЕРЕОРАТИ ДУХОВІСТЬ ТА ПІДГОТОВИТИ СИЛИ

Самодіяльність нації є нічим іншим, як виявом її націоналізму, що проявляється в цей спосіб, як гін до найбільшого її самостійного росту. Тому зорганізований націоналізм не може не взяти цієї самодіяльності в свої руки та не повести її найпростішими шляхами до все зростаючих успіхів. Не може він також, будучи інтегральним чинником, не обняти, під загрозою втрати своїх суттєвих прикмет, всіх виявів життя нації. В іншому випадку такий націоналізм є схибленим. Тому й український націоналізм, як символ українства, мусить взяти в свої руки всі його вияви, коли не хоче стратити своєї надрядної, всеобіймаючої, понадпартійної ролі.

Тому не вільно українському націоналізмові ділити органічне життя нації на сфери впливу націоналістів і ненаціоналістів, — перебираючи на себе тільки революцію й зреволюціонування мас, та полишаючи опортуністам організування й керму інших виявів самодіяльності нації, в яких би націоналізм (в цілях виховування суспільності в революційному дусі) обмежився б тільки до підчеркування політичних моментів. Нажаль, наша суспільність ще не є на такому рівні соціального й культурного життя, щоб їй для повного оздоровлення внутрішніх відносин бракувало лише політичного виховання.

Виховуючи у визвольницькому дусі маси, мусимо пам'ятати, що, поза існуючу самостійницьку, героїчну поставу, їм бракує ще елементарних основ громадського, культурного, цивілізаційного й економічного вироблення, що є складовою частиною світогляду, який намагаємося утвердити. Коли хочемо справді до ґрунту переорати душу нації й оживити всі її вітальні сили, відкриваючи перед нею в цей спосіб широкі перспективи визволення; коли хочемо затвердити в її житті в цілій ширині наші світоглядні заложення, то не вільно нам звужувати поля своєї діяльності до чисто чи толовно політичних виявів. Рівень життя та умови на поодиноких наших теренах є дуже відмінними й не багато

знайдеться таких місцевостей, де вистарчить лише завершити їхній розвиток політично-ідеологічним виробленням. Маємо ще терени де, заки говорити про ідеологічні нюанси та політичні тонкості, треба насамперед національно усвідомити населення, викорінити піяцтво, парубоцьке розбишацтво, темноту, заскоружлість і т. д. Цього не можемо робити побіч політично-революційної діяльності, лише перед нею, бо не буде з ким — і чисельно, і якісно — починати боротьбу.

На відсталих теренах треба почати працю від ґрунту, від основ виховання, вкладаючи в душі людей лише стільки ідеологічно-політичних проблем, скільки вони годні їх вмістити, зрозуміти й прийняти. Це виховання слід провадити не лише там, де взагалі брак живішого легального життя, але також і в місцевостях, де воно вже відносно розвинене. Соціальна виробленість, всестороння вартість людей ніде не є такою, щоб можна було спочити на лаврах. До виконання завдань, що їх собі ставимо, мусимо мати якнайкращих борців, з чого стає конечним їх повсякчасне якісне увартіснювання. Кладення основ виховання не можемо лишити в чужих руках, коли маємо претенсії на монополію у ньому. Не сміємо лишати культурно-освітню ділянку та зближені до неї вияви самодіяльності нації, людям, яких уважаємо заломаними й здеморалізованими. Лише основне й всестороннє виховання широких верств населення дасть трівку основу в революційній боротьбі.

Ця діяльність не може обмежитися до праці в уже існуючих установах. Треба творити нові, що забезпечували б виринаючі потреби суспільного життя та підносили б його на вищий рівень. Навіть безстатутовим способом можна доконати багато громадських справ, коли в лоні громади є наша думка й наша клітина, яка може їх провадити так вміло, щоб, вилучаючи інгеренцію окупаційної влади, самій стати авторитетною й вирішною інстанцією в багатьох випадках.

Кладучи підвалини переродження нації, шляхом піднесення народу на вищий культурно-цивілізаційний рівень і виплекання громадських чеснот у масах — мусимо водночас систематично виціплювати їм основи свого світогляду, поширюючи націоналістичний спосіб думання, відчування й підготовлюючи загал до націоналістичних реакцій. Це все можна робити легально чи напівлегально, але центр ваги лежатиме на конспіративній діяльності. Маси найлегше виховувати масовими способами (віча, відчити, конференції, імпрези, преса і т. д.). Але це є не тривалий засіб впливу. Маса — це товпа і, як така, має свою психологію й типову реакцію. Її можна опанувати певними кличами й викликати захоплення, проте ділання їх блідне й слабне, коли психологічно товпа заміниться на множину окремих індивідуальностей. Лише частина з пережитого товпою остає в поодинокого особника. Щоб кожного з них довести до такого психологічного піднесення, як товпу, треба багато більших зусиль. За те й успіх є тривкіший. Будуймо основну клітину, що не лише здібна ділати

серед зовнішнього запалу розбурханої маси, але сама може й вміє послідовно служити високій справі. Тому індивідуальне виховання провідних кадрів, через безпосередній контакт ученика з учителем, буде надійною підвалиною ширення націоналізму вглибину.

Самої пропаганди в слові й ділі замало, щоби як слід підготувати суспільність до творчої боротьби. Треба вляти бойового вогню в маси, які прагнули б пропагованих ідеалів так сильно, щоби були готові їх обороняти й здобувати кровю. Йде про виторення такого психічно-волевого наставлення, такого революційного горіння, яке робили б маси здатним до бою. Проте скріплення негативного наставлення суспільности супроти окупантів та її позитивного прагнення визволитися зпід їх гнету, необхідно переводити вмілими засобами, і мати міру в розпалюванні революційних настроїв, щоб передчасно не вичерпувати енергії мас. Безупинне революціонізування суспільности винищує її нервово й довший час не може вдержатися. Доведення революційного кипіння до максимальної точки льогічно й тактично виправдується лише тоді, коли справді в найблищому часі треба чекати вирішального зудару. Отже лише діяльність повинна рішати про посилення відповідних виявів боротьби, і, будучи тактично в основі все революційною, мати водночас вистачальну елястичність, щоб уміти найкраще узгляднити конкретні життєві ситуації. **Шабльон зведе на манівці найкращі завдання.**

Все досі сказане має всесторонньо підготувати суспільність до максимального чинного зусилля в обороні й становленні волі, і права нації. Але таке ґрунтовне переорювання духовости всебічним увартіснюванням громадян, ще не є властивою підготовкою сил, — хоч у ширшім розумінні сповняє цю роль, створюючи масову базу, щось в роді запілля, звідки рекрутуватимуться нові й нові кадри ударних лав. Властиві провідні боеві сили суспільности міститимуться в замкнених кругах революціонерів, що концентруватимуть у собі всі пристрасті національної спільноти та всю енергію народніх мас. Ця провідницька революційна верства повинна систематично, послідовно, розважно, ударно, вмілими потягненнями зближати націю до перемоги, організуючи громадянство до здобування поодиноких осягів та пориваючи його до боротьби.

Здаючи собі справу з того, що сила спільноти міститься в силі її провідної верстви, мусимо найбільший натиск класти на виторення потужного кадру індивідуальностей, що будуть керувати меншими чи більшими теренами та ділянками життя. Виховуючи й революціонізуючи маси, мусимо тямити, що це лише половина роботи. Найважливішим є вміння пляново й систематично вести їх до бою. А це можуть зробити лише зорганізовані, вишколачені для керми, члени організаційної сітки.

В цій роботі треба також памятати, що в творенні провідників саме виховання не вичерпує справи. Провідники скорше родяться, а виховування лише розвиває їх природні володарські ін-

стинкти. Цим критерієм необхідно послуговуватися при підборі кандидатів на провідні місця. Головна увага мусить бути звернена на правильне виховання провідників, на скупчення навколо них активного елементу, на розставлявання їх у відповідних місцях, щоб можна було кермувати життям та переводити наші задуми.

6. ЧОМУ НЕ ФОРСОВНЕ РЕВОЛЮЦІОНІЗУВАННЯ МАС

Кладення найбільшої уваги на масові революційні виступи мало й має свій корінь у свідомому чи несвідомому наслідуванні комуністичних метод. В наших умовах треба витворити свої, оригінальні методи боротьби й не приймати механічно чужих трафаретів.

Засади форсовного революціонізування мас коріняться в большевицькому перевороті в Росії. Тактичною концепцією большевиків є: ширити неспокій, фермент, робити заворушення, використовуючи хвилеве невдоволення вулиці, спрямувати ексцеси на свої рейки; доводити до демонстрацій і зудару з поліцією, капіталізуючи проляту при тій нагоді кров припадкових заворушень, як свідому організовану боротьбу пролетаріату; роздувати непорозуміння між робітниками й працелавцями до максимальних меж; гострими страйками, масовими розрухами, деморалізацією війська зробити такий хаос, щоби влада випустила керму зо своїх рук, яку підхопила б кермована комуністичними демагогами вулиця та, встановивши ради робітників, пішла б під диктат фанатиків марксівської доктрини. Ціла ця тактика є обчислена на «жеренщину», на розгублену, нерішучу, залякану й балакаючу владу, що не зуміє опанувати ситуації, і на суспільність, що, будучи озброєна до зубів, дозволить розстрілювати себе немов баранів. Тих метод уживають большевики в своїх виступах і проходить це їм тим легше, що соціальна боротьба в поодиноких державах є дозволена (страйки) й не вважається протидержавною. Видвигати кличі класової боротьби та пропагувати комуністичний світогляд можна в усіх так зв. демократичних державах вільно, і хіба тільки гострі вуличні ексцеси викликають там урядові репресії. Тому підготовляти ґрунт для революційних заворушень легальною агітацією, а навіть переводити страйки й демонстрації, большевицькі агенти можуть зовсім безпечно. Та мимо цього вигідного положення, успіхи большевицької пропаганди незначні в порівнанні до вкладу засобів і енергії.

Такі большевицькі методи для нас не відповідні. Насамперед, наша боротьба в основі підкопує існування окупантських держав, і тому легальна пропаганда революційних кличів є неможлива. Підготовка масових акцій може відбуватися лише нелегально при допомозі організаційної сітки, а це доводить її до розконспірування та винищення. Далше — масові акції можуть бути успішним засобом боротьби вже в етапі розкладу окупаційних держав і дезорганізації їх проводу. Коли цього ще не-

має, — окупанти — розпоряджаючи армією й апаратом примусу — звичайно опановують ситуацію, не вагаючись винищити й мільйони для здушення країни. Тому не можна рахувати, що самотужки, масовими акціями й розрухами, зуміємо змусити ворога до відвороту. Отже тактика захоплення влади масовими акціями, що нею послуговуються большевицькі агенти, є, можливо, оправдана для большевизму, але для нас недоцільна.

Продовжуючи попередню діяльність, націоналізм не визначив границі між підготовкою революції й самою революцією, поставивши за завдання максимальне зреволюціонування мас, яке, поступенно посилюючись, закінчиться завершуючим вибухом. Тимчасом розрахунки на все зростаюче кипіння суспільності, що мало, як сподівалися теоретики, перерости у плянований провладу й в своїй агресивності навіть вийти поза визначені межі — завели.

Революційне піднесення справді можна легко викликати (бо воно має органічне підложжя), але має воно ту слабу сторінку, що проявляється як акція товпи. Цю останню дається скоро запалити, але вона скоро й гасне, коли під репресіями ворога зменшуються можливості негайного конкретного успіху. Виконуючи революційні акції, маси є засугеровані існуванням якоїсь невидимої сили, що різними виявами голосить свій прихід та взиває населення до співділання. Повстають різні легенди; в масі витворюється екзальтація, що доводить до перецінювання сил невидимого, але діючого, революційного чинника й недоцінювання сили ворога. Ідучи на боротьбу з завзяттям, маса це робить водночас із наївним підсвідомим оптимізмом: «згинуть наші вороженьки, як роса на сонці»: ... Не в цих поривах — з наївним підкладом — річ. Суспільство мусить зрозуміти в цілій повноті значення власної сили; здати собі справу, що революції не dokonae тільки законспірована група націоналістів, але ціле суспільство. Форсований вибух може мати успіх лише тоді, коли маса, пірвавшись до бою, побачить безрадісність противника, почує свою силу й здатність захопити владу. В цьому випадку перші відрухи перемінюються в героїчні акції й навіть нерішучі бунтарі стають непохитними й спрагненими влади борцями. Але, коли немає даних, що цією акцією потрапимо спаралізувати волю противника, тоді на революційне кипіння не можна ставити всі свої карти.

Форсування цього кипіння саме по собі не доведе до державности, згл. може довести до неї лише в виїмкових обставинах. Треба розмежувати підготовку революції від її остаточного завершуючого зриву, і кожному з цих етапів призначити очеркнену роль. Підготовка революції мусить мобілізувати сили нації в ширшій розумінні, всесторонньо до неї виховуючи суспільність, і формувати кадри передовиків — борців революційної армії.

Даючи критичне навітлення масовим акціям як засобу боротьби, ми далекі від того, щоб відкидати їх цілковито. Против-

но, надаємо їм велике значення в вихованні мас. Уживані доцільно, в відповідний час і спосіб, вони є конечні для піддержання серед загалу психологічних настроїв бойової поготівлі; без волевого, безкомпромісового наставлення мас ніяка визвольницька діяльність не матиме успіху. Цілковите заперечення масових акцій довело б до опортунізації революції, до її заперечення. Але признаючи їх важливість, вказуємо водночас на конечність пристосування їх до меж доцільности й до реальних завдань. Найреальнішим же завданням цілого нашого покоління є перевиховати націю. Плянове й обдумане підготовування ж ударних сил до визволення не тільки не перешкоджає цьому завданню виховування суспільности на дальшу мету, але саме є засобом до нього. Тому — приготовляючись до зриву — виховуймо насамперед суспільність.

Виховуючи революційно суспільність, доведемо до зриву.

Ось клич засади: поступенним зреволюціонуванням мас — добути державність. Коли порівнаємо його з тепер висуненим кличем: приготовляючись до зриву, — виховуймо суспільність, побачимо, що в обох є та сама суть, лише змінений акцент. Зміна, натиск на відповідні проблеми — це лиш різниця тактики.

Засада революціонування мас сама собою є дуже добра. Лише переоцінювання можливости конкретних осягів доводить до шаблянового користування нею. Між безпосередними масовими акціями, і поважнішим зривом перескакується одно звено, саме — ті конкретні сили, що могли би систематично й до певної міри фахово цей зрив перевести. Але як засіб виховання, масові акції сповнюють свою ролю якнайкраще. Вони ставлять дороговкази, вказують шляхи, унагляднюють великі можливості, а над тим усім ставлять фірму й авторитет організації, під якої кличі горнутимуться всі ті, в жилах яких пульсує гаряча кров.

Як мазепинці й петлюрівці були символом змагання минулих поколінь, так націоналісти — це люде прийдешнього, бо лише вони зможуть вивести націю з єгипетської неволі. Лише під націоналістичними кличами та під націоналістичним прапором найпростіший шлях до нашого тріумфу. Це є для всіх ясне. Маючи вже признану ролю рішачого чинника в відносинах займанця до українства й навпаки, можемо спокійно присвятитися праці від основ, лиш час від часу, в міру потреби, допроваджуючи до зударів. Беручи під увагу нерівномірний розвій поодиноких областей українських земель та зваживши, що культурно-цивілізаційний рівень ніде не є завеликий, мусимо класти достаточну вагу на всестороннє виховання мас, включно з виробленням у них революційного, непримиримого наставлення.

Одне мусимо мати все на увазі: лиш революцією визволимося з неволі; і друге: тактика, будучи все революційною, не сміє бути схематичною й шабляною. В різних часах і на різних теренах треба її індивідуалізувати, пристосовуючи до обставин і потреб. **Революційна робота мусить бути доцільна!**

Ес-ерівщина

Початки новітнього соціалізму, як певної системи суспільно-економічних понять, сягають до часів появи «Утопії» Томаса Мора (1516). Навіть так зв. науковий (марксівський) соціалізм, який ще й досі в деяких колах вважається новим соціальним явищем, швидко святкуватиме столітній ювілей свого існування, коли за початок його приймати появу «комуністичного маніфесту» (1847). Проте, не дивлячись на цю давність соціалізму та його спроб реформувати суспільно — економічне життя, годі шукати в самій соціалістичній доктрині чогось суцільного й стабільного. Безліч соціалістичних напрямків бореться між собою, взаємно доказуючи правильність власних теоретичних конструкцій. Спроби об'єднання соціалістичних течій у міжнародньому масштабі не дали ніяких практичних наслідків. I-й Інтернаціонал зліквідовано з причин внутрішньої боротьби скоро після його заснування. II-й Інтернаціонал не тільки не зумів стати центром світового соціалізму, але втратив і ті позиції та впливи, які мав перед світовою війною. III-й (московський) Інтернаціонал, хоч і охоплює своєю сіткою цілий світ, також не має рішачого значення та існує не так силою ідеї, як завдяки великим матеріальним засобам і агентурно-бюрократичному апаратові. Тепер ми є свідками творення ще IV (троцькістського) Інтернаціоналу, перспективи якого видаються нам також дуже сумнівними...

Соціалісти, що залишаються поза існуючими Інтернаціоналами, мріють про організацію нового об'єднання — «дійсно» інтернаціонального й «правдиво» соціалістичного...

Лідер московської партії соціалістів-революціонерів Віктор Чернов (відомий також і серед українського суспільства, завдяки т. зв. «Соціалістичній Лізі Нового Сходу»), в одній своїй праці писав: «Національне почуття є одним із найстійкіших почуттів, що вперто працює поза кулісами свідомості, коли розумніби потрапив піднятися понад ним і підпорядкувати його своїй строгій контролі. Ось чому воно нерідко проявляється навіть у самих завзятих інтернаціоналістів і, контрабандою врываючись у їх уплянування, доводить їх деколи до своєрідного національного месіанізму, як тільки збіг історичних умов виставляє соціалізм власне їх батьківщини на перший план¹⁾».

¹⁾ В. Чернов. Конструктивный социализм.

Власне наслідком цієї «контрабанди» національних почувань, була гордість німецьких соціалістів із того приводу, що їх країна є колыскою «наукового соціалізму»; звідси родиться тепер і гордість москалів із приналежності до «самого передового народу революції»... Коли придивитися соціалістичним ідеологіям різних народів і познайомитися з історією їх соціалістичних рухів, видно вплив отого національного почуття, що «вривається контрабандою» й далеко не завжди опановується інтернаціоналістичною доктриною. Це в значній мірі спричинює розбіжності окремих соціалістичних партій і утруднює їм об'єднання в світовому масштабі. Вийняток становив хіба тільки соціалізм на нашому українському ґрунті. Він майже був позбавлений національного інстинкту й все розвивався всупереч українській дійсності. Українські соціал-демократи сліпо сприйняли ідеологію чужого нам марксизму. Українські соціалісти-революціонери й галицькі радикали (посередньо) засвоїли ідеологію московського народництва, нехтуючи основні напрямні розвитку нашого народу. Але незаперечним фактом є, що найбільш не тільки національних, але й імперіалістичних прикмет проявляється в соціалізмі московському. Доказ цього знаходимо не тільки в практиці сучасного большевизму, але й в цілій історії теоретичного й практичного розвитку московського соціалізму, навіть в тих її періодах, коли він був просякнений нігілізмом.

В 40-х роках минулого століття, в Росію зачали просякати в Європи ідеї утопійного соціалізму. Чолові представники московської інтелігенції захоплювалися Фуріє, Луї Бляном, Леру, Кабе й іншими авторами. Західно-європейський утопійний соціалізм разворушив московську суспільність і вона почала шукати нових шляхів соціальної «правди». Цей інтелігентський рух прибрав форму специфічного «вольнодумства», що його Тургенєв влучно охрестив імям «нігілізму». Степняк-Кравчинський, характеризуючи «нігілізм» 50-60-их років м. ст. писав: «В основі цього руху лежав безумовний індивідуалізм. Це було заперечення, в імя особистої свободи, всяких обмежень, що накладаються на людину суспільством, родиною, релігією...»²⁾.

В першу чергу нігілісти спрямували свій удар проти релігії. Тут вони досягли легких перемог, бо, не дивлячись на назверхню релігійність й обрядовий формалізм московських народніх мас, не було — як писав згаданий Степняк-Кравчинський — в світі ніодної країни, де релігія так мало закорінена серед освічених кол суспільства, як у Росії»³⁾. Але на боротьбі з релігією нігілізм не обмежився. Він оголосив війну всьому, що не було оснoваним на так зв. «позитивному розумі».

Матеріалістичний погляд на природу (для нігілізму природа була тільки «поставцем сирівців для виробництва») довів його до абсурдів. Так, наприклад, нігілісти дійшли до заперечен-

²⁾ «Подпольная Россія».

³⁾ Тамже.

ня мистецтва. Найяскравішим речником цих «ідей» був визначний літературний критик Пісарев, який проголосив відому тезу про вищість шевця над Рафаелем, бо, мовляв, перший робить потрібні кожному речі, тоді як творчість другого «нікому непотрібна». Негативізм московського нігілізму скоро поставив його перед питанням: «Що ж далі?».

В шуканнях відповіді, московська інтелігенція прийшла до висновків про необхідність «протягнути руку мужикові»... Поволі, через цю (як кажуть большевики) «смічку» інтелігенції з селом, почав формуватися рух, що прибрав назву «народницького», і позначив свої впливи в дальшому розвитку московської політичної думки.

«Подаючи руку мужикові», московська інтелігенція звернула свою увагу в бік устроєвих форм сільського господарювання на корінних землях Московії. Віднайдена чужинцем московська земельна «община» стала основним каноном її соціалістичної віри. Ще в 1858. році, коли справа розкріпощення селянства стояла на черзі розрішення, один з найчільніших представників московської інтелігенції Н. Чернишевський гаряче боронив принципу общинного землеволодіння, бачучи в ньому підстави будування майбутнього соціалізму. Колективістичні елементи московського побуту зійшлися тут із переконанням Н. Чернишевського, що перебував під сильним впливом Фур'є, і його ідеалу колективного сільського господарювання. Але водночас Чернишевський протестував проти «пресной лживості, услівающейся ідеалізовать мужика». Проте цей тверезий голос зістав голосом вопіючого в пустелі... Московська інтелігенція того «мужика» все більше та більше ідеалізувала, поки не докотилася до наївного в своїй концепції й примітивного в своїх формах «ходження в народ».

Московські соціалісти, які хочуть бути в згоді з Марксом, часто підкреслюють, що і він ув «общині» бачив зародок майбутнього соціалістичного устрою в Росії. На доказ того вони наводять листа Маркса до Віри Засуліч (з 8. III. 1881), в якому він писав, що на підставі власних досліджень прийшов до переконання, що «община є точкою опори соціального відродження в Росії». Чи пишучи це, Маркс мав на увазі власне те, що приписують йому московські соціалісти, — тут не обговорюємо, але фактом є, що ціла його система противиться концепції московського «народницького» соціалізму. Ортодоксальний марксист Плеханов, збивав твердження Чернишевського, і московські «утопісти» їдко констатували з того приводу, що він «більший марксист, ніж самий Маркс»...

Марксизм, як теорія, що органічне виростання соціалістичного устрою будує на зникнові гіпертрофованого капіталізму, на московському ґрунті спочатку майже не мав успіху. Тут перемагав соціалізм чуттєвий, утопійний, прибраний у специфічну московську «одежу». Починаючи з Чернишевського, вся соціалістична інтелігенція Росії вірила в можливість здійснення соціалізму, поминаючи марксівську ортодоксальну передумову гі-

перкапіталістичного дозрівання. Ця тенденція слідна у Леніна й в усій революційній практиці большевизму.

Зразком цієї самопевности, що Росія вже готова прийняти соціалістичний устрій, ба навіть покликана вказати шляхи до соціалізму цілій Європі, є думки московського максималіста М. А. Енгельгардта. Він писав, що... «із усіх сучасних країн тільки Росія дійсно підготовлена до соціалістичної революції, тільки вона, не дивлячись на всю азійтчину, застрашуючу відсталість, Батієвські порядки, не дивлячись на це все, тільки вона може бути ініціатором нової ери в існуванні людства... Unglaublich, aber wahr: Росія подає сигнал Західній Європі, і західньо-європейські країни, покірні цьому сигналові, приєднуються до російського революційного руху».

Той самий Ленін, який в 1911. році писав у листі до Горького, що «Донкішотизмом» і «воздыханізмом» було б, коли б соціал-демократи говорили робітникам, що може бути рятунок побіч розвитку капіталізму, а не через розвиток капіталізму...» — в 1917. році почав «здійснювати» соціалізм, вбиваючи слабі ще зародки капіталізму в Росії. Опянілий революцією, він забув про свої давні засади й повів боротьбу не лише з великим капіталістичним виробництвом, але й з найбільшою ярмарковою сидухою! Цим він тільки підтвердив давнє переконання «ортодоксальних» московських утопістів, які вірили в можливість здійснення соціалізму в усій ширині його завдань.

З віри в общину й в те, що колективне володіння землею є базою, на якій в майбутньому збудується соціалістичний лад — виросло московське народництво, яке не тільки ідеалізувало селянство, але й приписувало йому виключні можливості, так само, як це спостерігаємо в європейському соціалізмі щодо промислового пролетаріату.

Народники дивилися на сільське питання, як на найважливіше в історичному розвитку й вірили, що московський «народ-богоносець» вкаже шляхи будівництва нового життя цілому світові. Натомість західньо-європейські соціалісти довгий час цілком ігнорували селянське питання. Наприклад, німецька соціал-демократія лише в 1923. році позитивно підійшла до селянських справ, виступавши в Райхстазі зо своїм проектом земельної реформи. Сталося це в значній мірі завдяки небезпеці конкуренції з боку молодого Зеленого Інтернаціоналу, до якого входять селянські партії різних країн. Заінтересовання соціал-демократії аграрними справами, Чернов пояснював московськими впливами. Він, писав, що соціалізм, зароджений на Заході Європи, як односторонньо пролетарський, «на сході, в силу системи міжнародного розподілу праці... вперше, як би не хочачи, зродив, досі законно не признану дитину — аграрний соціалістичний рух, що природно пішов у відворотньому напрямку, вертаючись до свого першоджерела: зо Сходу на Захід⁴⁾».

⁴⁾ В. Чернов. Конструктивный Социализм.

У спасенність общинного землеволодіння й його значення, як бази будучого соціалістичного устрою, вірили майже всі московські соціялісти. У цій вірі сходяться Герцен, Чернишевський, Бакунін, Нечаєв, Лавров, Ткачов і інші, що в багатьох других питаннях між собою значно розходилися.

Московське народництво спочатку ігнорувало питання політичної натури, звертаючи цілу свою увагу на економічні проблеми. Народники вірили, що наростання нового соціально-економічного ладу може відбуватися помимо тих чи інших форм державного устрою. Це переконання підсилювалося вірою в можливість далекойдучих реформ. Клясичним часом цих мрій був початок панування «царя освободителя». Вся московська інтелігенція чекала змін. Чекали й західники, і «словянофіли». Під тим оглядом характерні листи Герцена до царя. Але коли надії на «великі реформи» розвіялися, почався новий період політично-терористичної акції, представниками якої стали організації «Земля і Воля», а пізніше «Народня Воля».

Ідеологія «землевольців» і «народовольців» цікава своєю сліпою вірою в московське селянство; вірою в те, що цей селянський «народ-богоносець» є носієм найвищих правд...

М. Михайлов⁵), ще в 1861. році в своїй відозві до молодого покоління, обурювався на тих, які твердили, що Московщина мусить перейти загально-європейський шлях економічного дозрівання. Він доказував абсолютну відмінність московських умов і недоцільність підпорядкування загальним (європейським) економічним тенденціям. «Нехай цей закон буде їхнім законом — писав він — а ми для себе поспробуємо пошукати інший... Ми не тільки можемо, але й мусимо знайти щось інше. В нашому житті лежать підстави зовсім невідомі європейцям... Ми народ запізнений і в тому наше спасення. Ми повинні благословляти долю за те, що не жили життям Європи... Ми хочемо, щоб земля належала не особі, а країні; щоб кожна община мала свій наділ, щоб особистих власників не було, щоб землю не можна було продавати... Ми хочемо збереження общинного володіння землею... Урядуюча влада не повинна торкатися цього питання. Якщо ідея общинного володіння землею є блудом, нехай вона вмере сама собою, нехай вмере через власну неспроможність, а не під впливом економічного вчення заходу».

Народовольці писали: «Відібрання земель від дідичів і бояр, вигнання, а подекуди навіть поголовне винищення всього начальства, всіх представників держави й встановлення «козачих кругів», отже вільних автономних общин із виборними відповідальними й завжди змінними виконавцями народньої волі — така була програма народніх революціонерів-соціялістів: Пугачева, Разіна та їх співробітників. Такою без сумніву залишається вона й тепер для кольосальної більшості російського народу. Тому приймає-

⁵) Один із видатних представників ідеології московського народництва.

мо її й ми, революціонери-народники»... Народовольці виявляли свій аграризм наступним програмовим уступом: «Цією програмою ми видвигаємо на перший плян питання аграрне. Питання ж фабричне ми залишаємо в тіні й не тому, що не вважаємо експропріацію фабрик необхідною, а тому, що історія, яка поставила на перший плян у Західній Європі питання фабричне, у нас його відштовхнула цілком, замінивши його питанням аграрним»⁶⁾).

Зневірівшись у можливостях переведення суспільно-економічних змін без огляду на державну організацію, народники звернулися проти самої держави. Вони твердили, що держава є найвпливовішою капіталістичною силою, що вона є чинником, утискуючим нарід, що державна організація тримається виключно брутальною фізичною силою. Це переконання московських соціалістів-народників відносилось не тільки до московської абсолютистичної держави; вони чули нехить взагалі до кожної державної організації. Ця нехить залишилося й в останнього лідера московського народництва, чільного представника партії московських соціалістів-революціонерів — Віктора Чернова. Констатуючи існування трьох форм суспільної організації: синдикалістичну, кооперативну й державну, він твердив, що всі три форми треба зрівняти щодо їх значення: «Щоб поставити їх на одному рівні, треба або кооперацію й синдикати підвищити до ступня державних установ, або державу обмежити в її правах, як носія абсолютної суверенності... У другому випадку держава перестає бути ідолом, фетишем, носієм якогось містичного абсолютного «суверенітету», і з цього титулу недосяжно підвищеною над звичайними горожанськими установами. Держава просто стає одним із видів об'єднання людської діяльності в ім'я загальних потреб між іншими видами об'єднань; в кращому випадку «першим між рівними». На перший погляд таке «вкорочення» держави здається еретичним. Але справді воно є тісно зв'язане з цілою сукупністю соціалістичної ідеології й логічно неминуче нею обумовлюється».

Констатуючи, що Маркс і Енгельс змагали до повного «відмирання» держави, Чернов писав: «Але це «відмирання» в їх книжках зустрічається лише як слово, лише як абстрактна формула. Конструктивний соціалізм цим задовольнитися не може, він повинен по вказаному Марксом і Енгельсом шляху піти вперед, шукаючи конкретних форм, з яких починається «відмирання». І ось реальним і вповні практичним кроком по шляху до «відмирання» примусової державності це той удар по понятті абсолютної суверенності держави, яким є обмеження компетенції останньої на користь форм організації трудового суспільства; на користь синдикальної й кооперативної організації працюючих мас. Коли між ними відбудеться розмежування компетенцій, коли на долю держави по відношенні до форм трудового суспільства випадає лише роля «першого серед рівних» — це є

⁶⁾ Бурцев. За сто лѣт.

перший крок до «обездержавлення держави». Це обездержавлення диктується льогікою справ. Третього шляху немає. Або треба йти до обездержавлення держави, або до удержавлення професіональних союзів і кооперацій: примусово синдикувати всіх працюючих, примусово кооперувати всіх споживачів».

Таке відношення до держави характеризувало й друге крило московського народницького соціалізму, так зв. — «чорнопередельцев», з рядів яких згодом вийшли ортодоксальні московські марксисти, з Плехановим на чолі. В програмі «Чорного Переделу» читаємо: «Як би не пристосовувати державу до народніх потреб і інтересів, вона завжди в стільки раз менше дасть народові, в скільки раз індивідулістичний принцип, що лежить в основі сучасної держави (не тільки російської, а й всякої іншої), нижче принципу колективізму, громадської допомоги й солідарности, на яких завжди будувалося, або прагнуло збудуватися народне життя».

По упадку «народовольчеської» партії, її спадкоємцями стали соціалісти-революціонери, що почали об'єднуватися в окремі гуртки в 90-их роках минулого століття. Перший їх партійний зїзд відбувся щойно на початку 1906. року й тоді власне була прийнята перша ес-ерівська програма.

Вірні старій народницькій ідеології, соціалісти-революціонери стали партією наскрізь селянською. Вони широко розпропагували гасло соціалізації землі, що, згідно з думкою В. Чернова, «підводячи міцну базу під кооператизацію сільського господарства й знаходячи в ній своє природне доповнення, відчиняла селу шлях до соціалізму й соціалізові шлях до села»...

Практичні початки реалізації цієї соціалізаторської програми відбулися вже підчас першої російської революції (1905-6 р. р.) — в цілості відображуючи в собі ідеологію ес-ерівського нігілізму. Розгойдана стихія заявила себе безглузним нищенням і варваризмом, але ці деструктивні явища соціал-революційна партія не вважала можливим направляти; для неї — це ж були прояви священної «народної волі»!.. Революція 1905-6 р. р. була генеральною пробою. За нею прийшли події 1917. року, підчас яких російська соціал-революційна партія виказала всю свою організаційну нездібність опанувати ситуацію, хоч і мала велику кількісну силу. Вона безрадно поплила на бурхливих хвилях цієї «народної волі» й не могла знайти практичних шляхів її конструктивного оформлення.

Взагалі московська соціалістична інтелігенція, що не тільки самим москалям, але й багатьом європейцям імпонувала своєю фанатичністю й жертвенністю в революційній боротьбі, довівши справу до революції, виявила себе цілком непридатною до творення нових форм життя. Сама перелякавшись наслідків своєї довголітньої розкладової акції, вона пізніше перейшла в більшості до консервативного табору та почала обороняти реакційні ідеї. «Бабушка русской революции» Брешко-Брешковська, Бурцев, Савінков, Сухомлін і легіон інших бувших революціоне-

рів, опинилися за спиною Денікіна й Колчака, в ролі оборонців «єдиної неділимої», і навіть давнього царату. Колись вони кадили фіміями перед уроєним на партійних зібраннях образом «народ-богоносця», а після революції стали жалувати за старим... поліційним «приставом»; колись вони бавилися в великодушних «лібералів» у відношенні до «інородцев», а після революції всіма голосами закричали про «зраду» народів російської імперії, що почали здійснювати власні національні ідеали. Одним із тих небагатьох московських соціалістів, що залишився вірним старому радикалізмові народницько-соціалістичної ідеології, був Віктор Чернов із невеликою групою партійних одностудців. Тому для зясування сучасної ес-ерівської програми, ми й використовуємо його писання.

Констатуючи «успіхи» соціалізації землі, Чернов писав, що вони стали «великим соблазном», бо «... по грубій і поверховій аналогії з соціалізацією землі революційним шляхом, деякі елементи в рядах партії спробували уявити собі одночасну з цією аграрною революцією соціалізацію фабрик і заводів, як одночасовий революційний акт. Так зродився на світ максималізм, спочатку з народницьким забарвленням; потім він зійшов со сцени, але лишив свої ідеї й пляни в спадок по марксистськи забарвленому большевизмові».

Тези про одночасовість аграрної й промислової соціалізації Чернов не поділяв і це своє становище аргументував так: «Різні галузі національного господарства можна розложити в стрункий ряд по зростаючих ступнях деструктивних якостей капіталу. Найвищий шпиль у цій класифікації займе так би мовити, найбільш індустріялізований із усіх промислів — той, де машинами виробляються машини... Навпаки, деструктивна роля капіталу свого апогею досягає там, де він найбезпосередніше сходиться з живими джерелами природніх багатств і стихій. Там, де добувається сировина, де росте зерно, лен, вовна, в сфері добуваючої промисловости, в сфері агрикультури — «шуйця» капіталу до такої міри витягається, а «десниця» атрофується, що капіталізм робиться цілком «лівшою». Його творчі досягнення більш, ніж мізерні. Його зовнішньо-експлуатуюча, паразитарна роля величезна».

Той же Чернов, у своїй праці «Конструктивний соціалізм», робив одно констатування (в суті речі цілком правильно) що зводило на нівель інтернаціоналізм і ідею пролетарської єдності. Він писав: «Соціальна проблема до цієї пори концентрувалась в антагонізмі між капіталістом і робітником у межах однієї країни. Сьогоднішній імперіялізм і завтрашній гіпер-імперіялізм ставить цілі нації між собою в таке саме відношення. У нас уже є нації, що видушують із других націй і держав додаткову вартість. У нас є цілі країни — платники податків, що через міру напружують свої продукуючі мязи в праці на других... Додаткова вартість давно вже створюється не тільки в процесі виробництва, в тісних межах фабрики, але й в процесі обміну, і

особливо в сфері міжнародного обміну. Там, де з одного боку стоїть концентрована сила сучасних трестів індустріальних метрополій світу, а з другого боку — людський порох кольоніальних і аграрних країн — там одна сторона диктує ціни, а друга змушена їх терпіти...».

Виходячи з цього становища, Чернов стверджував, що соціалізм у своїх початках був значно простішим. «Він у вузьких національних межах був адвокатом, що вів історичний процес пролетаря проти капіталіста»... Тепер усе стало безмежно складнішим: «разом із соціальною проблемою в окремій фабриці, з протилежними бігунами — внутрікраєвим робітником і капіталістом — виросла світова соціальна проблема, зо своїми бігунами *urbs*'ом і *orbis*'ом — імперіялістичною метрополією й аграрною кольоніальною метрополією».

Погоджуючись із думкою Чернова про розподіл у світовому господарстві, треба, говорячи про європейський схід, однак розрізнати дотичний «*urbs*» і «*orbis*». Ролю «*urbs*'а» завжди виконувала Московщина, а ролю «*orbis*'а» поневолені нею народи. Про це якраз автор цитованої праці звичайно не говорить... Натомість він підкреслює, що Московщина згідно зо своїм географічним і культурно-соціальним положенням «стоїть на кордоні двох світів, одною своєю половиною вона видвинута в Європу, а другою в Азію». Це й дає їй можливість бути провідником соціалізму й на азійську сторону. Чернов думає, що цю обставину «соціалістична партія Росії» мусить особливо підкреслити... «Євразійське» становище Росії (здобуте залізом і кровю, поневоленням і стражданнями переможених народів) має дати Московщині, якесь особливе положення в міжнародньому укладі сил...

**
*

По довгих десятиліттях денационалізації (московізації) українських провідних суспільних верств, в початку XIX. століття почалося наше відродження, започатковане «кающимися дворянами». Основною його тенденцією був поворот до народу, до його мови, творчості й побуту. Поскілки єдиною незахопленою денационалізацією верствою було селянство, то поворот до народу фактично означав поворот до селянства. «Отсе сіре просте селянство, мужики-кріпаки — на яких українське панство дивилося з призи́рством, помазавши́ся російською культурою — як виявилось, володіли дорогоцінними скарбами поезії, були творцями творів, яким знавці давали місце поруч найкращих візрі́ців європейської поетичної творчості. В його устах заціліла пам'ять про українську минувшину, про козачу славу, затрачену панством»⁷⁾...

Тодішня українська зденационалізована інтелігенція почала зближуватись із селом, шукаючи там головно зразків для сво-

⁷⁾ Проф. Грушевський. Ілюстрована Історія України.

єї наукової та літературної творчості. «А зближуючись до народу, освічені українці набралися не тільки памяток народньої творчості, але приходили до розуміння народнього життя, селянської душі, болів і потреб мужицьких... Українська література стає демократичною: єднає інтереси вищих освічених верств із інтересами мужицькими, бере в оборону людські права селянина-кріпака, а згодом починає приходити до розуміння його економічних і соціальних потреб, та тих суспільних і політичних доріг, які могли б привести до поправлення суспільного становища закріпощених, темних, ограбованих українських мас. І це питання стає центральним і головним із становища українського відродження, тому, що вищі верстви зійшли з національного українського ґрунту й вся надія українського життя спочивала на селянстві, на його визволенні й духовому розвитку»⁸).

Українське народництво, що шукало в селянстві не об'єкту для соціального експериментаторства, а живих сил для національного відродження, різнилося від народництва московського. Воно вязало інтелігенцію й селянство спільною ланкою єдиної культури, відкриваючи можливості дальшого національного розвитку. Народництво ж московське не зуміло зв'язати зєвропеїзовану інтелігенцію з азійським селянством. Відірвана духово від своїх народніх низів, московська інтелігенція, прибираючи неприродні й комічні пози плазуна перед їх некультурністю й примітивізмом, увесь час навіязувалася селянству в приятелі, але так і не зуміла віднайти міцної нитки, що зв'язала б їх у одну цілість.

В органічному поєднанні культурно-національних змагань із соціальними, а пізніше й з національно-державницькими, полягала внутрішня, конструктивна вищість оригінального українського народництва над штучним, надуманим «хожденієм в народ» московської інтелігенції. Зразком цього триєдиного поєднання була творчість Т. Шевченка. В. Антонович, Т. Рильський, Б. Познанський та інші, що їх спольонізована українська шляхта згіржливо називала «хлопоманами», хоч і ходили по українських селах у селянських свитках, ніколи не виявляли наміру опуститися на щабель примітивної маси, як це бачимо в Московщині. Вони брали в народі все цінніше, що в нього було, і в обробленій формі знову вертали народові в ім'я його власного відродження й поступу.

Таке було наше народництво, зроджене самостійно на українському ґрунті. З нього мусів пізніше вирости й український націоналізм, але історія судила нам перейти багато ідеологічних викрутів, аж поки дійшли ми до націоналізму. Українську інтелігенцію також почали охоплювати впливи ідей московського народництва, і в селянстві вона перестала бачити базу для національного відродження; воно стало їй потрібним у першу чергу, як матеріал для зреалізованя принесених з-зовні соціалі-

⁸) Проф. Грушевський. Тамже.

стичних теорій. Ці побічні й фатальні впливи на довший час загальмували процес кристалізації українського національно-державницького світогляду.

Організовані прояви українського руху на окупованих Московією землях бачимо вже в часі повстання так зв. декабристів. Південному (українському) товариству декабристів належала поважна роля. Другим із черги, вже самостійним проявом українського відродження була праця Кирило-Методіївців, що видвигали, незгідні з московською інтерпретацією, слов'янофільські ідеї. Після цього, аж до 1900. року (коли засновано РУП) в його дальшому розвитку зайшла довга перерва. Українська інтелігенція, все більш попадаючи під впливи центру, пішла в хвості московського народництва (що пізніше оформилося в партію соціалістів-революціонерів) і марксизму. РУП за п'ять років свого існування спромоглася видати з себе чимало цінностей, але розпалася на декілька окремих політичних угруповань. Частина рупівців зорганізувалася в українській соціал-демократичній робітничій партії; друга ж частина, яка складалася з елементів із «народницькими» настроями, приєдналася до російської партії соціалістів-революціонерів, що саме тоді об'єднувалася в одну цілість. В рядах московської партії, українські ес-ери брали жваву участь у революції 1905-6 р. р., чим здобули собі популярність та симпатії безземельних і малоземельних селянських мас.

Пізніше перед українськими соціалістами-революціонерами стало на порядку дня питання створення власної партії. Перед самою світовою війною вони вже мали досить багато гуртів у Східній Україні, але зв'язок між тими гуртами був доволі слабим. В Києві виходив нелегальний партійний орган «Боротьба». На міцніше зорганізовані й ширшу працю українські ес-ери не могли спромогтися аж до вибуху революції в 1917. році. Щойно в травні того ж року відбувся перший зїзд «Української Партії Соціалістів Революціонерів», а партійна програма була формально прийнятою аж в липні на другому зчерги зїзді.

Однак, організаційне відсепаровання українських ес-ерів від московської партії не означало відсепаровання духового та ідеологічно-програмового. В цілості сприйнявши світогляд і програму московського народництва, вони намагалися силоміць перенести його на український ґрунт навіть тоді, коли чисельні факти дійсності відкидали ці їх спроби. Для зрозуміння української ес-ерівщини та її чинности в революції й на еміграції, необхідно насамперед запізнатися з ідеологією московського народництва. Тому власне ми спочатку й присвятили увагу її короткому зясуванню.

Не зважаючи на набутий вже гіркий досвід співробітництва з московською партією соціалістів-революціонерів, українські ес-ери навіть підчас самої революції не виробили ясного становища ані до проблеми українсько-московських взаємовідносин, ані до справи української державности. В складі російського тимчасового (революційного) уряду перебували, між ін-

шим, і московські ес-ери. Ця обставина витворювала в колах українських ес-ерів рожеві ілюзії, оперті не лише на вірі в людей — «соціалістів», «демократів» і «ширих інтернаціоналістів», — але й на солідарності в ісповіданні одної спільної ідеології.

Нашадки старого московського народництва передали й нашим ес-ерам свої переконання, що виявлялися насамперед у вірі в провідну соціальну місію села. Що ж торкається українсько-московських відносин, то тут виказувала свій вплив не лише народницька, але й загально-соціалістична антидержавницька ідеологія. Як показали факти, московські соціалісти вмili проте сполучати цю ідеологію з російськими імперськими інтересами... Та не здібний був здобутися на цей політичний реалізм український соціалістичний табор! В цьому напрямку фатальний вплив виказали також ідеї Михайла Драгоманіва, спадкоємцями якого себе вважають українські соціалісти-революціонери (також і галицькі радикали).

В своїй дискусії з «українофілами», або «націоналами», як їх називав Драгоманів, він справді заявляв своє непогодження з аполітичністю «культурників» і підносив питання самостійности, автономности, тощо. Але вважати Драгоманіва українським державником було б абсурдом. Поперше, він (як зрештою більшість тодішніх українців) в українську державність не вірив, і не тільки тому, що не бачив реальних можливостей її створення, але й тому, що українська держава (згідно з його переконаннями) не могли бути середником усунення соціального поневолення. В передмові до Громади 1878. р. він писав: «Як там не есть, а своя держава, чи по волі, чи по неволі зложена(!), була й досі ще есть для людей спілкою задля оборони себе від чужих і задля впорядкування своїх справ на своїй землі по своїй волі. Тільки ж не всіх справ і не для всіх людей рівно... Тепер уже показалося, що і в тих породах людських, які мають свої держави, є великі, і багаті, і вільні (напр., як Франція, Англія), або й великі спілки вільних держав (як С. Американська Спілка), більша частина людей бідує мало чим менше, ніж бідують мужики українські...».

Повстання проти Московщини й Австрії Драгоманів уважав неможливим. Натомість схилявся в бік гіпотези, що Росія може відібрати від Австрії українські землі й таким чином українці досягнуть національну єдність. Для Драгоманіва українська держава не була ідеалом, бо після нього «тепер вже люди переросли державні спілки»... В «Чудацьких думках» він писав: «... сама по собі думка про національність ще не може довести людей до волі й правди для всіх, і навіть не може дати ради для впорядкування державних справ. Треба пошукати чогось іншого такого, щоб стало вище над усіма національностями та й мирило їх, коли вони підуть одна проти другої. Треба пошукати всесвітньої правди, яка б була спільною всім національностям...».

Драгоманів із одного боку визнає за Миргородом і Сорочинцям право на самостійність «аби вони схотіли того і мали си-

лу поставити на своєму», але разом із тим твердить, що в Україні «діло стоїть значно гірше» в порівнянні з Московщиною, якраз тому, що «тут ще живіші старі націоналістичні погляди, як через те, що Україна більш відстала від Європи(!), ніж петербуржці та москвичі, так і через те, що урядові утиски на українську національність дразнять українців і примушують їх перецінювати вартість національності в історії й житті». Отже з одного боку маємо ніби визнання необхідності сили (щоб могли «поставити на своєму»...) а з другого — осудження виявів цієї сили, як чогось назадняцького, реакційного.

Михайло Лозинський про суспільно-політичний ідеал Михайла Драгоманіва висловлювався так: «Драгоманів виступає як соціаліст анархічного напрямку, якого політичним ідеалом є анархія — безначальство: воля особи в вільній громаді, воля громади у вільній спільці громад, воля спілки громад у вільній федерації спілок цілого культурного світа, яка була би здійсненням інтернаціонального братства народів».

Як у всіх наших соціалістів, так і в Драгоманіва інтернаціоналізм починався з «братання» з нашими історичними ворогами. Він не вважав не тільки можливим, але й допустимим зірвання звязків з Московщиною, особливо культурних. Вся його діяльність мала виразну москофільську орієнтацію й це дало москалям зовсім слушну підставу дивитися на нього, як на людину, що, люблячи свою «тіснішу батьківщину», любить разом із тим і «общее отечество» — Росію...

Розглядаючи можливості поліпшення долі українців у межах держав, що окупували наші землі, Драгоманів заявляв: «Далеко можливіше для українців добиватися в тих державах, під якими вони тепер, усякої громадської волі за поміччю других пород, які теж піддані тим державам... Дістати ж політичну свободу в Росії українська партія, на мою думку, може не шляхом сепаратизму, а тільки разом із іншими націями й областями Росії шляхом федералізму».

Ідеології ес-ерів якнайкраще підходила думка Драгоманіва, яку він висловив у своїх «Листах на Наддніпрянську Україну»: «... ми відкидаємо не національності, а націоналізм, а надто такий, який себе сам протиставляє людскості, або космополітизмові; ми не признаємо примусових думок і почувань, які видаються за національні, ніяких обовязкових історично-національних святощів, а надто ненависти до других національностей. Теза Драгоманова: «Космополітизм у ідеях і цілях, національність в ґрунті і формах культурної праці» — відповідала ес-ерівській ментальності, що була сформована соціалістично-народницькою лектурою та співробітництвом із москалями. Крім того, Драгоманів був також свого роду «общинник». В «Чудацьких Думках» він особливо підкреслював працю Лучицького за його тезу, що «в нашій Україні було повсюдне громадське володіння землею, сліди якого zostались».

В Драгоманіва українські соціалісти-революціонери стрі-

нули характерне для московських народників прагнення знайти виявлення так зв. «цільної личности», знайшли недовіря до сучасної держави й оправдання свого співробітництва з московськими «поступовими колами»; знайшли ігнорування національних святощів (до яких у першу чергу відноситься власна державність), а з другого боку — усеж прагнення зберегти національні (культурні) відмінності українського народу. Отже нічого дивного нема в тім, що в той час, коли «Союз Української Державности» постановляв, що «стоючи на ґрунті повної незалежності української нації, як державної на території України», він змагає «до запровадження в Україні демократичної Республіки», в якій українська нація, як суверенна, розпоряджала б усіма питаннями, які відносяться до території України, і цю республіку уявляв собі в розмірах «від Карпат до Кавказу», в той сам час українська партія соціалістів-революціонерів, на конференції з дня 6. VI. 1917-го року постановляла: «Стоючи на ґрунті інтернаціонального соціалізму, приєднуючись до міжнародної класової боротьби працюючих мас усіх націй, приймаючи на увагу, що до загально-людських ідеалів ведуть національні шляхи; свідомо стоючи в обороні національних цінностей усіх народів, міркуючи разом із тим, що цілковито національне питання буде розрішене лише при умовах соціалістичного устрою — українська партія соціалістів-революціонерів висуває, як найкращий спосіб урегулювання національних відносин у межах буржуазного устрою, персонально-національну автономію» (!).

Вірні народницьким засадам, соціалісти революціонери домагалися «скасання на завжди приватної власности на землю та виключення її з товарообміну». Тут заходила вже певна розбіжність із ідеями Драгоманіва. Він не був революціонером і не вірив у соціальну революцію, протиставляючи їй соціальну еволюцію. Для кольосальної ж більшості українського населення, соціалізація землі й скасування приватної власности на неї було дійсною революцією. Тут наведемо один тверезий погляд принципового аграрного соціалізатора. Є ним Осип Турянський, що у «Волі» (т. 5 ч. I з 1919. р.) писав: «В теорії ми вважаємо соціалізацію всієї землі в Україні найліпшою розвязкою аграрного життя, однак, зогляду на непохитно закорінене почуття індивідуального посідання в нашого мужика, практичне переведення її потягнуло б за собою катастрофальні наслідки. Земельна психологія українського мужика тут є так своєрідною й непоколебимою, що всі хоч би найідеальніші й найпоступовіші аграрні теорії розіб'ються об його вроджені пересуди, як дим об гранітну скелю». На тлі сучасної сталінської колективізації, слова О. Турянського стають справді пророчими!

Наслідуючи пункт за пунктом народницьку програму, українські соціалісти-революціонери постановляли, що промислові підприємства мають лишитися в руках приватного капіталу. «Народна Воля» домагалася свого часу «заміни постійної армії те-

риторіальною»; українські соціалісти-революціонери також! В огні української національної революції, вони видвигали потребу «скасування постійної армії та заміни її народньою міліцією», як теж «віршування справи війни вселюдним голосуванням» (!)

Це «народницьке» становище до справи організації українських збройних сил, так необхідних нашій молодій державі, очевидно не можна було пояснити й оправдати з національно-державницького погляду, але воно цілком «оправдувалося» з погляду соціалістичного, бо, як писав один із провідників української партії соціалістів революціонерів Микола Шраг — «ледве чи можна знайти в соціалістичній та анархічній літературі значні відміни в поглядах на сучасну державу, на необхідність її знищення та збудовання натомість нового вільного громадського співжиття»...

А в той час, коли українські ес-ери своїми постановами про заміну постійної армії міліцією руйнували й ті завязки національної армії, які повстали самочинно по різних відтинках фронту; коли вони обдурювали себе вірою, що цими постановами наближаються до вимріяного «вільного» устрою — в той час їх ідеологічні побратими, московські «народники», в особі Керенського та інших намагалися зберегти російську мілітарну силу в ім'я збереження російської ж імперії...

Українські соціалісти революціонери не мали в партії освічених і досвідчених людей, тому в політичних верхах могли відігравати тільки незначну роль. В Центральній Раді лідерство належало скорше соціал-демократам і соціалістам федералістам (група, що пізніше перетворилася в радикал-демократичну партію й стала опорою уряду УНР). Натомість у народніх низах ес-ери були популярними. Засобами здобуття цієї популярності була... безвідповідальна демагогія. Не вміючи організувати занархізовану революцією народню (селянську) масу, не маючи для цього ніякого конструктивного пляну — вони самі спустилися до її розперезаности й примітивізму.

Опоєні «успіхами» в українському селі, соціалісти революціонери на конференції в листопаді 1917. року, постановили закладати робітничі та селянські ради, що мали бути знаряддям передачі цілої влади в Україні в руки партії. Але організацію цих рад їм не довелося перевести, бо в міжчасі большевики повели наступ на Україну та невдовзі зайняли Київ.

Коли в Україні з'явився «гетьман» Скоропадський, в УПСР (скорочена назва партії соціалістів революціонерів) довго дискутували над дальшими починами партії, що й привело її до розпаду. В руках одної групи опинився партійний орган «Боротьба», і тому приналежних до неї членів названо «с. р. боротьбістами». Друга частина прибрала назву «центру». Центр став на становищі самостійности України, проголошеної ІУ-им Універсалом Центральної Ради, а боротьбісти прийняли советофільську орієнтацію. Большевики використовували боротьбістів лише доти, поки не їм було потрібним, а далі змусили їх вступити до комуністич-

ної партії, або підлягти долі, якій підлягали взагалі всі «контр-революціонери»⁹⁾). При житті залишився тільки «центр», в якому згуртувалися такі ес-ерівські лідери, як Микита Шаповал, Григорій, Петренко, Лизанівський, Щадилів, Чечель, Шраг, Шрамченко та інші.

В часи Директорії, ес-ери знову опинилися в уряді. Один із їхніх провідників (Микита Шаповал) був міністром земельних справ і автором проекту земельного закону, прийнятого Трудовим Конгресом. Цей закон уже значно розходився з основами народницької програми, як також і з земельною програмою УПСР з 1917. р. Він допускав можливість передачі землі в спадщину нащадкам, а навіть у руки третіх осіб, за згодою земельних управ.

Коли Директорія почала шукати підтримки в Антанти, ес-ери з «засадничих» міркувань (небажання зближитися з «міжнародною буржуазією»!) залишили уряд. В квітні 1919. року вони знов до нього вернули, з метою довести до замирення з московськими більшовиками. Ситуація УНР була тоді надзвичайно тяжкою! Соціалісти-революціонери вислали до більшовиків делегацію, що після переговорів вернула без бажаних партією наслідків; советська влада почувала себе в Україні вже сильною й не хотіла йти на ніякі компроміси. Григорій у своїй статті «Наші гріхи» («Вільна Спілка» Ч. I. 1921. р.) з огірченням свідчив, що українські соціалісти-революціонери вірили московським більшовикам, як «дійсним комуністам та інтернаціоналістам, борцям за свободу та добробут працюючого люду»(!)...

Коли стало ясно, що справа порозуміння з більшовиками безнадійна, провід партії соціалістів революціонерів виїхав до Західної України. Тут діяльність ес-ерівської партії звелася до опозиції урядові УНР. Для уряду західної області УНР, що з великими зусиллями тримав тоді фронт проти польської армії, це опозиційне політикування було не на часі, але ес-ери не вважали потрібним із ним особливо рахуватися. Вони скликали різні збори та віча, підсилювали революційні екстремі серед галицького селянства та, користаючи з непоінформованости західно-українського суспільства про події на Східних Землях, популяризували свою попередню діяльність. Метою їх акції було негайне переведення земельної реформи на ЗУЗ, не зважаючи на те, що на реалізацію її не було вже ані часу, ані можливости. Після невдалого експериментування й в Західній Україні, ес-ерівські лідери перенеслися за кордони України й звідси розвинули свою боротьбу з «українською буржуазією»(!).

Українська революція 1917-20. р. р. мала подвійний націо-

⁹⁾ В Україні майже вже не залишилося колишніх боротьбістів; більшість із них Москва в той чи інший спосіб «зліквідувала». Любченко, що покінчив в 1937. році самогубством, це також бувший ес-ер боротьбіст.

нально-соціальний характер. Почалась вона як революція соціальна, але зараз же до неї почав долучатися національний елемент, що в багатьох випадках домінував над соціальним. Програну нашу завдячуємо якраз тому, що тодішні українські провідники не зуміли зеднати національних і соціальних завдань в одно гармонійне ціле. Цей закид відноситься найбільше до партії соціалістів революціонерів, бо саме вона стояла в той час найближче до українських народніх мас. Здавалося, що хоч би вже в ім'я власної ж сакраментальної формули «добробуту», ця партія мусіла повести маси до боротьби за українську державність. Але наскрізь просякнена нігілістичною ідеологією псевдо-народництва, не вміючи її бодай мінімально зревідувати в рішучий момент — вона сама в українських визвольних змаганнях зіграла фатальну, деструктивну роль!

Всю її політику визначали брак якої будь концепції та внутрішні протиріччя. Програмовою засадою соціалістів-революціонерів було створення федерації народів, що входили в склад бувшої російської імперії. Пізніше «центр» партії формально зайняв уже самостійницьку позицію, що одначе не пошкодило йому висилати делегацію до большевиків і там шукати погодження в ім'я «правдивого соціалізму та інтернаціоналізму»... Постійно хитаючись, ес-ери проте не переставали претендувати на провід і не хотіли випустити його зо своїх рук. В тому полягає найбільша вина провідників цієї партії. В певних моментах, на них ніби надходило «просвітління»... Наприклад, Н. Григорійв у цитованій уже статті признавав: «Ми не були революційною партією, що непохитно переводить у життя свої погляди, а... добрими сусідами, що намагаються з усіма жити в згоді: і Бога не гнівити, і чорта не ображати. Ми не були «соглашателями» по суті, але своєю мягкотілістю допомагали створенню для «соглашательства» об'єктивних умов»... Але це дійсно були тільки моменти просвітління! Що це так, доказала діяльність соціалістів-революціонерів уже на еміграції. Не минуло й року після цього призначення, як ес-ери знов опинилися на двох стільцях»!..

З березня 1922. року, рештки ес-ерівської партії на еміграції зачали видавати «безпартійний» орган — «Нова Україна». Це був час, коли вже можна й треба було критично підійти до минувшини й переоцінити всі вартості. Але нову «еру» своєї діяльності, ес-ери зачали... з закликів до українського громадянства йти на зближення з московською окупацією! Констатуючи, що українське населення голодує, «Нова Україна» висувала гадку, що йому можна допомогти тільки шляхом... співробітництва з большевицьким урядом. На думку ес-ерів, Україну довели до руїни не большевики, а «семілітня війна» (!). Вони кликали українське громадянство співпрацювати з большевиками «не для політики... або підкопу тої чи іншої влади, а для реальної культурної й господарської праці...»¹⁰⁾. Не тільки протимосковську ін-

¹⁰⁾ Нова Україна, ч. I, 1922 рік.

тервенцію з-зовні, але й національну революцію «Нова Україна» відкидала, як «недоцільні вже тим, що вони не активні, а пасивні» (!).

А в ч. III. ес-ерівського офіціозу вже говорилося про необхідність «своїми силами рятуватися від економічної, культурної та політичної загибелі й бути активними»; передбачаючи, що ця активність стріне спротив московських окупантів. ес-ери заявляли, що «вона неминуче мусить виллятися в довгу, тяжку визвольну боротьбу... аж доки не усунеться самої причини руйні — чужої окупації»...

В ч. 4-5 «Нової України» ес-ери знов писали, що робітництво повинно не допустити «ні до капітуляції московського уряду перед капіталістами... ні до капіталістичної інтервенції на схід Європи», а одночасно з тим домагатися(!) усунення большевицької влади й заступлення її «владою народу України», яка «в проблемі економічної відбудови хоч би не спромоглася одвернути навалу закордонного капіталу, але безумовно зм'ягчила б форми його панування в державі...»

В ч. 6-му НУ поміщено вже меморандум Закордонного Комітету УПСР до... президії чеської комуністичної партії, зприводу масових розстрілів україн. революційної молоді. В цьому меморандумі читаємо, що УПСР «стоючи на ґрунті радянської влади(!), вживає всіх сил для здержання не лише молоді, але й всього працюючого люду від непотрібних жертв і виступів»... Ці виступи партія оправдує тільки тим, що самі большевики своєю централістичною політикою обурили проти себе все населення України й що при таких умовах не трудно «всякому авантюристові явитися в очах молоді в ролі борця за свободу»... І далі, що «невдоволенням селянства й робітництва на окупаційну політику сучасної влади користуються агенти європейського капіталізму... які приманюють до себе під гаслом національного визволення України запальну молодь, затемнюючи її свідомість і спонукуючи її до виступів проти окупаційної влади».

І так «Нова Україна» цілих 6 років (до 1928. р.) то кликала до примирення з Москвою, то знов до боротьби з нею... Тільки одна тенденція була в ес-ерівському офіціозі завжди постійною й незмінною, це — оплюгавлювання українських революціонерів і революційних засобів боротьби з ворогами...

Колись московські народники здобували собі симпатії світа якраз своїм революційним активізмом. Натомість зледацїлі нащадки старих московських народників на українському ґрунті осуджували революційну боротьбу, продовжуючи всеж таки називати себе... «революціонерами»! Колись програма «Народньої Волі» казала: «Терористична діяльність, яка полягає в знищенні найбільш шкідливих осіб із уряду, в захисті партії від шпигунства, в покаранні найвидатніших випадків насилля й своєвілля уряду, адміністрації й т. д. — має за ціль підірвати страх перед урядовою силою, давати безпереривні докази про можливість боротьби проти уряду, підіймати таким чином революційний дух

народу й віру в успіх справи, і нарешті, формувати придатні й звиклі до бою сили»... Якраз цю сторінку діяльності народників відкинули українські ес-ери. Відкинули отже те, що властиво оточувало цей рух героїчною легендою й творило його силу; натомість сприйняли те, що становило його слабкість: духовий нігілізм і безконечно, безплідне дискутування («микитування»...).

Вже на еміграції (1926) закордонна група соціалістів революціонерів прийняла нову програму, в якій знову відбилося ес-ерівське сидіння на двох стільцях. Тут помітний був тільки інший спосіб висловлювання думок, а не інше думання! В пункті I-му цієї програми говорилося, що «український трудовий нарід має створити свою суверенну державу в межах своєї етнографічної території», а вже в точці 6-ій, що «партія стоїть у принципі за створення вільної спілки народів Європи, в якій Україна була б рівноправним із іншими й суверенним членом».

І тут на еміграції, після кривавої боротьби за самостійність України, після багатьох «братерсько-демократичних» та «інтернаціоналістичних» експериментів, партія розрізняла два способи вирішення національної проблеми на Сході Європи; саме — мирний і збройний... Програма декларувала: «При мирному вирішенні національної проблеми на Сході Європи, УПСР вважає потрібним створення Вільної Спілки Народів Сходу Європи, на основі договору, як переходною форми до Європейських Сполучених Штатів»... Довгі літа співробітництва й духового контакту з москалями зробили своє: українські соціалісти-революціонери, навіть дійшовши нарешті до думки про необхідність створення української суверенної держави, всеж не могли відмовитися від традиційних інтернаціональних «спілок» (а фактично від спілки з Росією). Саме збройне повстання вони уявляли не в розумінні національної революції, а міжкласової боротьби...

Коли треба було боронити реально існуючу українську державу, УПСР настоювала на необхідності скасування постійної армії й заміни її міліцією; на еміграції вона вже заявляла: «Охорона Республіки (не української, а «соціалістичної» — М. Н.) від зовнішніх нападів і натиску імперіялізму виконується постійним військом і флотою Республіки, а внутрішній лад громадською міліцією».

Плитка й суперечна в питаннях політичних, програма УПСР визначалася подібними ж прикладами й в ділянках соціально-економічних. З одного боку вона проголошувала, що «приватна індивідуальна власність на землю касується й виключається з товарообміну», а з другого — допускала «наділення землі... на основах приватно-родинного спадкового селянського господарства»... Договорювалася вона й до «соціалізації почуття й смаку» (від цього давно вже відмовився навіть Сталін! МН) та інших подібного роду домагань. Характеризувало її експериментаторство, повна відірваність від життя й українського ґрунту, і нездібність урахувувати реальні обставини. Крім деяких фразеологічних змін, ес-ерівщина й на еміграції заховала свої при-

кмети. Символом її віри стала славнозвісна «суспільна піраміда» Микити Шаповала, де він у своєму публіцистичному запалі домагався, щоб найширший і найгрубший суспільний прошарок, який в «піраміді» змальований на самому долі — селянство, опинився... на шпилі цієї ж піраміди!

Дмитро Донцов писав: «Ми ніколи не виступали б проти кляси, яка, претендуючи на провід у національній житті, довела б свою користь для нації, яка, як італійська аристократія, що гинула на Шпільбергах та інших мордівнях, боролась би за незалежність нації, яка, маючи своїх Пушкарів, як Георга Догу, що підняв повстання проти панів, коли Угорщина вела тяжку боротьбу за незалежність, — здавила б і це повстання і зовнішнього ворога; яка, як Орлик, клялась би спершу — боронити інтегральність території «України, а тоді вже свободі війська запорізького», яка спершу думала б про *patrie*, — а потім уже про *libertatis* свого стану»¹¹⁾. Цитований уступ із статті Донцова, адресований до українських монархістів, але його можна з таким же успіхом адресувати й до ес-ерів, замінивши тільки імена та терміни.

Використовуючи широку матеріальну підтримку чеського уряду, українські ес-ери на еміграції розвинули значну «активність», що виявилася в поглибленні штучних групових антагонізмів серед громадянства. Проф. Грушевський писав, що «в сформованні племен і народів спеціально має значення розвій альтруїзму й поборювання індивідуального егоїзму в економічних відносинах, найбільш дражливих. Інстинкт консолідації силкується й економічний індивідуалізм можливо ослабити в межах роду й племені, і винести його за племінну межу, на відносини міжплеменні»... Оцього якраз інстинкту консолідації завжди бракувало соціалістам взагалі, а нашим особливо! Подібні на Дон-Кішота в його війні з вітряками, вони присвятили себе боротьбі з... «українською буржуазією». Оскільки же ця «буржуазія» існувала тільки в «соціологічних» схемах лідера ес-ерів Микити Шаповала, то фактично ес-ерівській деструктивізм звернув своє вістря проти української інтелігенції, особливо тої її частини, що ставилася з огидженням до методів «роботи» УПСР.

Послуговуючись деструктивними, нігілістичними критеріями старого московського народництва, ес-ерівські «теоретики» на еміграції дійшли до осудження української історії, заперечуючи в ній усе те, що не стояло в згоді з їх примітивним розумінням суспільно-історичних процесів. Так, наприклад, «соціологічні» теорії Микити Шаповала представляли Князя Володимира за... антисоціальний тип «поміщика-капіталіста», натомість найвищі цінності в історії добачували саме там, де виявляли себе сліпі, матеріялістичні відрухи занархізованої маси.

Опинившись серед української еміграції в цілковитій ізо-

¹¹⁾ Державна Нація, ч. I. Що таке націоналізм. Д. Донцов.

ляції, ес-ери, щоб якимось себе заактивізувати й заактуалізувати, змушені були шукати опертя серед співзвучних їм елементів чужих народів. Це остаточно привело їх до союзу з московською соціалістичною групою В. Чернова, на платформі так зв. «Соціалістичної Ліги Нового Сходу» (скорочено — СЛНС) Офіційним завданням СЛНС було «створення ідейної й морально-політичної атмосфери, яка є необхідною для мирного рішення національної справи на Сході Європи»...

Але є підстави припускати, що в зближенні ес-ерів із москалями грали роль не тільки «ідейні», але й «прозаїчні» моменти матеріального порядку: відомі зо свого засадничого москвофільства чеські урядові чинники «порадили» лідерам української ес-ерівщини піти на порозуміння з московською групою Чернова, натякаючи, що непослух може відбитися на субвенціях...

Перебачуючи, що появу СЛНС українське громадянство стріне ворожо, ес-ери зробили підготовчий тактичний крок — було видано працю Н. Григорієва — «Наша позиція самостійна» — в якій автор «атакував» історичних ворогів України. Це було попередженням очікуваних закидів у зрадництві українським національним інтересам і бажанням ес-ерів якимось злагодити те враження, яке справить «Соціалістична Ліга»...

Деклярацію цієї Ліги підписали московські, українські й білоруські ес-ери, а крім цього білоруські соціалісти-федералісти та вірменська революційна партія (отже якраз усі ті групи, що в тій порі перебували на матеріальному удержанні чеського уряду). Свої претензії Ліга обмежувала «лише» землями був. російської імперії. Хоч «Нова Україна» й переконувала, що Ліга покликється до життя тільки для створення відповідної «атмосфери» у відносинах Сходу Європи, проте в її політичній платформі встановлювалися далекойдучі принципи юридичних і економічних взаємовідносин народів, «представники» яких підписали цю платформу. Так, наприклад, Ліга домогалася «повної інтернаціоналізації пунктів і зон, захват яких у виключне користування окремих держав може створити монопольне становище, що суперечить інтересам усієї людськості (протоки, канали світового значення й т. д.)»; — далі «установлення на основі окремих погоджень або рішень вищих міжнародніх інстанцій спеціальних прав користування (міжнародніх сервітутів) для зацікавлених народів — щодо тих пунктів і зон сусідніх державних територій, які є ключевими позиціями для їх культурного й економічного розвитку», і т. д.

Передумовою «співжиття» народів Сходу Європи, Ліга вважала... якнайтісніше зуніфікування законодавств «союзних» держав (це саме зробив і Сталін! МН). Платформа СЛНС нічого не згадувала про боротьбу з советським урядом, натомість декларувала конечність... «можливо більшого розброєння й повну (!) демілітаризацію кордонних зон» (іншими словами — демілітаризацію українсько-московських кордонів МН) у майбутній міждержавній спілці. Щодо існуючого ССРСР, Ліга ставила теорети-

чне «домагання», щоб гасло «самоопределенія вплоть до отделения» було здійснене, але zarazом ставила перед собою в майбутньому також завдання організації з тих республік, що входять тепер у склад ССРСР, «наддержавного об'єднання, вільної спілки... на засадах: а) солідаризації їх міжнародної політики... г) митно-тарифного союзу... ж) вирішування всіх суперечок між республіками союзним трибуналом, постанови якого обов'язкові» і т. д.

Як бачимо, з одного боку Ліга домагалася, щоб кожному членові ССРСР було дано право «рішати всенароднім голосуванням, в умовах, що забезпечать дійсну свободу, питання про збереження й на будучину того чи іншого зв'язку, чи за повне його припинення», а з другого — сама вже згори накидала національностям ССРСР такі «соціалістичні блага», як уніфікацію законодавств, узгодження міжнародної політики, митно-тарифний союз, союзний трибунал та інші зарядження, що зводили на нівець цю «повну свободу національного самоозначення», в ім'я якого ніби й організувалася Ліга... Конкретно говорячи — москалі (Чернов, Гуревич і інші) виступали в цій Лізі в маскованій ролі «собрателей русской земли». Тактика Чернова в СЛНС знов підтвердила той, назверх ніби парадоксальний факт, що московські соціалісти, при всьому свому радикалізмі й програмовій нехиті до державної організації, завжди вміють узгоджувати партійну фразеологію з історичними інтересами російської імперії... Далекозорій концепції й тактичній зручності москалів, українські ес-ери нічого не вміли протиставити! Лявірування Чернова з лідерами нашої ес-ерівщини пригадували гру розумного, меткого лиса з туподумним, неповоротливим волон...

Прийняття до Соціалістичної Ліги Нового Сходу спричинило тертя серед самої ес-ерівської групи; почалися непорозуміння, що остаточно привели її до цілковитого розколу. До цих конфліктів долучилися ще й «революційні» справи матеріального характеру, і таким чином ес-ерівський центр на еміграції фактично припинив своє існування. З великої колись партії в Україні й в перших еміграційних роках, він перетворився в маленьку групу носіїв «народницького» анахронізму, без усякого значення, без виглядів на зріст і відродження.

Як і слід було чекати, Ліга Нового Сходу показала черговим еміграційним блефом, без ніякого реально-політичного значення, і вмерла майже одразу після свого народження. Українські ес-ери робили спроби ввійти до II. Інтернаціоналу, але там їм було відмовлено у вступі. Від рідного ґрунту вони самі відірвалися своїм неясним ставленням до справи української державності, своїм постійним демагогічним бунтарством супроти всіх виявів українського національного конструктивізму. Таким чином їм лишалася одна можливість: переварившись у власному, герметично замкненому, казані, зникнути з українського обрію...

За час свого 30-літнього існування, ес-ерівщина нічого не дала українському народові, що могло б хоч у найменшій мірі оправдати її існування. В подіях 1917-20. р. р. вона була не так

революційним, як скорше анархічним рухом, йшла по лінії найменшого спротиву їй, раз-у-раз заганняючись у сліпий кут національно-державницьких і соціальних протирічностей, опинилася в деструктивній ролі постійно й до всього опозиційного чинника. На еміграції вона продовжувала демагогічну тактику «з бочки» та не зробивши абсолютно нічого для справи нової української революції, перейшла в первісний стан обмеженої гуртківщини.

Що залишилося в цій гуртківщині? В Празі ще животіє кілька осіб на чолі з п. Григоріївим, що (після смерти Микити Шаповала) перебрав партійне «лідерство», а з ним і нахил свого попередника до сумбурної графоманії... На сторінках свого «органу» (цікаво — хто його читає?), п. Григорійв продовжує дивувати світ своїми «теоріями». В Парижі сидить Микола Шаповал... Діяльність цього «діяча» у відповіднім часі ще знайде своє остаточне висвітлення! Це все... Історія — найкращий суддя! Вона нічого не дарує...

На Західніх Землях ще борсається ідеологічний побратим наддніпрянської ес-ерівщини — галицька радикальщина. В Америці ще ворохобить п. Чиж із «Народньою Волею». Але це вже окрема тема.

Від вісі до трикутника

(НА МІЖНАРОДНІ ТЕМИ)

Спочатку був тільки хаос. Нерозбериха й розгардіяш інтер-національних відносин — кожний проти всіх, і кожний тільки для себе. Велика Антанта розпалася, колишні спільники почали перетворюватися у ворогів, або бодай противників. Виявилось, що розподіл воєнної здобичі було переведено не відповідно до потреб кожної переможної нації, але... відповідно до дуже мудрої формули: хто більше має, той більше й матиме. Що ж до націй переможених, то про них не варто й говорити; вони не тільки втратили всі свої кольонії, з яких побирали сирівці, але мусіли відмовитися й від чималих шматків своєї власної території, що відійшла, разом із населенням, під володіння чужих урядів, витворюючи таким чином болючу проблему «національних меншин».

Довший час переможені, хоч і сціпивши зуби, мусіли мовчазно зносити такий стан речей; але мовчазно зносити — це значить накопичувати в грудях незадоволення й ненависть, що одного чи другого дня мусять вибухнути, коли своєчасно не відкриється клапанів безпеки... Коли величезні маси народу не знаходять задоволення своїх елементарних життєвих інтересів, вибухає революція. В житті окремої нації такий **внутрішній** вибух народнього незадоволення, який приводить до поважних **суспільних** змін, так і зветься революцією, і нерідко стає причиною інтер-національних конфліктів, що розвязуються війною. В міжнародньому житті такий вибух незадоволених націй, скермований **назовні**, зветься звичайно «порушуванням мирових трактатів», і теж дуже часто приводить до збройних міжнародніх конфліктів, що звуться війною, а іноді просто ніяк не звуться...

Живемо в часи революцій і постійного порушування мирових трактатів, бо в світі повно «незадоволених»! В багатьох державах існують цілі верстви й класи незадоволеного населення, які тільки чекають відповідного моменту, щоб перевести внутрішні порахунки. Але поза тим існують у світі й цілі незадоволені **нації**, що не можуть примиритися з існуючим станом речей і домагаються його перебудови. Перше місце між ними належать без сумніву **українській** нації, що вже зреалізувавши свій державно - національний ідеал, **ніколи** не примириться з утратою власної державности, і окупацією своїх національних територій. Потім йдуть нації переможені у великій війні, що, як Німеччина й

Угорщина, втратили велику частину своїх національних територій (а Німеччина, крім того, і колонії). І, нарешті, йде третя група — націй, що ніби належать до табору переможців, але з тої своєї «перемоги» замало скористали. До цієї останньої групи належать Італія й Ніппон, що, маючи дуже великий приріст населення, душаться на своїх, бідних на сирівці, землях, і мусять десь шукати для громадян нового місця й роботи.

Проти них стоять «задоволені» — Париж, Лондон, Вашингтон і... Москва; за своїми сателітами — Варшавою, Прагою, і т. д.

В такій системі, як бачимо, було б дуже легко сформувати два великі бльоки, які (запозичаючи большевицької термінології), можна було б назвати з одного боку — бльоком «пролетарів», а з другого — «бльоком буржуїв» чи «визискувачів».

Але в житті ніколи не буває так «просто» як на схемах. І цю нашу схему псують із одного боку Рим, а з другого боку — Москва. Рим, щоправда, вже зробив свій «революційний крок зломання трактатів» і здобув собі величезну територію в Східній Африці. Устами Мусоліні він навіть проголосив, що «тепер уже задоволений», але інші держави не захотіли признати його здобутків. З другого боку — псує Москва. Щоправда, її територіяльні здобутки такі великі, що вона могла б почувати себе більш, ніж задоволеною, але тут виникають інші проблеми, що повстали з **унутрішньої** московської **революції** й що досі не знайшли свого вирішення. Раз кинені гасла «всесвітньої революції» й «єдності пролетарів усього світу», не зважаючи на повне їх банкруцтво всередині самої московської імперії, ділають тепер через розгонову силу, поза її границями. Москва не має сили їх спинити й, не маючи іншого до вибору, воліє бодай їх використати. І тому продовжує підтримувати в цілому світі агентів свого месіанізму та імперіялізму, що вбираються (одні широкі, інші за гроші) в лати комуністичних пророків і проповідують «боротьбу клясів» та «інтернаціоналізм». Але це викликає величезний спротив і боротьбу «пролетарських» націй, що їх сила (за браком сирівців і капіталів) полягає тільки в унутрішній національній солідарності й злютованості. З другого ж боку, і в лавах «буржуйських» націй ця московська пропаганда викликає велике замішання, бо приводить до небезпечних внутрішніх конфліктів і загрожує їх ладові та добробутові. І тим часом, як три «пролетарські» нації — Італія, Німеччина й Ніппон — досить швидко опанували викликану большевицькими бакциями соціальну хворобу, і, озброєні націоналістичними ідейними та устроєвими принципами (зокрема **корпоративною практикою** охорони інтересів нижчих верств населення в загальних інтересах цілої нації) самі перейшли в наступ — «буржуйські» нації, залишаючись у полоні демоліберальних доктрин минулого століття, переживають кризу боротьби клясів і партій, легко підпадають під впливи большевицьких агентів, що (формально), в інтересах «світової революції», а на ділі в інтересах московської імперіялістичної політики, роблять усе можливе для викликання зброй-

ного конфлікту між Англією й Францією (з її союзниками) з одного боку й з якоюсь із фашистських країн (найлегшою здобичею в останній час видавалася Італія) з другого. Бо тільки **такий конфлікт** міг би врятувати советську Росію, що знайшлася перед банкрутством комуністичних ідеалів та можливістю повстання пригнічених народів унутрі й з загрозою ніппонського нападу з-зовні.

Але ця гра советського уряду була занадто ясною, щоб її не зрозуміли загрожені націоналістичні держави, і тому, внутрішньо сконсолідувавшись, вони вирішили за потрібне сконсолідуватися й з-зовні. Так виникла перше «вись Берлін-Рим», а потім і «трикутник Берлін-Рим-Токіо»...

Довший час німецько-італійські відносини не відзначалися великою сердечністю, і хоч у 1934. році відбулося у Венеції побачення між Мусоліні й Гітлером, це побачення, не тільки не причинилося до зближення між обома державами, але навіть затримало натуральний розвиток італіофільських почувань у Німеччині, та німецькофільських ув Італії. Причиною цього взаємного холоду була австрійська проблема, з одного боку, бажання Німеччини зреалізувати «Аншлюс», себто приєднання Австрії, що мало б вести до сповнення паннімецького соборницького ідеалу, а з другого — необхідність для Італії втримати незалежність Австрії, як елементу рівноваги в Середній Європі. Забиття Дольфуса мало не привело до італіо-німецького збройного конфлікту (що був би радістю Москви!). Ще в травні 1935. року, коли зарисовувалася вже нагальність виступу Італії в Східній Африці, Мусоліні стверджував необхідність тримати війська на північних кордонах Італії, проти заборчих плянів Німеччини.

— «Що торкається італіо-німецьких відносин, — сказав він тоді в промові, присвяченій загальному оглядові закордонної політики Італії, — то це правда, що їх псує **тільки одна проблема**, проблема Австрії, але це проблема великої ваги. Проте, якщо ми вже підійшли до цієї теми, то варто присвятити кілька слів і тим, хто хотів би, щоб ми й закам'яніли на Бренеро й не рухалися в ніякому іншому напрямкові просторі земської кулі. З цього приводу треба сказати раз назавжди й в найбільш зрозумілий спосіб, що проблема австрійської незалежності, це проблема австрійська й європейська, і оскільки європейська, також і італійська, але не **виключно** італійська. Інакше кажучи, Італія не думає обмежувати свою історичну місію на **одній тільки** політичній проблемі, на **один тільки** военний сектор охорони кордонів, хоч би й таких важливих, як Бренерський...».

Таким чином, ще в кінці травня 1935. року, Мусоліні вважав потрібним охороняти італіо-австрійські кордони від німецьких несподіванок. Немає ніякого сумніву, що, виходячи з свого принципу — «іти з приятелями до кінця» (як він сказав у Берлінській промові 28. вересня 1937. р.), Мусоліні не завагався б, боронячи Австрію, вступити у війну з Німеччиною, і на цьому пункті довший час грали Париж і Лондон. Вони рахували, що 1) Іта-

лія, на випадок війни в Африці, не заважиться перевозити до Африки багато війська й цим затягне ту війну на довший час; 2) що Німеччина, для здійснення свого паннімецького ідеалу, визначеного навіть у Гітлерівській евангелії «Мейн Кампф», захоче скористати з трудної ситуації Італії й переведе в Австрії націонал-соціалістичну революцію і 3) що в такий спосіб сили двох «пролетарських» націй виладуються й виснажаться у взаємній боротьбі й не будуть більш загрожувати вигідному їм (себто Лондонові й Парижу) «статус кво»...

Але ці розрахунки виявилися хибні. Мусоліні, коли обставини того на ньому вимогли, не завагався змобілізувати всі сили нації саме для африканському фронту, а з другого боку й Гітлер, виявивши політичний такт і далекозорість, волів відсунути здійснення паннімецького ідеалу, ніж унеможливити порозуміння з Італією. Тому Німеччина не тільки не зробила підчас ітально-етіопської війни ніякого нерозважного кроку, але навпаки — відмовилася прийняти участь у проголошених проти Італії санкціях, і була першою, що визнала нову італійську імперію.

Ця розважність і такт Німеччини, і зродили римо-берлінську вісь. Про це дуже ясно сказав сам Мусоліні 28. вересня 1937. у Берліні та травневому Полі: «Те, що відоме тепер у світі під іменем «вісь Берлін-Рим» народилося восени 1935 року»... Сама назва «вісь Берлін-Рим» з'являється вперше в промові Мусоліні 1. листопаду 1936. року в Міляні — «Переговори в Берліні мали своїм наслідком порозуміння між двома державами щодо певних проблем, і деяких із них навіть дуже пекучих... Сторчова лінія Рим-Берлін, це не діяфрагма, що ділить, а **вісь**, навкруги якої можливе співробітництво всіх держав Європи, що бажають співпраці й миру...».

Народження «вісі» мусіло привести до усунення тої **єдиної** проблеми, яка псувала ітально-німецькі відносини; і, дійсно, вже 11. липня 1936. року був підписаний при посередництві Італії між Німеччиною й Австрією трактат, що стверджував із одного боку «німецькість» Австрії, а з другого боку заручував їй незалежність.

В мілянській промові, як ми бачили, Мусоліні зазначив, що «вісь» повинна не ділити народи, а їх єднати, чи групувати. В берлінській промові Мусоліні знову повторив: — «Тут нічого не готується для розподілу Європи, вже й так досить поділеної; урочисте ствердження існування й солідарности вісі Рим-Берлін не скермовується проти інших держав, бо ми, нацисти й фашисти, хочемо миру, — справжнього плідного миру, що **не ігнорує** проблем співжиття народів, **але їх розв'язує**. Людям, які тужливо запитують у цілому світі, що може вийти з цієї берлінської зустрічі — мир чи війна — ми, Фюрер і я, можемо відповісти разом і голосно — мир»...

Мир у **західній** Європі. Той мир, що проти нього так завзято працювали в останніх часах большевицькі агенти, нацьковуючи на Італію Францію, і — особливо — Англію та вимагаючи

навіть (смішно сказати!) «превентивної війни», яка мала б нібито попередити «справжню» війну, вже з ініціативи «фашистських» держав... Об'єднання Італії й Німеччини в одній міцній «вісі» зменшували шанси проголошення такої превентивної війни до мінімуму, і тому Мусоліні мав повні підстави говорити про мир. Бо які б поважні причини могли примусити Італію й Німеччину проголошувати війну Франції, або Англії?!

Проте, говорячи про мир, Мусоліні вважав потрібним відрізнити його від того миру чи статус кво, що походить із Версайського трактату; він уважав потрібним проголосити, що «ми хочемо справжнього плідного миру, що не ігнорує проблем співжиття народів, а розв'язує їх...». Повернувшись із Берліну, 30 вересня 1937. року, Мусоліні, промовляючи до натовпу, зібраному на Венеціанській площі, знов підкреслив, що він «хоче миру — миру між народами, гідними цього ймення...».

Таким чином, для народів, що не були б «гідні цього ймення», могла бути й війна. Хто ж належить до першої категорії, а хто до другої? До першої, очевидно, всі народи, що шанують принципи європейської цивілізації й, хоч і дотримуються ще перестарілих доктрин демолібералізму та виявляють незрозуміння й ворожнечу до нових націоналістичних доктрин, все ж належать до одної європейської родини й мають можливість еволюціонувати в бік націоналізму. До другої категорії відноситься, очевидно, большевицька Москва. 28. жовтня 1937. року, в шістьнадцяту річницю фашистської революції, Мусоліні, промовляючи до гієрархів партії, окреслив ще ясніше умовини й значення концепції нового миру:

«Щоб мир був тривалим і плідним, необхідно виєлімінувати большевизм із Європи, починаючи з Іспанії. Необхідно переглянути деякі вразливі й абсурдні точки мирових трактатів. Необхідно дати такому великому народові, як німецький, місце, йому належне, яке він уже мав, під африканським сонцем... Необхідно, щоб Італії дали нарешті спокій, бо вона створила собі імперію своєю кров'ю, своїми власними засобами, не чіпаючи й квадратного метру чужих імперій...».

Таким чином і в цій промові, ми знаходимо той самий поділ держав на три групи: з одного боку Москва, з її большевизмом, — тут може бути тільки безкомпромісова боротьба, поки її не буде знищено (виєлімінувано з Європи); потім — демократичні «задоволені» держави, що мусять поступитися частинно на користь покривджених. І, нарешті — націоналістичні держави, Німеччина й Італія, що кермуються ідеалами нового співжиття народів і певні, що будучність належить їм: «Товариші! — закінчив свою промову 28. жовтня Мусоліні:—Піднесіть догори прапори в саяво римського сонця. Вони — не тільки прапори одної ідеї, одної доктрини, одної революції; вони прапори століття, цього століття, століття фашизму...».

В цій промові дуже ясно визначено, що в основі цього розподілу держав Європи на три групи лежить поділ **ідеологічний**;

що боротьба проти большевицької Москви має перш за все ідеологічний характер. Цю нову підставу італійського відношення до большевизму треба датувати з мілянської промови 1. листопаду 1936. р.; кажу — «нову», — бо, хоч у внутрішній своїй політиці, фашистівська Італія завжди безпошадно нищила всі прояви большевицького духу, то на зовнішньому форумі вона заховувала з советською Росією нормальні відносини.

Відомо, зрештою, як ці «нормальні» відносини з боку Росії виявилися підчас італьо-етіопської війни, а пізніше підчас еспанської революції. Життя виказало, що ідеологічні розходження — зовсім не така вже невинна річ, і тому 1. листопаду 1936. року, як ми вище зазначили, Мусоліні говорив до натовпу:

— «Не треба дивуватися, що ми тепер підносимо прапор антибольшевизму. Це ж наш старий прапор, що в його тіні ми народились, що з ним ми боролися й перемогли, ціною нашої крові, бо те, що називають большевизмом і комунізмом, це ж тільки державний суперкапіталізм, доведений до найжорстокіших форм виявлення. Отже ми маємо справу не з запереченням, але з продовженням і сублимацією капіталістичної системи...».

В берлінській промові 28. вересня, Мусоліні вже ніс цей антибольшевицький прапор так високо, що не вагався говорити й про збройну боротьбу:

— «Ця спільність італьо-німецьких ідей знайшла свій вираз у боротьбі з большевизмом, що є змодернізованою формою жорстокішої візантійської тиранії, нечуваного визискування народної легковірності, режимом рабства, голоду й крові! Цю форму людського виродження — що живе брехнею — фашизм поборював у післявоєнний час із найбільшою енергією, поборював словами й зброєю. Бо, коли слова не вистачають і виникає велика небезпека, **треба братися за зброю**. І це ми зробили в Іспанії, де тисячі італійських фашистівських добровольців полягли, рятуючи західно-європейську цивілізацію...».

На жаль, великі демократичні держави не тільки не допомагають націоналістичним державам рятувати загрожено московським большевизмом західно-європейську цивілізацію, а нерідко й перешкоджають їм у боротьбі, стаючи свідомими й несвідомими союзницями Москви. Як відомо, Совети для зовнішнього форуму прибрали на себе після останнього Конгресу Комінтерну в 1935. році ніби демократичну машкару й почали організувати в демоліберальних країнах так звані «Народні Фронти» для боротьби з «фашизмом» і «оборони демократії». І, на диво, засліплена вмілою пропагандою суспільність цих держав піддалася на цей манер Москви не зважаючи на те, що в самій країні «сталінської демократії» щодня відбуваються нечувані порушення найелементарніших прав людини; — значна частина цієї суспільності повірила большевицьким агітаторам, що фашизм — це втілення тиранії й народоневисництва.

Ясно, що представники фашизму й націонал-соціалізму мусять протестувати проти такого наставлення західно-європей-

ських демократій і по можливості його паралізувати. Розенберг, відомий ідеолог націонал-соціалізму, в своїй промові 16. січня 1937. р., зазначаючи вороже відношення націонал-соціалістичної Німеччини до большевицької Москви, сказав, наприклад:

— «Безодня існує не між націонал-соціалізмом і большевизмом, але між советською Росією й рештою Європи!». «Берсен Цайтунг», коментуючи ці слова Розенберга, з свого боку додав: — «Авторитарна держава — безкомпромісовий ворог большевизму, але вона дивиться на себе, як на члена європейської родини, без огляду на той чи інший режим. Вона живе в спільній європейській культурі, вона приймає й боронить моральні й суспільні умовини життя, що їх визнають усі західні держави...».

Яскраво й ясно говорив на цю тему Мусоліні перше в цитованій вище мілянській промові, а потім у берлінській. В першій він сказав: — «Час уже було б скінчити з протиставленням фашизму й демократії. Можна сказати, що цю нашу Італію ще зовсім не знають. Коли б усі оті міністри, депутати й інші, що говорять тільки з чужих слів, наважилися б бодай раз заїхати до Італії, вони переконалися б, що, коли де існує країна справжньої й істотної демократії, то ця країна — саме Фашистівська Італія. О, реакціонери всіх країн: ми не забальзамовуємо минулого, але попереджаємо будуче! Ми не будемо надмірно розвивати капіталістичної цивілізації, особливо в її механістичному й майже протилюдському вигляді. Ми витворюємо з допомогою фашизму нову синтезу й відкриваємо широку дорогу справжній людській цивілізації — цивілізації праці...».

— В берлінській промові він знову повторив:

— «Всі мотиви ворожої нам полеміки безпідставні: ані в Німеччині, ані в Італії не існує диктатура, але існують організації й сили, що **служать народам**; ніякий режим у світі не знаходить стільки прихильників у самій країні, як режими в Німеччині й Італії. Найбільші й найсправжніші демократії, що існують тепер у світі, — це італійська й німецька. В інших країнах, під покровом «несмертельних принципів» політику опановують сили гроша, сили капіталу, таємних організацій, конкуруючих політичних груп. В Німеччині й Італії ніяка приватна сила не може впливати в будь який спосіб на політику держави...» Нажаль, всі ці засвідчення й заклики провідників націоналізму падали ніби в безодню. Світова плутократія — всі оті «сили гроша, таємних організацій (масонерії), та конкуруючих політичних груп (партій)» — не мала ніякого інтересу в тому, щоб правда про її «демократію» й демократію націоналізму поширювалася в світі; крім того вона вважала, що її інтереси загрожені поширенням італійських впливів на шляху до Індії й Єгипту та зростом німецьких вимог щодо колоній. Було ще й питання Іспанії, де інтереси й демократичних держав перехресчувалися. Англія, що правда не має ніякого інтересу в тому, щоб ув Іспанії запанували московські большевики, але з другого боку близька приязнь між новою Іспанією й Італією чи Німеччиною була б їй теж

сильно не на руку; не треба забувати, що величезна більшість копалень у північній Іспанії, де тільки недавно покінчилася війна, належить англійському капіталові. Тим часом, як Франція, менш загрожена в Іспанії фінансово, але більше — через можливість появи на піренейському кордоні нового спільника Німеччини, вела політику підтримки мадридського уряду, Англія намагалася маневрувати... Вона так само, як і націоналістичні держави, не хоче й боїться західньо-європейської війни, бо розуміє, що в ній має тільки до втрати й нічого до здобуття. Але вона розуміє також, що в тій атмосфері напруження, яке її витворили іспанські події, можливі всякі несподіванки, і тому, не поділяючи в цілому політики Франції, а ще менше советської Росії, все ж намагається втримувати з ними, (особливо з Францією) такий контакт, що дозволяє говорити не тільки про їх співробітництво, а навіть про демо-ліберальний, антинаціоналістичний бльок. Розенберг у вище цитованій промові сказав, між іншим: — «Якщо деякі державні діячі повстають проти витворення ідеологічних бльоків у Європі, вони не беруть під увагу факту, що такі бльоки зарисовуються не тільки в майбутньому, — вони вже існують від багатьох років. Советський Союз творить такий блок уже з себе самого, він має своїх союзників і спільників, під формою комуністичної партії, майже в усіх державах світу. Державні діячі, що не беруть під увагу цього факту й протестують проти формування ідеологічних бльоків, цілком непослідовно вимагають об'єднання «великих західних демократій», забуваючи, що таке об'єднання було б другим таким бльоком. Цей заклик видається зрештою цілком марним, з огляду хоч би на факт, що така давня демократія, як Франція, завязала вже політичний і військовий союз із советською Росією, здійснюючи таким чином новий політико-військовий блок...»

Працюючи над створенням антинаціоналістичного бльоку, провідні чинники демоліберальних держав, робили водночас усе можливе, щоб не допустити до зміцнення бльоку націоналістичного, а особливо вісі Берлін-Рим. Їх заходи не дали наслідків. Мусоліні в зв'язку з цим заявив: «Вісь Берлін-Рим — це **дійсність**, що з нею кожний мусить рахуватися. Не можна дістатися до Риму, ігноруючи Берлін, чи йдучи проти Берліну, і не можна дістатися до Берліну, ігноруючи Рим або йдучи проти Риму. Між двома цими режимами існує **чинна солідарність**, ви розумієте, що означають ці мої слова про чинну солідарність (натяк на співробітництво в Іспанії. Є. О.)? Треба сказати найбільш категорично, що ми не потерпимо в Середземному морі большевизму, чи чогось подібного...» Тривалість вісі Берлін-Рим, запланований і Гітлер урочистим прийняттям Мусоліні в Німеччині.

28 вересня 1937 року на травневому Полі в Берліні перед мільйоновим натовпом, Гітлер і Мусоліні виголосили промови, в яких ствердили ітально-німецький союз і зясували його ідеологічні підстави. Першим, як господар, говорив Гітлер:

«Пятнадцять років, що пройшли перед приходом нацизму до влади, були безперервним ланцюгом утисків, відмов визнати наші права, і тому були вони періодом несказаної мізерії моральної й матеріальної. Ліберальні й демократичні ідеали нашої країни не врятували німецької нації... І тому націонал-соціалізм мусів собі виробити інший ідеал, більш відповідний для повернення нашому народові тих елементарних прав, що їх йому так довго відмовлялося. В цьому періоді найгіркіших досвідів — і це я мушу проголосити сьогодні перед німецьким народом і всім світом — Італія, і особливо Фашистська Італія не приймала ніякої участі в пониженні нашого народу; вона в тих роках дивилася з виразом розуміння на домагання великої нації, що вимагала рівності прав; на потреби нашого матеріального життя й також на потреби нашої національної честі... Із спільності ідеалів фашистської й націонал-соціалістичної революції народилася тепер не тільки спільність ідей, але й спільність чину. І це — щастя для світу в часах, коли по всіх усядах видно тенденції нищення й калічення. Всяка спроба розірвати цю спільність народів, шляхом нацьковування одного на другий, шляхом кидання підозрінь чи інсинуацій, вигаданих цілей, — мусить розбиватися на бажанні 115 мільйонів душ, що беруть живу участь у цій маніфестації, і особливо на волі двох людей, що тут стоять і промовляють...»

Мусоліні зо свого боку сказав:

— Ми маємо багато спільних елементів світонастановлення. Нацизм і фашизм мають не тільки тих самих ворогів, що служать одному й тому самому панові — Третьому Інтернаціоналові, але мають і багато спільних концепцій про життя й історію. Обидва вони вірять у **волю**, як силу, що визначає життя народів, як рушій їхньої історії, і тому вони відкидають доктрини так званого матеріалізму й його політичних та філософських підвиробів; обидва вони прославляють **працю** — в усіх її безчисленних виявах — як знак людської шляхетності; обидва вони рахують на молодь, якій вказують на чесноти дисципліни, мужности, витривалости, любови до батьківщини, зневаги до вигідного життя. Відроджена римська імперія — витвір цього нового духу Італії; німецьке відродження — так само витвір духу, себто віри в ідею, що в неї вірила перше тільки одна людина, потім група піонерів і мучеників, потім меншість і нарешті весь народ. Німеччина й Італія йдуть тим самим шляхом економічної автаркії: без економічної незалежности, сама політична незалежність нації постійно запрожена, і народ високих військових чеснот може бути переможений економічною бльокадою... Ми відчули цю небезпеку, в усій її нагальности, коли 52 держави, згруповані в Женеві, проголосили злочинні санкції, що були суворо пристосовані, але не досягнули цілі, — навпаки дали Італії можливість виказати цілому світові свою загартованість. Німеччина, не вважаючи на численні натиски, відмовилася прикласти санкції. Ми цього не забудемо... Фашизм має свою етику, якій він залишається завжди вір-

ним, і ця етика, що служить мені й особистою моралєю, вимагає говорити ясно й відкрито, і, коли хто наш приятель, іти з ним разом до самого кінця...».

Переговори в Берліні між двома вождями народів відбувалися під знаком боротьби з большевизмом. Німеччина вже з 26. листопаду 1936. року знаходилася в антибольшевицькій спільці з Ніппоном. Згідно з цим антибольшевицьким німецько-ніппонським пактом 1936. року, обидві держави зобов'язувалися інформувати одна одну про все, що торкається діяльності Комінтерну й засобів оборони проти большевицької пропаганди.

З метою кращої співпраці й порозуміння в цій ділянці пакт передбачав утворення особливого Постійного Комітету (Антикомінтерну). Згідно з арт. 2. цього пакту, Ніппон і Німеччина могли звертатися спільно до інших держав, що їх внутрішній мир був би загрожений деструктивною діяльністю Комінтерну, з запрошенням ужити заходів оборони, відповідно до духу Антикомуністичного Пакту, або приєднатися до самого Пакту. Пакт не передбачав наслідків відмови запрошеної держави. Але не треба забувати, що одним із головних мотивів ніппонської війни було поширення большевицьких впливів у Хінах.

Коли новий ніппонський посол у Римі, п. Хотта, прибув до Риму в серпні місяці 1937. р. він привіз листа до Дуче від Голови Ради Міністрів в Токіо князя Коное, з запрошенням приступити до Антикомуністичного Пакту. Дальші події прискіпили рішення Італії.

6. листопаду 1937. року, граф Чано в імені Італії, фон Рібентроп в імені Німеччини й посол Хотта в імені Ніппона підписали антикомуністичний пакт і вісь Берлін-Рим перетворилася в трикутник Рим-Берлін-Токіо.

Створення цього антибольшевицького трикутника цілий світ прийняв, як подію великої історичної ваги. І хоч текст антикомуністичного пакту говорив тільки про боротьбу проти Комінтерну; хоч усі відповідальні особи поспішилися заявити, що пакт не звернений проти будь якої держави, а тільки проти Комуністичного Інтернаціоналу, — советський представник в Римі, п. Штайн, поспішився вже 8. листопаду подати міністрові Чанові офіційний протест свого уряду, заявляючи, що вважає приступлення Італії до пакту за акт ворожий советському урядові й суперечний із ітально-советським пактом приятні. Виданий із цього приводу італійський комунікат сухо повідомив світ, що той протест «прийнято до відома». Але одночасно італійські й німецькі часописи сконстатували, що советський уряд, який завжди заперечував свою тотожність із Комінтерном, себе здемаскував, запротестувавши проти Антикомуністичного Пакту, де нічого не згадується ані про Москву, ані про її уряд.

Антикомуністичний пакт 6. листопаду 1937. року проголошує фактично ідеологічну війну на вже світовому фронті. Якщо раніше, Мусоліні був примушений, розвитком подій, визнати, що в Європі неможливо переводити конструктивної й мирної робо-

ти, доки існує й ділає большевизм («для того, щоб мир був плідний і тривалий, треба видалити большевизм із Європи, починаючи з Іспанії...»), то тепер цю необхідність знищення большевизму визнано вже й на Азії. Большевизм залишається доктриною виключно **московською**, з якою до остаточної перемоги боротиметься доктрина націоналістична, представлена Римом, Берліном і Токіо.

— «Європа, — сказав Мусоліні в Берліні, — буде фашистською, і то не стільки через нашу пропаганду, як через логічний розвиток подій...». Пізніше, його часопис «Іль Пополюдо-Італія» в уже цитованій статті «Європа й Фашизм» (пера Мусоліні) розвинув цю саму думку: — «Цілком ясно, що всі ті, що представляють тепер консерватизм і реакцію — себто капіталізм, парламентарна демократія, соціалізм, комунізм, лібералізм і деякі незрівноважені кола католицизму, — виступають проти нас, представників **двадцятого** століття, тим часом, як вони ще досі представляють століття **дев'ятнадцяте**... Коли ми говоримо, що завтрашня Європа буде фашистська, ми спираємося на факти, а саме на ті нові держави, і то не тільки європейські, що вже приєдналися до ініціаторів фашистського руху. Нема сумніву, що, наприклад, Ніппон звільняється тепер від парламентаристичних риз, що їх був убрав перед кількома десятками років, і що могли б тепер стримати його життєвий порив, — порив, який ми цілковито розуміємо й виправдуємо... Ніппон **формально** не фашистський, але його антибольшевицьке наставлення, напрямок його політики, стиль його народу вводять його в число фашистських держав. Друга держава, що в південній Америці енергійно звільняється від пережитків 1789. р. і виходить озброєною на бій із большевизмом, це — Бразилія. Багато держав в Європі йдуть по шляху фашизму, навіть коли це заперечують. Світ йде до тої політичної форми національних суспільств, що її Мусоліні перед багатьома роками визначив, як «організовану, зосереджену, авторитарну демократію на національній основі». «Кожна нація матиме «свій власний» фашизм, — себто фашизм, пристосований до особливого становища відповідного народу: нема й ніколи не буде фашизму для вивозу в стандартизованих формах, — але існує комплекс доктрин, метод, досвідів, здійснень, — особливо **здійснень**, — що поволі проходять у всі держави європейської спільноти, і що представляють **новий** факт в історії людської цивілізації... Подібно до того, як звичаї, доктрина, атмосфера минулого століття були демократично-ліберальними — і ми настільки об'єктивні, щоб не вважати цього факту за «дурощі», як хотіли б того французькі націоналісти — так само й звичаї, доктрина, атмосфера цього століття будуть фашистськими в широкому розумінні цього слова...».

Отже — ідеологічна війна: чи бути новій Європі націоналістичною, чи большевицькою, чи залишатися при старих, віджилих формах збанкрутованого демолібералізму. Нема сумніву, що за тими ідеологічними гаслами ховається й щось більше — бо-

ротьба за життя й розвиток молодих сильних націй, що змагаються за новий розподіл світу, відповідно до нового взаємовідношення сил і нового розуміння прав нації, як **єдиного духового організму**.

І тут виникає питання — яке ж місце має зайняти Україна в цій світовій боротьбі? Для нас, українських націоналістів, відповідь ясна: ідеологічно, — ми цілком по стороні націоналістичних держав. Практично — ми мусимо змагатися за звільнення наших територій від окупантів і здійснення нашої духової й матеріальної соборности. Антикомуністичний пакт скермовується проти найбільшого ворога українського народу й української державности, тому ми вітаємо його від щирого серця. Проте ми твердо знаємо, що в тому новому розподілі, який прийде після поразки й знищення большевизму — український нарід займе серед інших народів тільки те місце, яке **сам собі** виборє.

Зміст

	Сторінка:
1. ІНЖ. М. СЦІБОРСЬКИЙ. — ДО ПИТАНЬ ПРОГРАМОВОСТИ	— 5-12
2. Д. КАРДАШ — В АВАНГАРДІ ГЕРОІЧНОЇ ДОБИ	— 13-20
3. ЯРОСЛАВ ОРШАН. — ДОБА НАЦІОНАЛІЗМУ	— 21-43
4. Н. СТИЛЬ. — НА ПРЯМІЙ ДОРОЗІ	— 44-56
5. ІНЖ. М. НІЦКЕВИЧ. — ЕС-ЕРІВЩИНА	— 57-79
6. Є. ОНАЦЬКИЙ. — ВІД ВІСІ ДО ТРИКУТНИКА	— 80-91

ЦІНА:

Франція	—	— 7 фр.
Новий Світ		— 8 фр.
Інші Країни Європи		— 30 центів

1875. 50000

1986p

2413

2p. 73k.

P.A.

PA 2413

АЛЬМАНАХ

В АВАНГАРДІ